

કાવ્ય વિનોદ.

લેખક:—

પા. જોષ્ઠનારામ ભગવાનદાસ કઠલાલકર.

અનારા (ખારસોદા.)

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૫૪૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડા. વ્યપિનાદ

વિષય ૬-૧૨

કઠલાલકર કાવ્ય:-

સાહિત્ય અને વિનોદ.

ભાગ ૧.

લેખક:-

પા. જોષીતારામ ભગવાનદાસ કઠલાલકર.

અનારા (ખારસીદા.)

પ્રકાશક,

ભાવસાર ગોવિંદલાલ ત્રીભોવન માસ્તર.

અનારા [ખારસીદા]

અને

વ્યાસ નાથાલાલ પ્રાણુશંકર તોરણાવાળા.

માટુંગા મ્યુ. સ્કુલના આ. માસ્તર-મુંબાઈ.

પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૭.

આવૃત્તિ ૧ લી.

ઇસ્વીસન ૧૯૨૧.

કિંમત રૂ. ૧-૮-૦.

(સર્વ હક્ક ધર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

શ્રી બાગ્યોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં, જોડાલાલ દેવશંકર
દ્વેએ છાપ્યું. ખાડીઆ—અમદાવાદ.

અર્પણ પત્રિકા.

શ્રીમાન. શ્રી કડવા જ્ઞાતિ શિરોમણી,
નામદાર, દરબારશ્રી લાલસિંહજી રાયસિંહજી
વિરમગામ.

મહાશય ! આપની સ્વજ્ઞાતિ પ્રત્યેની અતુલ
લાગણી, માયાળુ સ્વભાવ, સ્વધર્મનિષ્ઠ વૃત્તિ, પર-
દુઃખે દુઃખી થતું તન, પરોપકાર પરમેશ્વર અને
પરમાત્મામાં લાગેલું મન, દાનાર્થે વ્યય થતું ધન,
બહારથી વ્યવહાર કાર્યમાં નિપૂણ, અંતરમાં જામેલી
બ્રહ્મનિષ્ઠપણાની પરમ ભાવના, મારા જેવા ક્ષુદ્ર
જીવો તરફ પણ સ્નેહાળ દ્રષ્ટિએ જોનાર, એવા જે
દરબારશ્રી લાલસિંહજી રાયસિંહજીને સગા-
સંબંધ હોવા છતાં સ્નેહથી અવીરત ઉમીંચો
સ્કુરી આવવાથી આ ક્ષુદ્ર ભેટ સવિનય અર્પણ
કરું છું.

બાળક બુદ્ધિએ રચ્યું, આ સાહિત્ય-વિનોદ;
કરી સમર્પણ સ્નેહથી, પામું અંતર મેદ.

લી,

અનારા. } ડું છું આપનો તાબેદાર સેવક
પા. જોઈતારામ ભગવાનદાસ
કંઠજાલકર.

પ્રસ્તાવના.

પ્રયોજન તસવાય કોઈપણ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, તેજ પ્રમાણે મારે આ પુસ્તક બહાર પાડવામાં કંઈ પણ પ્રયોજન તો હોવું જ જોઈએ.

વાંચવું એ મારો બાલ્યાવસ્થાથીજ કુદરતી સ્વભાવ છે; અને તેણે પરીણામે મારા વાંચવામાં અનેક મહાન કવીઓનાં રચેલાં કાવ્ય ગ્રંથો આવી ગયા છે. જેથી મને કવિતાનો શોખ દિન પ્રતિદિન વધતો ગયો. કેટલાક કાળોતરે તે મહાન કવીઓ અને તેમની કવિતા પ્રત્યેની મારી પુણ્ય બુદ્ધિથી, મને પણ બે અક્ષરો ભેગા કરી કવીતા કરવાનું મન થવા લાગ્યું. તે પછી કેટલાક સમયે મારા પુણ્ય ગુર્જર મહાન કવિઓની ઉચ્છીષ્ટ પ્રસાદીથી બાળ રમત તુલ્ય કવિતાઓ કરવા શક્તિવાન થયો. કેટલાંક કાળો તો મારી અરાઠ વર્ષની ઉંમરમાં લખેલાં છે.

આવો કાવ્ય સંગ્રહ મારી પાસે કેટલાક વર્ષથી સંગ્રહીત હતો, જેને મેં અગ્રગટ સ્થિતિમાંજ મુકી રાખ્યો હતો, પણ મારા કેટલાક મિત્રોએ તેને છપાવી બહાર પાડવાનો આગ્રહ કર્યો, જેથી તેમાં કેટલોક વિનોદ સંગ્રહ મુકી સાહિત્ય અને વિનોદ, એ નામ આપી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવા હિંમત ધરી.

કાવ્યાદિ લખાણની પરિભાષા તપાસતાં તેમાં રહેલા દોષોની વહેંચણી ત્રણ કારણોમાં વહેંચી નાખવા વાંચકોને વિનવું છું. (૧)

મારા કેટલાંક કાવ્યો અરાઢ વર્ષ જેટલી અસંસ્કારી નાની વયમાં લખાયેલાં છે, (૨) અંગ્રેજી, સંસ્કૃત કે ઉંચા પ્રકારની ગુજરાતી કેળવણીનો અભાવ. (૩) અને ખાકીના બધા દોષો મારા અસંસ્કારી ગ્રામ્ય જીવનને આભારી છે.

સાહિત્ય વિભાગ—આ વિભાગમાં લગભગ બધાં કાવ્યોનોજ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં (૧) સ્તુતિ કાવ્ય. (૨) નૈતિક કાવ્ય. (૩) શૃંગારિક કાવ્ય. (૪) વેરાગ કાવ્ય. (૫) કથા કાવ્ય. (૬) પ્રસ્તાવીક કાવ્ય, એમ છ પેટા વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. જેથી વાંચનારને આ પ્રથા સુલભ થશે, એમ મારું માનવું છે.

એકંદરે બધાં કાવ્યોમાં નીતિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનુંજ પરિદર્શન વાંચકને થયા વિના રહેશે નહિ. જેથી જનસમાજમાં આ પુસ્તક ઉપયોગી થઈ માન મેળવે તો નવાઈ જેવું નથી.

વિનોદ વિભાગ—આ વિભાગમાં પણ (૧) શાસ્ત્ર વિનોદ. (૨) કાવ્ય વિનોદ (૩) ગદ્યાત્મક હાસ્યજનક વિનોદો એમ ત્રણ પેટા વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે; જેથી વાંચનારને કેટલીક સુગમતા પડશે એવી આશા છે.

પુસ્તકમાં આવેલા વિનોદો કેટલાંક પુસ્તક ઉપરથી સંગ્રહીત કરેલા છે; તેથી તેના કર્તાઓનો આ ઠેકાણે આભાર માનવો જીલ્લીશ નહિ. જ્યારે કેટલાક વિનોદો સ્વયંકૃતિના છે.

હવે છેવટમાં એટલુંજ જણાવવું બસ છે કે, જેમ હંસો પય અને પાણીમાંથી ફક્ત પયનુંજ પાન કરે છે, તેમ વિદ્વાન વાચક-વૃંદ પણ આ પુસ્તકમાંથી સારજ ગ્રહણ કરશે; અને દોષોને વિમુખ કરશે. છતાં કાંઈ શુભેચ્છક મને તે દોષો જણાવશે તો પરમ ઉપ-

કારની સાથે તે પ્રમાણે બીજી આવૃત્તિમાં તે દોષો સુધારી લેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક બહાર પાડવામાં મને મારા નીચેના મુરબ્બી તથા મિત્રોએ જે મહાન મદદ અને સલાહ આપી છે, જેથી તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું.

(૧) પંડ્યા શનાભાઈ ભુલાભાઈ અનારા, હેડમાસ્તર છત્રપુરા. તા. કપડવણજ. (૨) ગોર ગણપતરામ દલસુખરામ કઠલાલ, હેડ માસ્તર સાહેબ, રકુ. તા. માતર. (૩) બટ પ્રભાશંકર મણિશંકર ડભાણુ, હેડમાસ્તર ગોપાડપુરા. તા. આણંદ. (૪) પા. ભાઈલાલ મંગળભાઈ કેરીઆવી, આસી. માસ્તર પીપળાતા. તા. નડીયાદ. (૫) પા. અંબાલાલ રણછોડ તોરણા. (૬) પા. કુબેરભાઈ કહાન-દાસ પોલીસ પટેલ અનારા. (૭) બ્રહ્મભટ્ટ પુરુષોત્તમ લાલજી જલસ્સણુ.

આ સિવાય બીજા જે ગૃહસ્થો કે જેમણે પુસ્તકના અગાઉથી ગ્રાહક થઈ મને જે આશ્વાસન આપ્યું છે, તેને માટે તેમનો પણ આભાર માનું છું; અને તેમનાં મુખ્યારક નામ પુસ્તકના પાછલા ભાગમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

છેવટે પુસ્તક જનસમાજને સર્વોશે સફળ નિવડો, અને મારો પ્રયાસ સફળ કરો; એવી પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પાસે નમ્ર યાચના સહ વિરામ. અરતુ. ૐ શાંતિ । શાંતિ । । શાંતિ । । ।

અનારા. (ખારસીદા)
અપાઠ શુકલાષ્ટમી ૧૯૭૭
તા. ૧૨-૭-૧૯૨૧.

લી. હું છું આપનો કૃપાભિલાષી સેવક,
પટેલ જોધતાભાઈ બી. કઠલાલકર.

અનુક્રમણિકા.

કાવ્ય વિભાગ.	પાનું	૧૮ સમાનતા	૧૬
૧ (સ્તુતિ કાવ્ય.)		૧૯ ખેડુતોનો આર્તનાદ	૧૭
૧ શ્રી સરસ્વતિની સ્તુતિ	૧	૨૦ મિત્ર પ્રેમ	૧૭
૨ શ્રી રામચંદ્રની સ્તુતિ	૧	૨૧ અનેકમાં એક ૧	૧૭
૩ શ્રી કૃષ્ણની સ્તુતિ	૧	૨૨ „ ૨	૧૮
૪ „ જય જય ગુર્જરમાત	૨	૨૩ „ ૩	૧૮
૫ પ્રભુ પ્રાર્થના	૨	૨૪ જવાસા ન્યોક્તિ	૧૮
૬ પ્રભુ તું એકજ છે ?	૩	૨૫ મેડકાન્યોક્તિ	૧૮
૭ લો. મા. તિલકના અવસાના		૨૬ એક દીન હસે છે	૧૯
નિમિત્તે હિંદ માતાનું રૂદન		૨૭ નીચમાંથી નીચ પાડે	૧૯
૨ (નૈતિક કાવ્ય)		૨૮ સંસારીને એક અને	
૮ સ્વદેશ	૭	સન્યાસીને બે	૨૦
૯ કૃષિકારને કિરતાર	૭	૨૯ ધર્મ લોપ થયો	૨૦
૧૦ અમારી છે અમલદારી	૮	૩૦ કલયુગે	૨૧
૧૧ અરે આચાર એ છે કે ?	૯	૩૧ સકલ સ્વાર્થનું સગુ છે	૨૧
૧૨ ભારતીય લક્ષનાઓ	૧૦	૩૨ કિરતારની બુદ્ધિ	૨૧
૧૩ મેઘ વિરહ	૧૧	૩૩ હોનારી તે હોય	૨૨
૧૪ આધુનિક મંદીરો	૧૨	૩૪ અજીત નેનખાણુ	૨૨
૧૫ આડંબરી યોગીયો	૧૩	૩૫ વિનાશ કાળે વિપરીત	
૧૬ હિંદ તનુબે જાગે ?	૧૪	બુદ્ધિ	૨૩
૧૭ ગયો જાલીમ જમાનો	૧૫	૩૬ કરે તેવું પામે	૨૩

૩૭ ચઢતી પડતી ચાલી		૫૮ મનુષ્ય દેહની સાર્થકતા	૩૬
જાય છે	૨૩	૫૯ સર્વ શ્રામનો સાર	૩૭
૩૮ સતપુરુષનું વચન	૨૪	૬૦ પ્રભુવ મહિમા	૩૭
૩૯ અખળા એજ સખળા	૨૪	૬૧ આત્મસિંધુ તરફ ગમન	૩૮
૪૦ વ્યસનો	૨૫	૬૨ ઓ માનવ હંસ ચેત ?	૩૯
૪૧ વાડે ગળ્યા ચીઝડા	૨૫	૬૩ જ્ઞાન રવિનો ઉદય	૩૯
૪૨ દખ્યા લેખ ફરવાના નથી	૨૬	૬૪ પ્રભુ નામની ખેતી	૪૦
૪૩ ઢાઠ નીચ ઉચ નથી	૨૬	૬૫ મનને શિખામણ	૪૦
૪૪ કન્યા વિક્રય	૨૭	૬૬ આ દેહની માટી	
૫૫ ભ્રમરા ન્યોક્તિ	૨૭	નકાગી છે	૪૨
૬ શૃંગારિક કાવ્યો.		૬૭ ભક્તિરસ સુધાપાન	૪૨
૪૬ અરે ક્યા વાસણા વાગી	૨૮	૬૮ કાયાના સજનારની શોધ	૪૩
૪૭ મારી મટુલી	૨૯	૬૯ નિજાતમાને ઓળખ	૪૪
૪૮ માસુકને	૨૯	૭૦ મનને ઉપદેશ	૪૪
૪૯ વર્ષાઋતુ	૩૦	૭૧ સંસાર જુઠો છે	૪૫
૫૦ વસંત ઋતુ	૩૧	૭૨ સદ્ગુરૂ પરિક્ષા	૪૫
૫૧ ચંદ્રને	૩૧	૭૩ સદ્ગુરૂને પ્રભ	૪૬
૫૨ રમણીય મુઝવણ	૩૨	૭૪ સદ્ગુરૂનો આસરો	૪૭
૭ વૈરાગ્ય કાવ્ય.		૭૫ સદ્ગુરૂની શોધ	૪૭
૫૩ સચરાચર વિભુ	૩૨	૭૬ જરૂર મરવાનું છે	૪૮
૫૪ પ્રભુને વિનંતી	૩૩	૭૭ પંચમહાભુત અને જીવ	૪૯
૫૫ સંસારમાનો અનુભવ	૩૪	૭૮ કરોળીઓ	૪૯
૫૬ દુઃખમય સંસાર	૩૪	૫ કથા કાવ્ય.	
૫૭ આત્મ તત્વ વિચાર	૩૬	૭૯ સન્યાસી	૫૦

૮૦ અંસીનો ઉપદેશ	૫૭	વિનોદ ૧૨ ભણ્યા પછી ગણ્યા	
૮૧ વિચિત્ર ઉપદેશ	૬૧	નહિ	૯૮
૬ પ્રસ્તાવિક કાવ્ય.		” ૧૩ અર્થનો અનર્થ	૯૯
૮૨ પ્રસ્તાવીક દોહરા	૬૫	” ૧૪	૧૦૨
૮૩ ભાવી પ્રશ્ન છે	૬૮	” ૧૫	૧૦૨
૮૪ ચાર યુગના બ્રહ્મભટ્ટ કવીઓ	૬૮	” ૧૬ અનુભવથી સમજી	
વિનોદ વિભાગ.		ઓળખાય છે	૧૦૩
વિ. ૧ શ્રી શંકરાચાર્ય અને		” ૧૭ વણીકના ગુણો	૧૦૪
મંડન મિશ્રનો સંવાદ	૭૦	” ૧૮	૧૦૫
” ૨	૭૫	” ૧૯	૧૦૬
” ૩	૭૬	” ૨૦	૧૦૬
” ૩ અ	૭૮	” ૨૧	૧૦૭
” ૪	૭૮	કાવ્ય વિનોદ.	
” ૫	૮૯	વિનોદ ૧ બિરબલને પાદશાહ	૧૦૮
” ૫ અ	૮૧	” ૨	” ૧૦૯
” ૬	૮૨	” ૩	” ૧૦૯
” ૭	૮૪	” ૪ ગુરૂચલાનો પ્રશ્નોત્તર	૧૧૦
” ૮	૮૪	” ૫ સભા વિનોદ	૧૧૦
” ૮ ચાલુ	૮૬	” ૬ અકબર બાદશાહને	
” ૯ બ્રહ્મચર્યનો અમુલ્ય		સ્ત્રીનો ઉપદેશ	૧૧૧
નમુનો	૯૩	” ૭ વિનોદ ચર્ચા	૧૧૨
” ૧૦ સ્વગત વખાણનો		” ૮	” ૧૧૪
હાસ્યજનક નમુનો	૯૫	” ૯	” ૧૧૫
” ૧૧ એક અન્યોક્તિ પત્ર	૯૭	” ૧૦	” ૧૧૭

અનુસંધાન ૧૬૦ પછી.

કઠલાલકર કાવ્ય:—

સાહિત્ય અને વિનોદ.

• ભાગ ૧ લો.

(સ્તુતિકાવ્ય.)

શ્રી સરસ્વતિની સ્તુતિ.

સવૈયા-કવિત. (૧)

કંઠમે હાર તુષાર સમોઅરૂ, ચંદ્રકમાલ મયુર સળ્યો હે,
ખીન ધરી કર દંડ મુશોભિત, શુભ્રશુચી અંગ બેશ સળ્યો હે;
કેશવ નારદ બ્રહ્મ સદાશિવ નામ તુમ્હાર મહાન બળ્યો હે,
જોષ્ઠતારામ નમે બ્રહ્મદુહિત, નામસેં આજ અઆન તળ્યો હે. ૧

શ્રીરામચંદ્રની સ્તુતિ. (૨)

હસ્તરથ કે ધર પુત બયો અરૂ બાલ વયે બનમેં બીચર્યો હે,
સીત હરાષ કુરંગ હણ્યો અરૂ મીત કપીશ સુગ્રીવ કીચો હે;
વાલી વિદારી સેતુ કર નિધિ લંકેશ હણ્યો ગઢ લંકે હર્યો હે,
જોષ્ઠતારામ નમુ ધંહરામ બિભિષન કે શિર તાજ ધર્યો હે. ૨

શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ. (૩)

દેવકી ઉર તુરંગ બયો અરૂ નંદ કે ધેર આનંદ કીચો હે,
અગામુર આદી અસુર વિદારત ગોપીનકો હર ચિત લીચો હે;

ઠોરવ કંસ નિકંદન મુક્તશે પાંડવ સાંય અમૂલ દીયો હે,
જોષ્ઠતારામ નમુ પાય કૃષ્ણકુ પાન ગીતામૃત દાસ પીયો હે. ૩

“ જય જય ગુર્જર માત ” (૪)

રાગ બેરવી.

ગુર્જરી ધન્ય ધન્ય મમ માત ? (૨)
ભર્તૃખંડની દિવ્ય ભૂમિમાં શ્રેષ્ઠ સદા ગુજરાત,
મહાન ઔરવ સીમા વટાવી, મહીપર પ્રસર્યું અગાધ,
માત યશ ગાન કરે ભલી ભાત—ગુર્જરી. ૧
તનુજ તારા ધારી પતાકા, પ્રેમ શૌર્ય અંકિત,
ગુર્જર ગરવી જગે જણાવી, કરતા યશ સચિત,
અમિત તુજ ભૂતળ છે આપ્તાદ—ગુર્જરી. ૨
તુજ અંકે ગાંધી સમ વીર વળી અન્ય અતિ ધીર પુત્ર,
રે જનનિ તુજ કર્મ વીરોથી, શુચી ચીર છે ધર સુત્ર,
સુત્ર ભણ્યું “ જય જય ગુર્જર માત ”—ગુર્જરી. ૩

પ્રભુ પ્રાર્થના. (૫)

પ્રયોજક—નાથાલાલ પ્રાણચંદ્ર વ્યાસ.

(રાગ—મીશ્ર.)

ૐ વિશ્વ વિનાયક, જગનાયક,
તહારે સ્મરણ કરીએ.—(૨)
સ્મરણ કરીએ, રટણ કરીએ,
બાલ સહુ હજીમળી કરગરીએ.—(૨)
વિનવીએ, નમીએ, સહુ નમીએ.—ૐ ૧

તુજ સ્મરણ, સુખ કર્તા, દુઃખ હર્તા શુભ કર્તા,
શાન્તિદાયક સહુ વારે વારે નમીએ. (૨)
વિનવીએ, નમીએ, સહુ નમીએ.—ૐ ૨

તુજ સ્મરણથી ભક્તજનો અવિચળ થાતા,
તુજ આ જગત જનનો દાતા,
તુજ આ જગત જનનો વિધાતા,
વિનવીએ, નમીએ, સહુ નમીએ.—ૐ ૩
હે કૃપા સિંધુ દીન બેલી, તુજ કૃપા અમ ઉપર રહો રેલી,
અમ ઉપર રહો રેલી, તુજ રહેમ નગર વેલી.

અમ અગ્રો તુજ કૃપાથી શાંતિ સંચરીએ,
વિનવીએ, નમીએ, સહુ નમીએ.—ૐ ૪

પ્રેમ વૃષ્ટિ વરસાવો, સ્નેહ ઝરણુ રેલાવો,
અમ કાર્ય વિષે તુજ હાથ રેલાવો,
નાથ કહે છે નથી કંઈ દાવો,
વિનવીએ, નમીએ, સહુ નમીએ.—ૐ ૫

“ પ્રભુ તું એકજ છે ?? ” (૬)

તોટક છંદ. (સખી સ્વપ્ન મહિ મન મોહન.) એ રાજે પણુ મવાશે.
અહા ! જોઈ વળ્યો અવની સખળી, પણુ નાથ અદિતિય છેજ હરિ,
નવ એક પ્રભુ વિષુ ઠામ કહિ, પ્રભુ એક તુંહિં, પ્રભુ એક તુંહિં. “ટૂંક.”

શીવશોંગ અનેક નિહાળી વળી,
અતિ દર્શન શક્તિ મંદિર કરી;
વળી જોઈ મસીદ અનેક ખરી,
કરી દેવળ દેવળ સ્તુતિ કરી.

સહુ એક શિવાલય મંદિર છે, વળી એક મસીદન દેવળ છે,
તુજ એક વિના પ્રભુ કોઇ નહિ, પ્રભુ એક તુંહિં, પ્રભુ એક તુંહિં. ૧

વરપ્યો હરિ વેદ વિષેજ અરે,
વળી તેહ કુરાન વિષેજ ખરે;
અહ ! ખાચખલ એજ પ્રકાશ કરે,
વળી ગ્રંથ અનેક સુસાખ ધરે.

વળી વેદ કુરાનનો ભેદ લલો, પ્રભુ એક નિરંજન નામ કલો,
લખ્યો શાસ્ત્ર સહુ પ્રભુ એક સહી, પ્રભુ એક તુંહિં, પ્રભુ એક તુંહિં. ૨

કોઇ શીવ શ્રીરામ શ્રીકૃષ્ણ કહે,
કોઇ નામ ખુદા રહેમાન લહે;
કોઈ આપ ઈસુ યહોવાહ કહે,
પણુ રામ ખુદા ઇશુ બીજ નહે.

વળી કો'વદતા અહેબ્રહામ સદા, જન કોઇ અનલ હુક તો વદતા,
હે યોગી ફકીર ધરે, અહિં તહિં, પ્રભુ એક તુંહિં, પ્રભુ એક તુંહિં. ૩

પ્રભુ એકજ તું સચરાચર છે,
પ્રભુ એકજ તું અજરામર છે;
વન વૃક્ષ વિષે રચળ કે જળ છે,
જન જીવ સહુ તન ભીતર છે.

સરજી અવની હરિ એકજ તેં, સંભાળ પ્રભુ તું એકજ લે,
કરી પ્રલયનાથ દહેજ મહિ, પ્રભુ એક તુંહિં, પ્રભુ એક તુંહિં. ૪

(લો. મા. તિલકના અવસાન નિમિત્તે હિંદ

માતાનું રૂદન)^૧ (૭)

ગણલ.

ગયો શું ભાર્ત બ્રહ્મિનો, અમૂલો હાયરે હીરો;
કરે કદપાત જનુનિ જો, તિલક રે ક્યાં ગયો વિરો. ૧

ગયો રબ્યામે ચઢી જો તું, કદિ પાતાળમાં હોતું;
તથાપિ ત્યાં રહી સુણુજો, રૂદન આ હિંદ માતાનું. ૨

હજી ઉદ્ધાર મુજ બાકી, વિરા તું તો ગયો થાકી;
સહોદર બેઝ ને ભાગી, તિલક પ્યારા જુઓ જાગી. ૩

મહા દરીએ મૂકી માતા, અરે શું નિંદ લેશો કે ?
૪ પ્રતિમુખ આવી કે'શો કે ? અનેરી આશ દેશો કે ? ૪

૫ પ્રભાકર વાદળે છાયો, ફરીથી દર્શ દેજો તું;
અરે ના આશમી જતો, ઉમી છું રાહ જોતી હું. ૫

૧ આ કાવ્ય લો. તિલકના અવસાન નિમિત્તે લખાયું છે.

૨ વ્યોમ=આકાશ.

૩ સહોદર=સગાભાઈ. ગાંધી એ લો. તિલકના સગાભાઈ તરીકે
અણી લેવા એવો ભાવાર્થ છે.

૪ હે પુત્ર ! તમો પ્રતિમુખ એટલે આજ દેહે મને મળશો કે
ફરી હિંદમાં જન્મ લેવાની જુદાજ પ્રકારની આશા આપશો ?

૫ પ્રભાકર...છાયો=લો. તિલકરૂપી પ્રભાકર. મર્ચુરૂપી વાદળમાં
છવાઈ ગયો, માટે ફરીથી દર્શન આપજો, જેજો આશમી જતો ?

૧. વિયોગે હું ઢળું ધરણી, સતાવે હાય જાંબુકળે;
કરો બ્યોમે રહી નાદો, તિલક ઓ કેસરી તુંતો. ૬
- અરે જદેવો મહાદેવો, તમેને છે બક્ષામણુ એ;
તિલક જે વિચર્યા સ્વર્ગે, સુચવજો દૃષ્ય આ છે તે. ૭
- થયા શિથિલ સહિ ગાત્રો, અતિ આકુંદ કરતામાં;
પડી હા ! ભારતી માતા, અચેતન દીર્ઘ મૂર્છામાં. ૮
- વહે અશ્રુ અતિવ ધારે, દસરિત મે ચાલતી બારે;
બર્યાદય સાગરો જેથી, છતાં ના પુત્રને ભાળે. ૯
- અરે આવો ! અરે આવો ? અરેરે ઓ તિલક આવો;
તમારી હિંદ માતાને, છોડાવા કુમકે આવો. ૧૦

૬ હે પુત્ર ! હું તારા વિયોગે મૂર્છાગત થઈ. ધરણી ઢળું (હિંદ તારા શોકે ઉત્સાહ રહીત થઈ જાય.) તે વખતે પરદેશી હુમલાઓ રૂપી શીઆળવાથી ઓ ! કેસરી, તું આકાશમાં રહીને પણ સિંહનાદ કરજે કે જેથી મારી રક્ષા થશે, નહિ તો માઈ હાડમાંસ પરદેશીઓના હુમલાથી પીંખાઈ જશે. મતલબકે હિંદ વીરોમાં તારૂં વીરત્વ અધિકારે પ્રકટાવ.

૭ સર્વવ્યાપી દેવોને ઉદ્દેશીને કહે છે.

૮ દૃષ્ય=દેખાવ.

૯ સરિત...સાગરો જેથી=હિંદ દેવીનાં અશ્રુઓથી બે બારે નદીઓ વહેવા લાગી, અને તેનાથી બે સાગરો બરાઈ ગયા. હિંદ દેવીનું શરીરખિંદુ હિમાલય કદાપી સિંધુ અને બ્રહ્મપુત્રા બે અશ્રુધારા અને અરબી અને બંગાળા ઉપસાગર એ અશ્રુસમુદ્ર એવી કદપના કહી છે. મતલબ કે લો. તિલકના અવસાનથી હિંદને અધાગ સહન કરવું પડ્યું છે ને પડશે.

(નૈતિક કાવ્ય.)

—સ્વદેશ—(૮)

- ધન્ય છે સ્વદેશને ઝ્ઞાનાર,
ભાર્તાના ભૂતળ પર ફરનાર, ધન્ય. “ધ્રુવ”
સ્વદેશ બંધુ તમે અરે ઓ ! સ્વદેશ સ્વર્ગ સમાન,
જાણો જીવરથી માતૃભૂમિને, કરવા આપ્યાદાન;
ધ્યાન પર લાવો દેશોદ્ધાર. ધન્ય. ૧
- કૌલર સ્ટોકીંગ ખૂટ અડાવી, બની ફરતા મસ્તાન,
સ્વદેશ બંધુ ભૂખે મરે કંઈ, નહિ તેનું અભિમાન;
માનજો ફોગટનો અવતાર. ધન્ય. ૨
- ફેશનેબલ ડ્રેસ ઉપર સફ, કરતા અતુલિત પ્યાર,
ટકાઉ સેધા માલજ દેશી, તે કરતા ધિક્કાર;
ભાર તે ભારત પર કરનાર. ધન્ય. ૩
- ફરે મહાત્મા વીર ગાંધીજી, આ ભારત જાગૃત,
સ્વદેશ ચીજો જીવન ગુજારો, જાણો વિષ અમૃત;
ધૃત સમ તજો અવર વહેવાર. ધન્ય. ૪
- “ ૧ કૃષિકાર ને કિરતાર. ” (૯)

ગદ્ય.

અખિલ આલમ તણા ભાર્તા, કૃષિકારો ખરેખર છે;
ખરે કિરતારના ગુણે, કૃષિકારો ખરાખર છે. ૧

૧ આ કાવ્યમાં “ કૃષિકાર ને કિરતાર ” માં નીચેના ગુણોની સામ્યતા બતાવેલી છે (૧) જાગૃતનું પોષણ કરનાર (૨) ક્યાણુ (૩) ગરિબનિવાજ (૪) ભક્ત વત્સલ (૫) ભૂધર (જમીન ધારણ કરનાર)

હયાળુ છે પ્રભુ જોવો, અરે તેવો કૃષિકર છે;
 દીનોહર દુઃખમાં પ્રભુથી, કૃષિકારો બરાબર છે. ૨
 સ્વજનને અર્પવા શિરો, સદા ઉત્સાહ અંતર છે;
 પ્રભુના ગુણ ગૌરવમાં, કૃષિકારો બરાબર છે. ૩
 બૂધર કિરતાર છે એવા, કૃષિકારો ખરેખર છે;
 ક્રિયા કરવા પ્રભુથી તો, કૃષિકારો બરાબર છે. ૪
 દીસે ગંભીરતા બારી, કટુકો વેણુ ઉચરશે;
 ક્ષમામાં શ્રીહરિ માથે, કૃષિકારો બરાબર છે. ૫
 અહા ! એ દેશ બંધુઓ, કરો ના દ્રોહ કૃષિકરનો;
 થશે પુરા તમે પાપી, અહા ! ગુનો એ શ્રીવરનો. ૬
 કહે કઠલાલકર એવું, પુરા પુન્યો કૃષિકર છે;
 પુરા ગુણો પુરે ગૌરવ, દીસે કિરતાર કૃષિકર છે. ૭

“ અમારી છે અમલદારી. ”

ગજલ.

બની અધિકારમાં અંધા, મિળજે રે પુરા બંદા;
 કુડા કરમે પુરા બંદા, અમારી એ અમલદારી. ૧
 પ્રજાના પીડમાં પેસી, અમે તો રક્ત પીનારા;
 અમારા એ શુચિ ધારા, અમારી એ અમલદારી. ૨
 અમારા માનની ખાતર, બલે ઉંધી વળે દુનીઆ;
 છતાં ના તેહની પરવા, અમારી એ અમલદારી. ૩

(૧) કર્તવ્યનિષ્ઠ (૭) ગંભીરતા (૮) ક્ષમા. કૃષિકારનો દ્રોહ ન કરવો એવો આ કાવ્યનો તાત્પર્યાર્થ છે.

- પ્રુશામત જે કરે રૂડી, ફિરસ્તા તે અમારા છે;
 જીગર કુરખાન તે પર છે, અમારી એ અમલદારી. ૪
- ન પરવા ન્યાય કે નીતિ, ન પરવા રાજ્ય રીતિની;
 નહો અમને કદા બીતિ, અમારી એ અમલદારી. ૫
- કરે તરખોળ ખિસ્સા જે, અમારી રે'મ તે નજરે;
 અવર ચઢતા શુળી કલમે, અમારી એ અમલદારી. ૬
- કમાવા દ્રવ્યની આશો, કદા જે શાહ ફંડાશે;
 અમારું તોય શું જાશે, અમારી એ અમલદારી. ૭
- ન કો મિત્રો ન કો શત્રુ, અમારે છે બધા સરખા;
 હીએ જર મિત્ર પર શત્રુ, અમારી એ અમલદારી. ૮
- ખુદાઈ હુકમ કો તોડે, હઠાવે યમદૂતો કોઈ;
 (પણ) અધીન આલમ કરાવા બસ ? અમારી છે અમલદારી. ૯

“ અરે આચાર એ છે કે ? ” (૧૧)

ગઝલ,

- અરે આચારના નામે, અનાચારો જીઓ પેઠા;
 છતી આંખે નહિ સજે, અરે આચાર એ છે કે ? ૧
- ‘કુવાસી પાકીન ચર્મે’, જીવો બાંધી મૃદંગો છે;
 છતાં દેવાલયો ગજવે, અરે આચાર એ છે કે ? ૨
- વને વિચરે હરથુ બોળાં, ત્રિદારે ફૂર પાપીઓ;
 અરે એ ચર્મ પર સેવા ? અરે આચાર એ છે કે ? ૩
- જમણુતારે ધૂતે કુહાં, ભરીને વાપરે હોસિ;
 ગણ્યું ગમે પાક દુનીઆએ, અરે આચાર એ છે કે ? ૪

૧ કુવાસી=નઠારા વાસવાળા અપકવ.

- ધુરંધર ધર્મના ધરતા, મહાત્મા હાડપિંજરને;
 બળવે xશંખ થઈ શાણા, અરે આચાર એ છે કે ? ૫
 દવાઓ ખ્રિસ્તની પીતાં, જરા ના વૈશ્વે શાયે;
 બલેને અર્પતા ઢેડા, અરે આચાર એ છે કે ? ૬
 મદે નારી ચુડા ધારે, અરે એ હસ્તિનાં ? અસ્થી;
 છતાં નારે પડી તેની, અરે આચાર એ છે કે ? ૭
 યુરોપી ખ્રિસ્તિઓ ભેષ, સલામો રે નમી કરતા;
 ગણે ૨અસ્પૃશ્ય બંધુને, અરે આચાર એ છે કે ? ૮
 ગણાયે ડિજ આચારી, યશુરા તે તો પીએ ઝાઝી.
 ગણી ૫ચંડી પ્રસાદીને, અરે આચાર એ છે કે ? ૯
 અરેરે અર્થ જેનો છે, જરાના દોષ તેનો છે;
 નિયમ એ ધારતા સૌએ, અરે આચાર એ છે કે ? ૧૦
 અરેરે હાય ભારતમાં, હજારો રે અનાચારો;
 ધુસ્મા આચારનાં નામે, ખરા કાઠીજ આચારો ? ૧૧

“ ભારતીય લલનાઓને ” (૧૨)

ગણ.

- અરે ઓ ભારત લલનાઓ, તમારું ક્યાં ગયું દૈવત ?
 પશુવત કાં બેનો બેનો, તમારું ક્યાં ગયું કૌવત ? ૧

x શંખમાં એક જાતનો જીવડો રહે છે તે જીવનો હોય છે
 ત્યાં સુધી સમુદ્રમાં રહે છે, અને મરી જાય છે ત્યારે ફક્ત શંખ
 એકલો કાઠિ આવે છે. ૧ અસ્થી=હાડકાં. ૨ અસ્પૃશ્ય=અડધી ન
 શકાય તેવા અત્યંત વગેરે. ૩ દિજ=બાલણ, ધૂની, વૈશ્ય.
 ૪ શુરા=દારૂ. ૫ ચંડી=દેવી, અંબીકા.

- તમારી કુક્ષી^૬ ખાણોથી, ગયા શું રત્ન ખૂટીને ?
 પ્રતિદિન ખોટરે પડતી, વિચરતો કાળ લૂંટીને; ૨
- ગયા છે ગોખલે દાદા, ગયા ફીરોજ તિલકને,
 અમુકા એ હયાં હીરા, હશે કે ? યાદ રે તમને. ૩
- પશુવત્ આમલ્લા ખાળો, હળરો જન્મશે તો શું ?
 અરે વીર જસરી જેવો, અરે એકજ હશે તો શું ? ૪
- જનુનિએ જણ્યા એવા, શુરા નેપોલિયન જેવા;
 જરૂર છે હિંદને એવી, અરે હા ! પુત્રદા માતા. ૫
- તમારું આત્મ ઐશ્વર્ય, તનુજે તે તમે પ્રેરો;
 ઝુલાવો ખાળને જ્યારે, ગીતે રસવીર ઉતારો. ૬
- શિશુની ખાળ સ્થિતિએ, રમતમાં વીર દેતસ્ત્રીરો;
 નિહાળાવો પ્રતિદિને, સુધ્યાવો વીરની વાતો. ૭
- જનુનિરે જણો એવા, અરે દાતા અને ભક્તા;
 રહેજે વાંઝણી નહિ તો, વળી વીર કે જંણો વક્તા. ૮
- અહા ! ઉમેદ એ મારી, અરે ઓ ભાર્ત લક્ષનાઓ;
 જીવરમાં જો ઉતારો તો, બલે તેમાં નથી દાવો. ૯

શ્રેષ્ઠવિરહ. (૧૩)

ચંદ્ર.

- દેપયોદરે ભરી વારી, વહે ૧૦ વ્યોમે અતિ વેગે,
 છતાં નારે મહિ ઢોળે, અરે મિંદુ ખરા યોગે; ૧
- બપૈયા તો રહ્યા તલસી, પિયુ પિયુ પુકારે છે,

૬ કુક્ષી=કુખ, ઉદર. ૭ જસરી=સિંહ, તિલક જસરી.
 ૮ તસ્વીર=છબી. ૯ પયોદ=જળ આપનાર વાહન. ૧૦ વ્યોમ=આકાશ.

દયા તું લાવરે એની, અરે ઓ ! શું વિચારે છે. ૨
 લતા તૃણ વૃક્ષ મેલીને, કુદી કાલી રહ્યું તું જો,
 ગયું તે આજ કુમળાઈ, અરેરે તે ગમ્યું તુંને; ૩
 સરિતા સર સુકાં દીસે, સુકા બાસે સહુ સૃષ્ટિ,
 પીડાતાં પંખીઓ પાસે, જીગરથી ઇચ્છતાં વૃષ્ટિ. ૪
 મધુરી ઓ સમીર દહેરો, વીનવળે મેધને જઈને,
 કહેજો દુઃખની કાળી, નિકર જેવો સખળ થઈને; ૫
 ઉંચાતમ ષ્ટંગથી કહેજો, અહો ! ગિરિરાજ ઓ પ્યારા,
 ધરા ઝુરે તમો વિના, અમીની પાડજો ધારા. ૬
 નથી ઉદ્ભવ થતાં કણકે, તૃણો મહીમાં વિના વૃષ્ટિ,
 ફના ચાશે અરે સૃષ્ટિ, કરો ના જો તમો વૃષ્ટિ; ૭
 દયાળુરે દયા ધારી, પધારો મેઘજી પ્રીતે,
 અમારી આત્મ વાણીને, ઉતારો રે પ્રભુ ચિત્તે. ૮

“ આધુનિક મંદીરો. ” (૧૪)

ગજલ.

વધ્યો મંદિરમાં વૈભવ, મળ મંદિરમાં મોટી,
 લઈ બેઠા ધણા ભોગી, વળી કંઈ વાળી લંગોટી; ૧
 અરેરે ધર્મને નામે, ધર્તિંગોરે ધરી બેઠા,
 ધરામાં ધર્મ દાટીને, પુરા પાપો ભરી બેઠા. ૨
 અહાહા ! તાલ સુરોની, મઝા મંદિરમાં જાજો;
 ગવૈયા ગાન શૃંગારી, થકી દેવાલયો ગાજો, ૩
 હજારો પાકના ચાળો, વીશીથીરે વધુ જાજો.

મળે ના શ્વાનને જરીએ, હમેશાં અન્ન વેચાએ,	૪
નથી જપ ધ્યાન ને ભક્તિ, નથી સતસંગની સેવા;	
અરે ઠાકારના નામે, ઉડાવે રાજરે મેવા,	૫
ધરે જે ભેટ સેવકો, મહંતો મોજ માણે છે,	
અપંગો આધિનાં બહેરાં, ન કો કણુ એક બાળે છે.	૬
મહંતો ભોગવે નારી, ગણાયે શિષ્ય બ્રહ્મચારી,	
નહિ મંદિર એ મહેલો, અરેરે રાજ્યધી બારી;	૭
અરેરે દાનના દ્રવ્યે, મહંતો તો વણુજ કરતા,	
પડાવી વ્યાજનાં ખાતાં, દિવાના કારટે ચઢતા;	૮
અરે ધીક્કાર મહધારી, વળી મંદિર માલિકને,	
તમારી એ દુકાનોમાં, ન લ્યો એ ધર્મ આવકને,	૯
મળે ના રાજ્યમાં એવો, મહા મંદિરમાં વૈભવ;	
ધરા ધન ગાડીને દારા, અમારો એજ છે અનુભવ.	૧૦

“ આડંબરી યોગીઓ. ” (૧૫)

મંજલ.

અયે રાગી ! અયે રાગી ! અયે ખેરાગી બાવાઓ,	
પડો નરકે તમે જોઈ, અયે યોગી બનો ભોગી.	૧
કરી લાંબી જટાઓને, તમે મસ્તાન થઈ ફરતા;	
અહા ! કલ્યાણુ શું કરતા, અયે યોગી બનો ભોગી.	૨
અરે કાયા દમે ભારે, અહા ! માયા ગ્રહણુ કરવા;	
કરો શું કામ ? એ મરવા, અયે યોગી બનો ભોગી.	૩
અરેરે શુભપર સુતા, ઉંધા શિરેજ લટકાતા,	
અરે એ કળ્પ દ્રવ્યાશે, અયે યોગી બનો ભોગી.	૪

- જળાશયમાં ઝીઝો ઘોતી, તહા નહાવા તમો મરતા;
પડો લંગોટ છોડીને, અયે યોગી બનો ભોગી. ૫
- ગણાવે બાળ લલચારી, છતાં બે રામકી રાખી,
ભમાવા તું બન્યો ખાખી, અયે યોગી બનો ભોગી. ૬
- હવા વન્યા ગુટિકાની, કરો છો વીર્ય વર્ધકની,
કરો વશિકર્ણના દોરા, અયે યોગી બનો ભોગી. ૭
- ગ્રહો ગીરનાર ગુફા કે, પડો અરખી સમુદ્રોમાં,
અરે દીક્ષ્યાય તે કરજો, અયે યોગી બનો ભોગી. ૮
- નથી સંસારમાં યોગા, તમારી રે જરૂરીઆતો,
મહેના સ્વર્ગમાં તમને, અયે યોગી બનો ભોગી. ૯
- થયા માઆપના ખોટા, તજી સુતનાર લંગોટા;
લજબ્યો ભેખ થઈ મોટા, અયે યોગી બનો ભોગી. ૧૦
- અરે આ ભાર્ત ભૂમીને, અરે ના ભારથી દામો,
સદા સેવ ભાર્તની કરવા, અયે યોગી બનો ભોગી. ૧૧

“ હિંદ તનુજો જાગો ? ” (૧૬)

રામ. (થું કહું કયની મારી.)

- ૧ અરજુ ઉગ્યો વિતી રાત બાત અરજુ ઉગ્યો વિતી રાત.
જાગો હિંદ દેવીના બાળ બાત અરજુ ઉગ્યો વિતી રાત. ટેક.
- ૨ પ્રમાદ પાથરણે પોઢ્યા બંદુ દિન જોયું ના આખ ઉઝાડી,
માલ વિદેશિ હિંદ પ્રવેશી, કરે વેગન આ વાડી. બાત. ૧
- ૪ બીરતા આળસ દૂર કરીને, શૌર્ય ક્ષમા દીક્ષા ધારો,

૧. અરજુ=સ્વતંત્રતારૂપી સૂર્ય. ૨. રાત=પરતંત્રતારૂપી રાત્રી.

૩. પ્રમાદ=આળસ. ૪. બીરતા=મીઠણુતા.

કળાકૌશલ્ય બાત જગાવી, ભારત પકરજ નિવારો. બાત. ૨
 કૈકય ઉપરિમલ હિંદુ મુસલમીન, જન મન માંહી રુકુરાવા,
 કરે યજ્ઞસ્વી હિંદ બ્રહ્મિને, માતૃભૂમિ યજ્ઞ ગાવો. બાત. ૩

“ ગયેઃ જલ્પીમ જમાનો. ” (૧૭)

મનલ.

જમાનો ગુજ્યો જુનો, દુઃખી ને રે ગુલામીનો,
 હવે જગી જુવો પ્યારા, ગયો જલ્પીમ જમાનો એ. ૧
 પડી રહી ગાઢ નિદ્રામાં, પુરી સત્તા ગુમાવી જે,
 પરાધીને જડાયા જે, ગયો જલ્પીમ જમાનો એ. ૨
 કહાં કુરુક્ષેત્રનાં યુદ્ધો, નદી વીર રક્તની ક્યાં છે,
 અશાંતિ એ અરે ક્યાં છે, ગયો જલ્પીમ જમાનો એ. ૩
 અરે નાદીર તૈમુરશા' લુટારા તો હવે ક્યાં છે,
 પિંઢારા ચાંચીઆ ઠગનો, ગયો, જલ્પીમ જમાનો એ. ૪
 અહા ધોરી ખુની જેવા, અને ઔરંગ સમ શાહો,
 પ્રજાનું રક્ત જે પીતા, ગયો જલ્પીમ જમાનો એ. ૫
 ગયા દુઃખી દીનો એવા, હરાતાં રે ઇજત જર જે,
 જીવન જોખમ ગયું રે જો, ગયો જલ્પીમ જમાનો એ. ૬
 નિશ્ચા પરતંત્રતાની જે વહી ગઇ છે હવે તો એ,
 ઉષા સ્વતંત્રતાની જો, ગયો જલ્પીમ જમાનો એ. ૭

“ સમાનતા ” (૧૮)

—મઝલ—

ન હો અદ્વા ન હો ખુદા, ન હો એ રામ રહેમાના;
 ન હો ^૧અવ્વલ ન હો આખર, સહુ ^૨આલમ અનાદિના. ૧
 ખરે જે ઈ ખુદથી પ્રગટયો, ખુદાને નામ છે ધરતો;
^૪સ્વયંભુ શ્રીહરિ નામે, ખુદાઈ ખેલ ને કરતો. ૨
 હસન હુસેનને મહંમદ, અરે શ્રીકૃષ્ણ રામજ છે;
 મહા પયગમ્બરો એ છે, ખુદાઈ એ જ બંદા છે. ૩
 અહા ! મુલ્કાં અને મૌલ્કા, અમો ગુરૂ પુરોહિતો;
 કહો જે લમ કે નીકા, સરીખા ^૫માયના એના. ૪
 ક્યામત દીન પુછારો, અયે હિંદુ મુસલમાનો;
 મશે ફરમાન સૌને લાં, અહાહા ! સ્વર્ગ ^૬દોજખનાં; ૫
 પીતા પોપક સહુનો છે, અરે હા ! એક આલમનો;
 પ્રભુ ખુદા કહો જેને, ગમે તે હોય માલમજો. ૬
 કરો એકાદશી રોજ, પઠો નિમાજ સંખ્યાકો;
 વળુ સ્નાને વપુ પાકે, કરી લો ખાકરે પાપો. ૭
 કહે કંઠલાલકર એવું, સરિતા રાહ જુદા છે;
 નિરંજન નામ સાગર તે, અહાહા ફક્ત એકજ છે. ૮

૧ અવ્વલ=પહેલાંના. ૨ આલમ અનાદિના=પૃથ્વીની પહેલાંના.

૩ ખુદ=પોતે. જે પોતે પોતાનાથી ઉત્પન્ન થયો છે તે ખુદા.

૪ સ્વયંભુ=સ્વયંયંભુ પોતાથી પેદા થયેલો. ૫ માયના=અર્થ.

૬ દોજખ=નર્ક.

“ ખેડુતોનો આર્તનાદ ” (૧૯)

(રાગ ભૈરવી.)

ખનાયા દીન વિજુ શીઠ કૃષિકાર; (૨)

દીનખંધુ તુજ દીનખંધુતા થતી નથી પુરવાર. ખનાયા. ૧

૧ આશામ્યુધિના મીન સમુ મન રાખે છે કૃષિકાર;

મુમળળ આશા કદિ ફળે નહિ, દુઃખીત બધો વહેવાર. ખનાયા. ૨

મુણુ મારવ વસુધા વિદ્યાને, કલાહીન કૃષિકાર;

૨ જીણુ વસન હિન વપુ ઓપતું, અમીદ્રગ કર કિરતાર. ખનાયા. ૩

રક્ત પસીનો એક કરીને, કરે જમીન તૈયાર;

૪ ઉપાર્જન જે કર્યું કષ્ટથી, લે છીન તે શાહુકાર. ખનાયા. ૪

આરે પ્રજુ સુણુ કૃષિકારોનો, આર્ત સ્વરે પોકાર;

દુર કરો અમદુઃખ આરે યા, કર નીજ ચરણોદ્ધાર. ખનાયા. ૫

મિત્ર પ્રેમ. (૨૦)

સવૈયા—કવિત.

મીત પ્રેમ અતિ ઉલટયો ઉઠધિ અતિ રનેહ સમીર સુપેર વણો.

તન બંદર અંતર દૂર અતી આર મન તણો એક તાર થયો.

આર પત્ર જહાજ ચઢી સનમિત્ર કે તનસુ તન મીલીજ રણો.

કે' કવિ જોઈતારામ અહા મિત્ર પ્રેમ તણો એમ પાર લણો.

—અનેકમાં એક—૧. (૨૧)

સવૈયા—કવિત.

હશે વરૂ બ્યાધ વિશેષ વને પણ સિંહ મહાન કંઈક જડે,

બક સારસ ઢેંક અનેક ફરે પણ હંસ કવચિત ચિતેજ ચડે.

જોઈતારામ કહે છીપ શંખ જુવો નવ મૌકિતક એક કંદાપિ બહે.

ચાર ખુશામતખોર ધણા શિરદાયક એક કંઈક જડે.

૧ આશામ્યુધિ=આશા+અમ્યુધિ. આશાનો સાગર. ૨ જીણુ-
વસન=જુનાં વસ્ત્ર. ૩ અમીદ્રગ=અમૃતદ્રષ્ટિ. ૪ ઉપાર્જન=પેદા.

—અનેકમાં એક—૨. (૨૨)

સવૈયા—કવિત.

આબલી આઠ અનેક તર અર કલપતર ખર કંઈક મળે.
વાવ કુવા નદી નીર અતિ પશુ સાગર તુલ્ય કદિ ન કરે.
જોઈતારામ કહે બટ આરબમાં હમ કહિજ એક ખરે,
જર જોઈ વિના ધરે ભેખ કંઈક જીતેન્દ્રિય એક જગેજ અરે.

—અનેકમાં એક—૩. (૨૩)

સવૈયા—કવિત.

લલના અતિ રૂપવતી જગમાંજ પતિવૃત્ત ધારક એક હશે,
તોર કટાર ધરેજ અતિ રણવીર શરો થઇ એક જશે.
જોઈતારામ કહે અવનિ પશુ પારસ એક જગે જડશે,
લક્ષ્મીનો કંઈ કહેણીતણા પશુ રહેણી તણે કંઈ એક ઠીસે.

જવાસાન્યોક્તિ. (૨૪)

સવૈયા—કવિત.

ત્રીપમકે દિન હોઈ પ્રકુલ અતુલ પ્રલયા રહી ફાલી જવાસા.
જે દિન ગાજત ધન ગગનમાં તે દિન મુરખ હોત નિરાશા,
જોઈતારામ જગે તૃણ મોહિત દેખી સુકાઇ જશેજ જવાસા,
વૈભવ ઝોર અપાર દિખી અર દ્રેષેજરે મૂઢ નાખી નિસાસા.

મેડકાન્યોક્તિ^૧. (૨૫)

સવૈયા—કવિત.

અહિ મુખ દાદુર જઈ પર્યો અર લેશ વિચાર જરૂર ન લાયા.

૧. એક દેડકાને સાપે મુખમાં અર્ધુ ગળ્યું છે છતાં સામે
મેઢેલી મશ્વિકાને પકડવા તે તદ્દપી રહ્યું છે. એ રીતે મૂઢ માણસ
પશુ કાળના મુખમાં સપડાયેલો હોવા છતાં ઉલટી માયા મહત્ત્વ
કરવા તદ્દપી રહ્યો છે.

અર્ધ વિભાજ રહ્યો અહિ મુખજ તોય અહન મખી જાયહિ યાયા.
 ભોઈતારામ લહે મૂઠ નાહિ કહાં દકશે ક્ષણભંગુર કાયા,
 કલકે પાસમેં પાઉ પયોં અરૂ મૂઠ ગ્રહે ઉલટી જરમાયા.

એક દિન હરો છા. (૨૬)

અનહર.

હરો એક દિન ધરા, નરપતિ રાઠં કરે,
 નથી કાતી થઈ નથી, હવે તો થવાની ફરૂં;
 હરો કાળ ધડી ધડી, સિવિલ સર્જન ભોઈ,
 વડા જરપતિ નર પતિ પ્રાણુ હરૂં હું.
 લક્ષ્મીજી હરે હાસ્ય, કૃપણુ ધરામાં ધરે,
 પતિ તાગ્યા ત્રિભુવન, રાખી શું મુકરિલ તું.
 કહે કલકાલકર, હરો નારી જ્યારે ધારી,
 પતિ કરે હાવભાવ, પતિ ધણા ધારૂં હું.

નીચમાંથી નીચ પાકે. (૨૭)

રાજ હંસ તણી ચાલ કુકડો ન કાઢી શોકે,
 કાગ ન કોયલ સમ, કોઈ દિન બકતા;
 જવ બીજ વાવે નવ, ડાંગરનો પાક પાકે,
 આગીઆ અપાર મળે, તોય તે શું કરતા.
 સોમણુ સાણુથી ધુવો, ગર્ધવ ન ગાય થાય,
 xઅર્ક નવ આઅરૂળ, કદિ નવ આપતા,
 કહે કલકાલકર, નીચમાંથી નીચ પાકે;
 રૂપોત પઢાયા પણુ, વાણી નવ ભાખતા.

૧. ધરા, કાળ, લક્ષ્મી, ઓ એ ચારે ચીજો એક દિવસ હસે છે.

૨. રૂપોત=હોલો. x અર્ક=આકડો.

સંસારીને એક અને સંન્યાસીને બે. (૨૮)

મનહર છંદ.

તિલક તાણીને કરે તીરથમાં તરવરે,
એવા યોગી યતિઓનાં, આશ આજે ફાટીઆં;
ખાધા આપે બાળ તણી, બાળાઓ મિચારી છળી.
ખાવાઓએ ભોગાં નરનારીને ઝપાટીઆં,
સાધન સાળંગરામ, ખાવા તણું એતો ખરું;
વણુજ ચલાવી ધન, અનગળ દાટીઆં,
કહે કઠલાલકર, મરણુ વખત જ્યારે,
સંસારીને એક બેજ, ખાવાનાં૩ લે છાજીઆં.

ધર્મલોપ થયો. (૨૯)

મનહર છંદ.

આવો બાઈ આજ જુઓ, મંદિરોની મોટી મજા,
વીશીથી અધિક અહીં, અનાજ વેચાય છે.
આડંબરી યોગી બેઠા, બક પેરે નેન ઢાળી,
મહે જર જુઓ પોથી, ઉધાછ તો ખાય છે;
જુઓ વડા મહંતજી, પાંચ સાત નારીઓને,
બેળી કરી કહે કથા, પુરાણની થાય છે,
કહે કઠલાલકર, મંદિરે વૈજવ વધ્યો;
ધર્મ નિત્ય ધીરે ધીરે ધરા માંહી જાય છે.

૩. સંસારી મરે ત્યારે તો ફક્ત તેની સ્ત્રી એકલીજ રહે,
ખણ આવો મરી જાય ત્યારે તો તેનાથી બે ત્રણનું ગુજરાન ચાલતું
હોય જોથી તે બધી રહે છે.

કલયુગે. (૩૦)

મનહર હંદ.

ધર્મકુઠા નારા કુવા, પાપકા પ્રકાશ કુવા,
તપ તુચ્છ હો ગયા તો, જપ જપ કુપીઆ.
સત્ય તો સમુદ્ધ ગયા, ધરા કુધ્ રસહીન,
સંન્યાસી યોગીને ચત્તી, અહી બેઠા રૂપીઆ.
મરદો કપટકારી, નારી કુધ્ વ્યભિચારી,
રાજ દ્રવ્યકાજ આજ, પ્રજાપર કોપીઆ.
કહે કંઠલાલકર, પુત તો કપુત કુવા,
કલયુગે પાપ વધ્યુ પુન્ય તો આટોપીઆ.

સહુ સ્વાર્થતું સગુ છે. (૩૧)

મનહર હંદ.

આફળ જ ખમ તરે, સુકુ સર સારસજ,
તજે નર ગણિકાઓ, દ્રવ્યહીન હોય છે.
ભ્રષ્ટરાજ ભૂત્ય તજે, દગ્ધ વન મૂમ તજે,
વૈશ્યભણી નિરોબીઓ, કદિ નવ જોય છે.
કામચી નકામ નર, નારી નવ ન્યાળે જરી,
ખરી વાત સ્વારથર્મા, સગુ સહુ કોઈ છે.
કહે કંઠલાલકર, બાંધ્યું જગ સ્વારથર્થી,
સ્વારથે પતિને લાંબે, સ્વરે નારી રોય છે.

કીરતારની ભુલ્યો. (૩૨)

મનહર.

હીમ જો સુંગંધમય, રવિ કદિ ક્ષય હીણ,
શુભાજ કંટક હીણ, શુચિ મધુપાન જો.
વારીને અશીણ માંહે, મિષ્ટતા જો હોય ખરે,

૧ કુચ્છને કનક મુખ, રેપીક શુભ વાન જો.
 જુલ્યો જગદીશ ખરે, વિચાર ન કાપો જરી,
 લાયકને દીધું નહિ, અમલાને જ્ઞાન તો.
 કહે કંઠલાલકર, કિસ્તારે કુકુ કીધું,
 મનુષ્યના શિર દીધું, મરણનું દાન તો.

હોનારી તે હોય. (૩૩)

મનહર.

મેધને મરણ વળી, મોઢારત ભાવતણી,
 કાષ્ટએ ન જાણું નવ, જણવાનું કોય છે.
 તોરી ત્રાપ ત્રિયા મત, વિદ્યુતનો ચમકાર,
 લલાટે લખાયા લેખ, જણમાં ન હોય છે.
 બાળનું રૂદન કાષ્ટ, કદિ નવ કળી શકે,
 ભાવીના બનાવ નવ, આગળથી જોય છે.
 કહે કંઠલાલકર, માનવનું કાણુ મળુ,
 દેવ દેવી હારી ગયા, હોનારી તે હોય છે.

અજીત નેન બાણુ. (૩૪)

મનહર.

અરજીન તાણું બાણુ, સહવા સમર્થ થયા,
 કરણુ શા રણુધીર, જગમાં જનમીઆ.
 કળા ધારી કૃષ્ણ જેવા, શિવજી મહાન યોગી,
 ઈંદ્રએ અસુર ભારે, વિવિધ વિદ્યારીઆ.
 પણુ નારી નેન થકી, અનેક વિદ્યાના નર,
 રણુ ધીરવીર ધણા, જ્યાંને આશ્રમીઆ.
 કહે કંઠલાલકર, રણુ સરે ધણુ જીતે,
 નેન બાણુ જીતવાને, જગે ન જનમીઆ.

વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ. (૩૫)

મનહર.

ઠ્યારે નોતા જાણતા કે, છુતમાં અધર્મ ભર્યો,
ધમે ધાર્યું તેમાં મારું, થોડું ધણું હિત છે.
કનક કુરંગ કદિ, જગમાં ન જાણ્યો જરી,
રામ નોતા જાણતા શું ? અક્ષી આ રીત છે,
ઈંદ્ર શું અગાત હતા, અભિચારે વાળ્યું મન,
ચંદ્ર શું એ ભૂલી ગયા, પાપકારી પ્રીત છે.
કહે કંઠલાલ કર, હામલા અનેક દીસે,
વિનાશ કાળે તો વળી, મતિ વિપરીત છે.

કરે તેવું પામે (૩૬)

મનહર.

પાંડવોને કાઢ્યા વન, ધર ગાસ કુંડી લઈ,
મૂઠ મન માને મિથ્યા, મારું સાચું ચાપ છે.
રાવણ સીતાને હરી, રોડિ શું તે રળી ગયો,
કુળનું તે કાઢી મૂળ, ઉર મકલાય છે,
દેયા કેરુ કુળ વળી, કુળમાં ગયું છે મળી,
એવું વર્તમાન ભૂત ભવિષ્યેજ થાય છે.
કહે કંઠલાલ કર, આદિથી અનાદિ ભુઓ,
' કરે તેવું પામે ' જગ, જહોર જણાય છે.

ચઢતી પડતી ચાલી જાય છે. (૩૭)

મનહર.

કાંઈ દિન મહીપર, કદિ છત્ર પલંગમાં,
હાથી ઘોડા કાંઈ દિન, પગે પાળા ચાલવું.
લુખી ભાજી કાંઈ દિન, શાકપાક પુરણ તો,

કોઈ દિન સુસ્ત કદિ, મસ્ત થઈ મહાભવું.
 શાલ કે દુશાલ મળે, કદી હાલ બેહાલ તો,
 તુડી ફાટી ચાદરમાં, જીવન ગુજરવું.
 કહે કઠલાલકર, ફરતા ફરતી જાય,
 ચંદે પડે ચાલી જાય, દુઃખ નવ ધારવું.

સત પુરૂષનું વચન. (૩૮)

મનહર.

પશ્ચિમ દીશામાં કદિ, સુરનો ઉદય થાય,
 હિમગીરિ ચળે કદિ, નીરે લોહ તરશે.
 અગની શીતળ થાય, શશી ઉમ્મતાય આપે,
 દેવને મનુજ કદિ, વાતો મળી કરશે.
 ઉદધી ઉલટી રીતે, માઝા મૂકી જગ બોળે,
 ૧૫મ ગીરિ શૃંગર ખીલે, તોપણ શું વળશે.
 કહે કઠલાલકર, વિપત્તિ હજાર પડે,
 કદિ સત પુરૂષનું, વચન ન ફરશે.

અખળા એજ સખળા. (૩૯)

મનહર.

હાર્યા દેવ રણુધીર, અખળાના બળથકી,
 નારીના નયને જન, ગુલામ ગણાય છે.
 તપથી ચલિત થયા, ગ્રાધીસુત નારી થકી,
 એવા યોગી યતિઓનાં, તપ ધૂળ થાય છે.
 રાજ ગયું રાવણનું, શિવ હતા યતિ પણ;
 ભામા થકા ભરમાયા, વેદમાં વંચાય છે.

૧. પશ્ચ=પશ્ચિમ. ૨. શંગ=શિખર. ૩. ગ્રાધીસુત=વિશ્વામિત્ર.

કહે કવિ દાસ દીન, અણુધ જોઈતારામ;
અખળા સખળ કામ, કરતી જણાય છે.

વ્યસનો. (૪૦)

મનહર.

દુનિઆમાં વ્યસનનું, જોર તો જીલમ કરે;
ખોટ નહિ વ્યસનની, કેટલાં હજુર છે.
ખીડી કુકા ગાંજે વળા, દારૂને અપીણુ આહ;
છીકણી, કોકીન પાન, સોપારી મથકુર છે.
જગતમાં જોઈ જુઓ, વ્યસનો વિવિધ વળા;
મસાલાની ભાંગે જન, પાને ચકચુર છે.
કહે કવિદાસ દીન, અણુધ જોઈતારામ;
વિદ્યાના વ્યસન થકી, સહુ જન દુર છે.

વાડે ગળ્યાં ચીલડાં. (૪૧)

મનહર.

ધર્મગુરુ થઈ ફરે, આડંબર અતિ ધણો;
દમામથી વાત કરી, ખડાઈજ દાખશે.
ઉપદેશ દેતી વેળા, સ્વાસ્થ્ય સહુ મુખ બણે;
જેમ પાક કડખીના, સ્વાદને પીછાણશે.
રોપાથીના રીંગણસમ, ધારી ધર્મ કરે કર્મ;
પોતે મુખએન માંહી, નજર જ રાખશે.

૧ હર્ષી પાક રસો થયા 'કડખી પાકના રસને નથી જાણતી
તેમ હાલના ધર્મ ગુરુઓ પણ પોતે કહે છે શું? અને કરે છે શું?
કહેવાનું પણ કરવાનું નહિ.

૨ આ દ્રષ્ટાંત સૌ કોઈ જાણતું હશે, માટે અત્રે મૂકવાની
જરૂર નથી.

કહે કવિદાસ દીન, અણુધ જોઈતારામ;
વાડે ગળ્યાં ચીલાડાં તો કોણુ તેને રાખશે.
લખ્યા લેખ ફરવાના નથી. (૪૨)
મનહર.

હરિચંદ્ર સતવાદી, રાજન છે રણુધીર;
ગયા છોડી રાજલેખ, ટાળ્યા નવ ટળશે.
ધ્રુવને પ્રહ્લાદ તણી, જુઓ હતી બાળવય;
ત્યારે કોણુ જાણ્યું કે, ઇશ તેને મળશે.
પાડવો તો વન ગયા, દારિદ્રી દીન થયા;
નોતા ત્યારે જાણ્યું કે, રાજ પાણુ વળશે.
કહે કવિ દાસ દીન, અણુધ જોઈતારામ;
કરમના લખ્યા લેખ, કદિ નવ ફરશે.

કોઇ નીચ ઉંચ નથી. (૪૩)

(રાગ—અનવર કાજના બળવતો.)

કીસીકુ નીચ કહેનાજી, જરૂરે પાપ લેનાજી, “ ટેક. ”
ભલે નીચસે પ્રગટ કુવા પન, રચરગમેં ગુણુ ઉંચારે બાઈ;
હીરા નીપજે ખાની મૈસેં, મધુવનમેં તાડ ઉંચા. કીસીકુ. ૧
દાનવ કુલમે ભયે ઉજાસા, પ્રગટે પ્રહ્લાદ ખેટારે બાઈ;
નીચ જાતકુ ઉંચ બનાઈ, અંતે નાથકુ ભેટા. કીસીકુ. ૨
એ રીતે રાવન કુલમે પણુ, પ્રગટ કુવા વિભીષણુરે બાઈ;
નીચ ઉંચકા કહાં નિયમ હૈ, સખી યરાયર હરિકે મન. કીસીકુ. ૩
રાહીદાસ પણુ હો ગયે નીચમે, કળીરકા નહિ ખેટારે બાઈ;
મણિકા ચવરી કરમા સરવે, હરિ આગે ભેદ ખોટા. કીસીકુ. ૪
કહે જોઈતારામ સંતકુ, નીચ ઉંચ હૈ મન અપનારે બાઈ;
હરિકે મન હૈ સખી યરાયર, સખી યરાયર અપના. કીસીકુ. ૫

કન્યા વિક્રય—(૪૪)

સર્વેશી.

૧૨જ હોહિ હુતી ચંડાલન એકહિ ખોપરિ મોશ સુવાન ભર્યો હે,
કુંડ જલે સમશાન પકાવછ કારન કે હિ છંટાવ કિયો હે.
જોષતારામ પુછે જન કાઉ ભૂમીજવ ક્યોહિ સીંચાઇ રહ્યો હે;
ચાન્ડાલની નાર તમેઉવદિ તનયા બેચક દહિરાહ ગયો હે.

સર્વેશી. (૪૫)

—બ્રમરાન્યાક્રિત—

એક જગે રસર પૂર્ણ જલે શુભ ચપ્પતણો નવ પાર હતો,
પદ્મ ૪પરાગ ખૂસે પંખલિ એકજ અસ્ત થયો રવિ રક્ત થતો.
વજ્ર બેદી અલિ જય મરી નવબેદી કસરોજ કલિ થકતો;
જોષતારામ જગે તુજ એકજ સ્નેહ પ્રભાવ થપી મરતો.

૧ ભાવાર્થ—ગમેક રજસ્વાળા ચંડાલન માણસના માથાની
ખોપરીમાં ફૂતરાનું મોસ ભરી અમારના કુંડનું પાણી લઇ સ્મશા-
નમાં રાંધવા બેઠી, પણ કાઈ કારણને લીધે તેણે ભૂમિ પર પાણી
છાંટી (ચોકા) કર્યા જેવું કર્યું છે. આ પ્રમાણે જોષ એક માણસે
તેને આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું તો તેણે જણાવ્યું કે—છોકરીને વેચ-
નાર પિતા નીજ પુત્રીનું વેચાણ દ્રવ્ય લઇ આ રસ્તે ચર્ધ ગયો છે,
જેથી આ જમીન અપવિત્ર થઈ છે. તેથી મેં તેને પાણી છાંટી
પવિત્ર કરી છે. મતલબ કે—હિપરોક્ત બધી અપવિત્ર ચીજોથી પણ
કન્યાવિક્રમનું દ્રવ્ય વધારે અપવિત્ર છે.

૨ સર=સરોવર. ૩ પદ્મ=કમળ. ૪ પરાગ=ફુલનો રસ. ૫
અલિ=ભમરો. ૬ સરોજ=કમળ.

શૃંગારિક કાવ્યો.

અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. (૪૬)

(૭૬.)

વાગી મધુરી વાંસળી, કરતી વિરહની વેદના,
 નદિ બની ઘેલી દરે વિહવળ થઇ ગોપાર્જુના.
 તજીને સહોદર સર્વને સુણી નાદ વૃંદાવનમાં;
 બહાનાં અનેરાં કાઢીને સૌ સુંદરી પળી વનમાં.

અંશ.

હૃદયમાં કામને પ્રેરી, લીધો આ દેહને ઘેરી;
 જામમ જીમરમાં કરનારી, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૧
 મુનિદ્રો ખ્યાનથી જાગ્યા, ઝપાટા બંસીના લાગ્યા;
 ગીરિવર સુણુવા લાગ્યા, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૨
 સરીતા નીર જો સ્થંભ્યાં, પથુ પંખી તરે જંખ્યાં.
 અજને કેસરી સંખ્યાં, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૩
 અમે બાકુળ વનિતાઓ, બહાલમની વાંસળી વાગી;
 અમેને લહે પ્રભુ લાગી, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૪
 વૃથા અવતાર અપજાનો, મજે ના જોગ મળવાનો;
 મયો ક્યાં કાંત કમજાનો, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૫
 છાં જો હોત વન તરણો, પ્રભુજી મૂકતા ચરણો;
 વિચરતાં હોત થઇ હરણો, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૬
 થઈ જો હોત વન વેલી, અમી જ્યાં રે' સદા રેલી;
 પ્રભુને પામતી પેલી, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૭

તરૂને વાંસનાં હોતી, મધુરી વાંસળી ચાતી;
 અધર અમિ પ્રિતથી પીતિ, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૮
 અરે બંસી, અરે બંસી, જીઅર આ તેં દીધું ડંસી;
 મધુરી મોહની બંસી, અરે ક્યાં વાંસળી વાગી. ૯

મારી મદુલી. (૪૭)

ગજલ.

હશે હમ્યો ગગન ચુંબી, હશે પ્રાસાદ લબ્ધજતો;
 અરેરે હા ! અરેરે હા ! ! મુને પ્યારી મદુલી છે. ૧
 હશે ખાતા અરે વાયુ, ચઢી ઉવાતાયને થીતો;
 અરે એ દહેર દેનારી, મુને પ્યારી મદુલી છે. ૨
 મણે ને દીન દુનીઆં તો, ગરજના તેહની છે તો;
 મુને લેવા નથી દેવા, મુને પ્યારી મદુલી છે. ૩
 જીવન છે ગુજર્યા જેમાં, વસીષ્ઠ વ્યાસ જેવાનાં;
 કહો મહેલો હતા તો ક્યાં, મુને પ્યારી મદુલી છે. ૪
 વસું હું ક્યાંય કાને શું ? કંઈ હું શુંય કાને શું ?
 બસા તુંને પડી જ્ઞાને, મુને પ્યારી મદુલી છે. ૫

માશુકને—(૪૮)

ગજલ.

બનો ઘેલો ગુણે તારા, અયે ! માશુક ઓ મારી,
 મીઠી ભુલભુલ અયે પ્યારી, ગીતો ગુલજર ગાનારી. ૧

૧ હમ્યો=હવેલીઓ. ૨ પ્રાસાદ=મહેલો. ૩ વાતાયન=પ્યારી.

૪ આ કાવ્યનો તાત્પર્યાર્થ એવો છે કે માશુક એટલે પ્રભુ
 અને આશક એટલે ભક્ત: પ્રથમની બે કડીઓમાં માશુક રૂપી પ્રભુના

ગુલાબી ગુલબદન એવું, ગુલાબી પાંખડી જેવું;
 ભ્રમર નાબી રહ્યો ગુંગ, મ્હને બાસે અરે તેવું. ૨
 મધુર મૈના રહી ટહુકી, જીગર ઉઘાન મારામાં;
 હવે તું ક્યાં જશે ઉડી, રહ્યો હું એમ તારામાં. ૩
 અરે તુજ ઈશ્કની માળા, હૃદયમાં પળ પળે ફરતી;
 નીધા કર રે પ્રિયા ખાસી, દિવાનો હું બન્યો દરદી. ૪
 ચઢાવી મેં શરાબોની, અનેરી આજ છે પ્યાલી;
 પ્રિયા તુજ કાજ એ પીધી, દિવાનો હું બન્યો બહાલી. ૫
 પ્રિયા તુજ દર્શ સુધામી, દિવાનાને કરો ડાહ્યો;
 કુણું હું દુઃખ દરિઆવે, દિયો કર શણું હું આબ્યો. ૬

—વર્ષાઝલુ—(૪૯)

—સવૈયા—

ઘોર બટા ધનકી ચઢી આઈ દિખાઈ રહ્યો સખડી જગ બીનો;
 મોર કરે અતિ સોર બને સર ચાતક ધુન મચાય દીનો.

હીદારતું વર્ણન કર્યું છે. ત્રીજી કડીમાં—પ્રભુ પ્રત્યેની પોતાની શ્રદ્ધાની
 દૃઢતા દર્શાવે છે, ચોથી કડીમાં—ઈશ્ક=પ્રેમની માળા ફેરવ્યા કરે હું
 માટે આ દિવાના દરદી પર નિધાનજર કર. પાંચમી કડીમાં—શરાબ-
 ભક્તિરસરૂપી શરાબની પ્યાલી ચઢાવી છે, અને હે પ્રભુ! હું તારા
 માટે દિવાનો બન્યો. સાતમી કડીમાં—માટે હે પ્રભુ! તારા દર્શનરૂપી
 અમૃતથી તારા આ ભક્તને ડાહ્યો કરો (મોક્ષ આપો) અને આ
 દુઃખમય ભવસાગરમાંથી હે પ્રભુ! આપના કર રૂપી આશરો આપ
 હું તારા શરણે આબ્યો છું.

આવા પ્રકારની ગઝલો દારસીમાં બણી જોવામાં આવે છે.

મર્જત ધન હાકુર હવે મમકે મપલા અરમોદ મીનો,
કવિ હાસ કહે સુસમિર ધરા તથ સીત સુખસિત આજ કીનો.

—વસંતઋતુ—(૫૦)

સવૈયા.

અહા ઋતુરાજ વસંત વિહાર અનંગથી વ્યમ બન્યા નરનારી,
કોઠિય આત્ર સુ મોર સહીત ભતાતર વેળીત બહાલ કરી.
કુલ પલાસ ખીલ્યા વિધવાત સુવચન કુંકુમ ફેસર ખોળી;
જોષ્ઠતારામ ત્રીયા નર વિરહ ફાગણ ફાગ ફુલ્યો થઇ હોળી.

ચંદ્રને.^૧ (૫૧)

સવૈયા,

અહો નિશી ચંદ્ર કલંક મુખે અર ક્યાં ન લગ્ય અરે હીમ ભાગી;
વપુ ફીણુ તુજ થતું હરદીન ચક્રોર જ વિચ્છેદી દાહજ લાગી.
દયા મુજ આવત ભાત અરે કદી રાહ થકી તું પળે ઝટ ભાગી;
હવે નભસે પ્રગટ્યો દીન જનમ પ્રિયા મુખ ચંદ્ર જુગેજુગ જાગી.

૧ આ સવૈયાનો ભાવાર્થ એવો છે કે-હે રાત્રિના ચંદ્ર ! હે
હિનભાગી ! તારું મુખ કલંકિત હોવા છતાં કેમ લગતો નથી, વળી
હથરોગી, ચક્રોર અને વિરહીને દાહ લગાડનાર ચંદ્ર ! તારી મને
દયા આવે છે જેથી કહું છું કે તું હવે ચાલ્યો જા, નહિ તો જો રાહ
આવશે તો તને અસી (ખાઈ) જશે અને પૃથ્વી ઉપર તો હવે તારા
વિના નભશે, કારણ કે-મારી પ્રિયાનો મુખરૂપી ચંદ્ર રાત્રિ દિવસ
જુગેજુગ જાગી રહ્યો છે (આ કાવ્યમાં આશકે પોતાની સ્ત્રીના
મુખચંદ્રથી અંગનું ચંદ્રને ઉતારી પાડવાની ઉક્તિ છે.)

રમણીય મુંઝવણ. ૨ (૫૨)

મનહર છંદ.

યોગીની દયાએ કરી, મધ્યનિશે મુક્યું નાવ;
 અતિ રૂપવતિ મચ્છગંધાએ ઉતારવા.
 સૌવનમાં પુર એવી, લલના કુમારીમનું;
 ઉધાડું બદન યોગી, લાગીઆ નિહાળવા.
 ચાલ્યું ચિત્ત મુનિતથું, ચતુરાનું એન જોષ;
 હારીને હિંમત ખેડા, કામને વિહારવા.
 કહે કઠલાલકર, અટકે કલમ લાંથી;
 મુંઝવણ બારે થઇ શકું ન ઉચારવા.

વૈરાગ્ય કાવ્ય.

ભજન-સચરાચર વિભુ. (૫૩)

ભાસ્યો મુજને બૂધર તો ભરપુરરે,
 જહાં ત્યાં હુતો હરી હરી જોવું રે હોજી. ૨૬.

૨ આ મનહર છંદ “ગુજરાતી”ના દિવાળીના અંકના એક
 ચિત્ર “રમણીય મુંઝવણ”ના ભાવ ઉપરથી ઉપસ્થિત થયેલો છે.
 જેથી તેનું મથાળુ પણ “રમણીય મુંઝવણ” જ રાખ્યું છે.

છેલ્લી બે લીટીમાં “અટકે કલમ લાંથી, મુંઝવણ બારે થઈ
 શકું ન ઉચારવા” એમાં એવો ભાવ રહેલો છે કે યોગીને તે વખતે
 બારે મુંઝવણ એ થઈ હતી કે એક તરફ સન્ન્યસ્તનો બંધ થાય છે
 અને એક તરફથી મુનિ કામથી ઘેરાઈ ગયા છે. આમાં બીજો
 ભાવ કવિની મુંઝવણનો પણ છે. કારણ કે પછીની હકીકત વર્ણવ-
 વાના શબ્દો નહિ મળવાથી મુંઝવણ થઈ પડી.

પ્રભુ નથી મંદિર પુર્યો, ખુદા મસજીદમારે,
દેવળમાં ન બાસે ઇસુ દેવરે. જહા. ૧

નાહિ હરિ કિર્તન તાળે, નહિ નાચ ગાને રે,
ઝાગે અસ્થાના કાંઈ જાણે રે. જહા. ૨

પ્રભુ ખુદા દેખો પ્યારા, વસ્યો ઘટ ઘટમાં રે,
કરી માયાનો પટ દૂર રે. જહા. ૩

અણું પરમાણું હું તો, નિરંજન ન્યાણું રે,
પ્રથરમ અવનિ આજ બાણું રે. જહા. ૪

પશુ પક્ષી કેરા ઘટમાં, વળી તરૂં તનમાં રે,
રમતો ફરે તો છે એકો રામ રે. જહા. ૫

કહે દાસ જોઈતારામ, પ્રભુ વિના ક્યાહિ રે,
હું તો નવ બાણું ખાલી ઠામરે. જહા. ૬

ભજન-પ્રભુને વિનંતી. (૫૪)

રામ ઉપરનો.

તારો વિભુજી, અકળકળા ઓ અવિનાશરે,
હવેથી હું તો હરિ ગુણ ગાવું રે હોજી. ટેક.
અખીલ ધરામાં જ્ઞાલા, તુહિ એક બાણુંરે,
જળ થગ અવનિમાં તારો વાસરે— હવેથી. ૧

અવ્યય લખ લાગી લહેયો, હરિ તારા નામનીરે,
ભાગી ભ્રમણાઓ મારી આજરે— હવેથી. ૨

અગમ અગોચર પ્યારા, પ્રભુજી નિહાણુંરે,
ઘટ ઘટમાં છે તારો વાસરે— હવેથી. ૩

મૃજ સૃષ્ટિ શાણા તેં તો, અરે એક રક્ષક તું છે,
વળી હરિ કરતો તું વિનાશરે— હવેથી. ૪

કોટી કંઈ કર્યો કુડા કર્યો હશે નાથજીરે,

બેજે શરણામે તારો હાસરે—

હવેથી. ૫

કહે હાસ જોઈતારામ, પ્રભુજી પુકારે,

તુંહિ તુંહિ તુંહિ હરિ નામરે.

હવેથી. ૬

સંસારમાંનો અનુભવ (૫૫)

મગલ.

અખીલ વહેવાર આલમના, બળવી યાર હું હાર્યો—

ફણીધર પાછ પય પાળ્યો, હવે સંસાર ખારો છે;

અરે સુત નાર બંધવનાં, અનુભવમાં લીધાં સુખો;

નહિ રૂચે પુસં કુખો—હવે સંસાર ખારો છે. ૧

થયો મસ્તાન માયામાં, કર્યો મેં મોહ મયામાં;

વહ્યું જીવન ફસાયામાં—હવે સંસાર ખારો છે;

ભલા કંઈ ભોગ વિલાસો કરી કંઈ એશ આરામી;

મધુર શુલઝાર જો છે તે,—હવે સંસાર ખારો છે. ૨

કર્યો બલિઆર ને ચોરી, વઘો કંઈ કંઈ જૂઠી વાણી;

અનેરી મોજ મેં માણી,—હવે સંસાર ખારો છે;

નિરંજન નામનું તાળું, અરે આ મંદિરે માર્યું;

છુટે યમ પાસનું બારું,—હવે સંસાર ખારો છે. ૩

—દુઃખમય સંસાર—(૫૬)

મગલ.

બધા સંસાર વહેવારો, બળવી હાલ હું હાર્યો;

હવે હાજે અઠારો આ, દુઃખી સંસાર ભાસે છે.

- અરે એક ૧રાહ ના સૂઝ્યો, ગુમાવી જીવંગી સારી,
ન હાવ્યો આત્મની શોધે, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૧
- ડંચે ડચ દુઃખના કુંગર, કંઈ આનંદ ના બાળું,
જીગરમાં કલેશના કાંટા, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૨
- કદાપિ આત્મ શોધનમાં, અરે એકાંત સેવનમાં,
કરે કકળાટ ત્યાં નારી, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૩
- પુરૂં પરીવાર તે કરતો, તજવે બ્યાન મારગને,
ન પણ શાન્તિની એ કે, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૪
- અમરી જીવંગી લાગે, જીંડો મદ મોહ ના લાગે,
જીંડી માયા નહિ ત્યાગે, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૫
- ઝૂને બસ છોડ ? એ માયા, ખરા જીગર થકી વરણું,
જવા દે તું, પ્રભુ રસ્તે, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૬
- ગુરૂના ચર્ચાની સેવા, મને લાગે મીઠા મેવા,
જમાવા દે જમત દેવા, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૭
- જીડી સહુ મોહની માયા, જીડીં સ્ત્રી કાંચની કાયા,
અરે એ રક્ત માટીનાં, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૮
- પ્રશ્નારા નારી નયનોના, હૃદયમાં કરી ખંજર સા,
અકારા બાકના બાવો, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૯
- જીવન મારા પ્રભાકરપર, દુઃખોનાં વાદળોં છાંયાં,
વિખેરે તે વધુ થાએ, દુઃખી સંસાર બાસે છે. ૧૦

આત્મતત્ત્વવિચાર. (૫૭)

રાગ ભેરવી.

આત્મા તત્ત્વ વિચારે વીર, બાર તું ગોઠા કરને શીર;

પલક એકમા ફના થવાતી, આલમ આ ભરપુર.

કહણી સ્થંભ સમ આ જીવાની, તે મળી જશે ધૂળ,

તુર સમ ઉડી જશે રણધીર—આત્મા. ૧

કાશી જ તું જ કેદારે, વળી નહા નિર્મળ ગંગ;

થઈ વક્તા તું અખીલ જગતમાં કદી જમાવે જંગ,

રંગ તે નવ રહેવાનો ચીર.—આત્મા. ૨

ધર ધર ફરતો વિભુ દર્શનમાં, જ્યાં ત્યાં કરતો ધ્યાન;

અંતર આત્મારામ તજીને, ફરે ખતી ગુલતાન,

બાન વિષ્ણુ અરે બંધો! અધીર.—આત્મા. ૩

જોષ્ઠતારામ દીન દાસ ભણે હા, ! આણુ આણુ આત્મારામ,

શ્રુત માત્રમાં વસી રહ્યો તું, હે પ્રભુ જગ અભિરામ,

નામ તુંજ તારે ભવનિધિ નીર.—આત્મા. ૪

મનુષ્ય દેહની સાર્થકતા. (૫૮)

હપરનો રાગ.

હરદમ હરિ ભજેને ભાષ, તેરા જન્મ અકારજ જાય;

પૂર્વ જન્મના પરમ પ્રભાવે, મૈત્ર્યો મનુષ્ય અવતાર,

અવસર આગ્યો જો ચૂક્યો તો, છે નહિ ફરી મળનાર;

ધાર તું સમય ધણો સુખદાયી.—હરદમ—૧

કમળ કુસુમે અલી બરાયો, તું ભવજળમાં તેમ,

જગ જગ ઓ ક્ષણિક મુસાફર, તજ નારી સુત હેમ,
 જેમ છે પંકજ વારી સગાઈ—હરદમ—૨
 સંસાર અરણ્ય તું તરવાને, કર સાધન તૈયાર;
 કામ ક્રોધ જે ગ્રાહી સકળતે, ગ્રાસ કરે નિરધાર,
 વારે જ્યાં કોઈ નવ આવે ધાઈ—હરદમ—૩

જોઈતારામ દીન દાસ બણે હા મુરખ મમતા મેલ;
 તાઈ ઝાઈ તે મિથ્યા છે, મિથ્યા વાડી મહેલ;
 ખેલ આ ખોટો જગનો ભાઈ—હરદમ—૪
 સર્વ શાસ્ત્રનો સાર (૫૮)

રાગ ઉપરનો.

કીધો મેં તત્વ તણો વિચાર, લીધો કંઈ શાસ્ત્ર ધણનો સાર;
 નહિ હિંદુ હું નહિ મુસલમાન, નહિ વૈશ્ણવ આચાર;
 અખીલ ધરામાં હું છું ફરતો, નહિ હું બન્ધન કાર,—
 જળ સમ જાણું જગ વહેવાર, કીધો મેં. ૧
 બડી માયામાં લુબ્ધ બનેલો, બડી માયાથી દૂર;
 બડી ગડો હું ઘેલો ફરતો, પણ આનંદ ભરપૂર,
 ધળ પર લીપણુ સમે સંસાર.—કીધો મેં. ૨
 કોઈ ખુદાને, કોઈ ઈશુને, કોઈ કોઈ બજતા રામ,
 હું નિરંજન નામ ઢિચાઈ, દાસ હું “જોઈતારામ” —
 ધામ તે ખરે અજબ અપાર— કીધો મેં. ૩
 પ્રણવ મહિમા (૬૦)

રાગ માલ.

તમે જોલો પ્યારા, જોલો પ્યારા, ઓમ નિરંજન નામ,
 આસે આસે ઢિચારો, તત્વ વિચારો, ઓમ નિરંજન નામ;

ઓમ નિરંજન નામ સદા તું, રટણ કર દીન જામ,
 દુઃખ તિમિર તો દૂર થઇને, થાશે અરે અભિરામx...રે-તમે. ૧
 જોરે જાવન આ ગાઠ તિમિરથી, બ-ધું અરે નિર્માલ્ય;
 ઓમ પ્રમાકર દીપકને તો પ્રગટ કર તું હાલ...રે-તમે. ૨
 એ છે શબ્દ અગોચર સુંદર, ધરે મુનિજન ધ્યાન,
 સર્વ સદા સુખદાયક દાતા, +શ્રુતિ કરે જેનું ગાન...રે-તમે. ૩
 ઓમ અમીરસ સુંદર સિંધુમાં, રમે છે જોઈતારામ;
 દાસ તણી ઉર ધારો અરજ આ, લોપે નહિ મોહ કામરે,
 તમે જોલો પ્યારા જોલો પ્યારા. ૪

આત્મસિંધુ તરફ ગમન. (૬૧)

(રાગ—શૃંગેર કથની મારી રાજ.)

આત્મ^૧ સિંધુ પ્રતિ ધાવો આ...જ આત્મ સિંધુ પ્રતિ ધાવો.
 પ્રીતે અમૃત વારિરે ના'વો આ...જ આત્મ સિંધુ પ્રતિ ધાવો.
 અમાધ જળ એ અરણ્ય ઉડાં, પ્રીતે કરો પર વેશ,
 પ્રેમે પરમાનંદ પામો પ્રીતેથી, દિવ્ય થાશે તમ વેશ- આજ. ૧
 કર્મ દૂપે જો પડ્યો સડ્યો તું છે, માનવ જાણુ આ દાવ,
 ભાગ્ય રતિ તુજ રહ્યો છુપાઇ, પ્રગટ કરી લે લ્હાવ- આજ. ૨
 ૩આત્મસિંધુના પરમ તરંગે, મુક્તાપુલિન વેરાતાં,
 થઇ પરમહંસ ભોગી સરવતો, માન પરમાનંદ થાતાં- આજ. ૩

x અમીરામ=કલ્યાણ. + શ્રુતિ=વેદો.

૧. આત્મસિંધુ=આત્મજ્ઞાનરૂપી સિંધુ. ૨. વારિ=પાણી. ૩.
 આત્મજ્ઞાનરૂપી સિંધુના પ્રયંત્ર મોજાંરૂપી શાસ્ત્રો (વેદ, પુરાણ વગેરે)
 મારી જ્ઞાનની સીમારૂપ કિનારા એ અમુલ્ય વસ્તુ (અર્હંતજ્ઞાતિમ
 તત્ત્વમસિ, અયમાત્માબ્રહ્મ, પ્રજ્ઞાનંબ્રહ્મ વગેરે) રૂપી. મુક્તાઓ

એા માનવહંસ થેત ? (૬૨)

રાગ—પ્રભાત.

અવનવા હંસલા, આરા મુક્તાતણી, આવીઆ તીર તો ધીર થઈને,
ભમિત તે તો થયા, શંખ મુક્તા મણી, ચંચુ મારી અને મૂકે લઈને.
જળ લપ આવીયો, માછી જુગતે કરી, પાથરી જળ વિષે હંસ ઉપરે,
કોઈ વીર ઉડીઆ,^૧ કોઈ મથતા રહ્યા,^૨ કોઈ તો સ્થિર^૩ થયા જાણી દહેરે.
જાણુ જુગતે કરી, જગતને જળ છે, બાળ તેની બલી આપું બાઈ,
જન્મ સહુ જાય છે, મિથ્યા વલખા કરે, અંતમાં એકલા જાવું બાઈ.
જીવ તેં તો અરે, બૂલ બારે કરી, ઘઉં તણી ઘેંશ^૪ તું બાવે જમીઓ,
જોઈતારામ તો, શીખ સંતો તણી, ધારીને જગ વિષે બાળ રમીઓ.

જ્ઞાન રવિનો ઉદય. (૬૩)

રાગ—પ્રભાત.

જગતે જીવડા, બોર બાવે થયું, નિશ તો વહી ગઈ સ્યામ રંગી,
નભ નિરમળ થયું, અસ્ત સહુ તારલા, તેજહીન તે થયા સાથ સંગી.
નિશાયર ડર ગયો, રક્ત હિંદયાયળ થયો, નિંદ તું છાડને બંધુ મારા,
ચિત્તમાં ચેતી લે, કર્મ પર ધ્યાન દે, માનવી જન્મ છે સત્ય આરા.

સારરૂપે નીકળી આવે તે હે જીવ ! પરમહંસ (પાંચમો આશ્રમ
અને જ્ઞાનની છેલ્લી અવસ્થાવાળો દાંત્રાતિતથી રહીત એવો) થઈ
વાક્યોરૂપી મુક્તાઈગતો ભોગી થા, અને તેગીજ આનંદ માન. ૧.
મુક્ત જીવો. ૨. મુમુક્ષુ જીવો. ૩. બંધુ (સંસારમાં રચ્યો
પચ્યો રહેનાર.) ૪. અમુલ્ય મનુષ્ય દેહ, ની ... ! રાઈ
જવાથી ધાર્યા કરતાં ઉલટું પરીણામ લાવી ખેડો.

સ્મરણ કર ઇશનું, ધ્યાન જુગદીશનું, તાન ત્રિકમ થકી રાખ બાઈ,
 ભક્તિ ભાવે કરી, બ્રાતૃભાવે ભરી, નિધિ માવે તરી ચાલ બાઈ.
 દુષ્ટ બુદ્ધિ તણ, ઇશ ભાવે ભણ, સદ્ગુણો શુભ સજી જન્મ વિચરો.
 જોષ્ઠતારામ તો, અદ્ય મતિ ઓચરે, વેગ તો તુંજ તણો પાડ ધીરો.

પ્રજુ નામની ખેતી. (૬૪)

રાગ મધી.

પ્રજુ તુને રાચુ રે, દાસ બણી જોતે જરી,
 ખાનું તુંજ સાચુરે વર્ણવું શું મુખે કરી— ટક.
 આ તનરૂપી ખેતર ખનાવ્યું, તેમાં કરશું ખેતી,
 મનરૂપી માંહી હજ મૂકીને, વાણી ગંગા વહેતી,
 દીનાનાથ આવોરે, દીનના ખેલી મેહેર કરી. પ્રજુ ૧
 બુદ્ધિવડેથી હજ ખેડીશું, પાક ધણેરો પાકે,
 રામનામનો પાકજ પાકે, ખાનારાઓ ચાકે,
 પ્રજુ તને રાખુરે, મારા ઘટે ધર કરી. પ્રજુ ૨
 ભક્તિ તણા નાવે ખેસીને, રમશું રૂડી રીતે,
 દીન દાસની વિનાત બહાલા, ઉતારોને તમે ચિત્તે,
 જોષ્ઠતારામ કહે છે રે, મુને લેજ તારી હરિ. પ્રજુ ૩

મનને શિખામણ. (૬૫)

રાગ ઉપરનો.

મનવા તુને વારે, વીરા તુંતો ક્યારે જતો,
 નથી કંઈ તારે, શાને જગે ન્યારો થતો;—ટક.
 તુંજ ખેલને કાયા ગાડી, ક્યાં સુધી લઈ જશો,

સીધે મારગ સંચરે નહીં તો, ભવ ફેરા ક્યાં ખાશે,
છત્તી આંખે કૂપેરે, પડી શ્વાને અંધ થતો. મનવા. ૧

કેરે મુસાફરી ભવ રણુ કેરી, વન ઉપવનની માંહો,
અધોર વન લાં એવું આવ્યું, દીઠી મળે નાહિ જાય,
શ્વાને શોચ કરોરે શીતળ જાયા ક્યાંરે ગોતો. મનવા. ૨

બહુ ગોત્યું બહુ ખોળી જોયું, સારે હેઠો બેઠો,
વિના પ્રયાસે જાયા દીઠી, તાપ સકલ લાં નાઠો.
કલ્પવૃક્ષ^૧ મળીયુંરે, જોઈ જોઈ મગન થતો. મનવા. ૩

કલ્પવૃક્ષ લાં કહેવા લાગ્યું, મન મુસાફર સુણજો,
રહે રસ્તા તો અહીંથી આવે, કેવે રસ્તે તમે પળશે,
સુણોને મુસાફરરે, કહું મારગ શુભ કતો. મનવા. ૪

આ રસ્તે જો ચાલશે તો શુભ સ્થાને જઈ ચડશે,
પુરૂષ બેને સ્ત્રી એક સાથે પડ રીપુ સંગ લડશે,
અંતે તમે જીતોરે, તરસો સાગર જેરે વહેતો. મનવા. ૫

બીજે રસ્તે જો તમે જાઓ, પડ મિત્રો તમે સાથે,
આઠી આઠી સુખ દેખાડી, પાછળ પડશે બાથે,
દુઃખ બહુ પડશેરે, જળચર પ્રાણી ભોગ થતો. મનવા. ૬

૧. કલ્પવૃક્ષ=સદ્ગુણરૂપી. ૨. (૧) નિવૃત્તિ, (૨) પ્રવૃત્તિ. ૩. નિવૃત્તિને રસ્તે સદાચાર અને સત્સંગ એ બે પુરૂષ અને ભક્તિ એ સ્ત્રી એ ત્રણે સાથે રહેશે અને કામ ક્રોધાદિ છ શત્રુઓ સાથે લડવું પડશે. બીજા પ્રવૃત્તિને રસ્તે કામ ક્રોધાદિ છ એ મિત્રો થઈ રહે છે. અને શરીરઆત્મા સુખ પાનાવી પાછળથી એજ નાશનું કારણ થઈ પડશે.

માટે મન ચાલો શુભ રસ્તે, ખેપ લાવશે સારી,
નામ તમારું અવિચળ રહેશે, ઉધડે સુખ તણી ખારી,
કહે છે જોઈતારામરે 'કુડા પથે નારે જતો. મનવા. ૭

આ ઢહની માટી નકામી છે. (૬૬)

રામ મીરાંબાઈના ભજનનો.

શુરે કરવું છે વીરા શુરે કરવું છે રે,
અલમસ્ત જનીને તારે, શુરે કરવું છે રે. ટેક.
સીડી મોક્ષ ફેરી ચઢવા કામ નહિ આવેરે,
મિથ્યા માટીના ભારે જગે કરવું છે રે. અલમસ્ત. ૧
વૈષ હકીમ બધાં ભરી ભરી ચાક્યારે,
જળને બુદ્ધિમાં સૌથી તારે ચઢવું છે રે. અલમસ્ત. ૨
સંત સહવાસ પ્યારા, લાગે અકારારે,
નારી, બ્યભિચારી સાથે તારે કરવું છે રે. અલમસ્ત. ૩
આત્મજળ પારસ તે તો પ્રીતે ગુમાવ્યો રે,
બાહુજળ પ્રીયકર ધારી, તારે ધરવું છે રે. અલમસ્ત. ૪
અરણ્ય સંસારમાંથી, નથી નીકળવું રે,
મિથ્યા માયાની જાળે કુખી મરવું છે રે. અલમસ્ત. ૫
કહે હાસ જોઈતારામ સુણો સંત સમજી શાશ્વા;
જશે પક્ષી કંચન કાયા, સતારે છે મરવું રે. અલમસ્ત. ૬

ભકિતરસ સુધાપાન. (૬૭)

રામ ઉપરનો.

મારે કરવું છે શાશ્વા, મારે કરવું છે રે,
ભકિતરસ સુધાપાન મારે કરવું છે રે. ટેક.

સંસાર સંબંધ સર્વે લાગે અકારો રે,
 ખ્યાન ધણીનું હેતે મારે ધરવું છે રે. ભક્તિ રસ. ૧
 સંસાર અમૃત જળ પીતાં, લાગે નઠારાં રે,
 ભક્તિ રસ વીખડાં પીને, મારે મરવું છે રે. ભક્તિ રસ. ૨
 ડાહ્યા શાણ્યા પંચાતી, મારે નથી થાવું રે,
 ભક્તિ રસ પીને ગાંડા થઇ દરવું છે રે. ભક્તિ રસ. ૩
 ભવ નિધિ ભારી આ રે, કુખી નથી મરવું રે,
 ભક્તિ નાવે બેસીને મારે તરવું છે રે. ભક્તિ રસ. ૪
 નહિ સંન્યાસી યોગી નહિ પ્રહારી રે,
 નથી થવું ખાવો મારે, ભવે રમવું છે રે. ભક્તિ રસ. ૫
 કહે દાસ જોઇતારામ ભવ દુઃખ બંજન ભારે,
 અન્ન ભક્તિનું ભાવે મારે ધરવું છે રે. ભક્તિ રસ. ૬

કાયાના સૃજનારની શોધ. (૬૮)

વારી જડરે સાવરીઆ તોષે એ રાગ.

ન્યારો ન્યારો છે આ કાયાનો સૃજનાર તોરે,
 જોગી ભોગી બરમે છુટ્યા, મિથ્યાવાદે દીન બહુ કુલ્યા;
 પશુ પુલ્યો નહિ અંતરનો અંધકાર તો રે. ન્યારો ન્યારો. ૧
 પુરાણ પોથી કુરાન કલમા, દેખ્યા પશુ નહિ આવ્યો દલમાં;
 પશુ એ ન્યારો રહે છે જગ કરતારતો રે. ન્યારો ન્યારો. ૨
 હર હર કરતાં પ્રાણથી થાક્યા, રોજ મુસલમાને રાખ્યા;
 પાદરીઓ તો માને ઈસુ અવતારતો રે. ન્યારો ન્યારો. ૩
 કહે જોઇતારામ જગતને, જડશે તે કાઇ વીર ભગતને:
 બીજા જનને આખા છેતે અંધકારતો રે. ન્યારો ન્યારો. ૪

નિજાતમાને ઓળખ. (૬૯)

રાગ હપરનો.

પ્રાત ધરીઓ મનવા મારા, આતમને પિછાણુને રે...

બરો ખેલ નહિ છે આ ખોટો, પાણીમાં જોવો પરપોટો;
અંતર ચક્ષુ ખોલીને તું જાણુને રે... પ્રીત ધરી. ૧

સર્પજ દોરીતો જ્યમ ભાસે, પશુ જોયું જો જઈને પાસે;
આ કાયા તું તેરી તો પરમાણુને રે... પ્રીત ધરી. ૨

મારો મારો પશુ નહિ તારો, આખર માટીમાં મળનારો;
ત્યારે તું શું લેવાનો છે લહાણુને રે... પ્રીત ધરી. ૩

કહે જોઈતારામ સદા તું, ધ્યાન જ ધરને હરી ચરણોનું;
કરતો ના તું વિવાહની મોકાણુને રે... પ્રીત ધરી. ૪

મનને ઉપદેશ. (૭૦)

હરિનો મારગ છે શુરાનો એ રાગ.

મનવા તું તો હરિ સ્મરણુમાં, રહેને નિશ્ચદ્વિન રંગે જોને;
હરિ સ્મરણુથી સુખજ થાશે, રહેજો સંતની સંગે જોને. ૧

ક્યા તું જાણે ઓ મન મારા, નથી તારે કરવાનું જોને;
જ્યમ આવી મોટું કૃત્ય તો છે તારે કરવાનું જોને. ૨

શુભ સ્થાને જઈ ખેતી મનવા, શુભ કરમો આચરને જોને;
સદ્ગુરુ ચરણે સ્થાને જઈને, ધ્યાન હરિનું ધરને જોને. ૩

મુંદર ભોગી મન ભમરા તું, ગુરુ ચરણે લપટાને જોને;
કહે જોઈતારામ ગુરુ પ્રતાપે, હરિ તજ્યા શુશ્રુ ધાને જોને. ૪

સંસાર જુઠો છે. (૬૧)

રાજ બનભરો.

- કોઈ તત્વ વિચારો પ્યારા, સજ જુઠા હે સંસારા;—ટે. ૧
 નહિ ગુરૂ ગમખી ગત જાની, ઐઠા હે હોકાર આની રે.
 તુમ ક્યું પામો નિસ્તારા કોઈ, તત્વ વિચારો પ્યારા. ૧
 મન કર્મ વચનને કાયા, તેમાં હૈ દુઃખ સમાયા રે;
 કરો સદ્દેહ તુમારા—કોઈ તત્વ વિચારો પ્યારા. ૨
 માયા હૈ જગજી ભારી, લાગે તે છુટતાં અકારી રે;
 નહિ કોઈ છોડાવન હારા, કોઈ તત્વ વિચારો પ્યારા. ૩
 જગજગ વિષે લપટાણો, નવ છુટે કમી તે જાણો રે;
 તું જોજી લે સદ્ગુરૂ સારા...કોઈ તત્વવિચારો પ્યારા. ૪
 જાણી શુભ યહ સંસારા, કરીઆ હૈ પાઉ પેસારા રે;
 સજ જુઠા હે પંપારા, કોઈ તત્વ વિચારો પ્યારા. ૫
 જોજી અંતર આત્મારામ, કહે દીન જોષ્ટારામ રે.
 નિધિ ધોર તરો સંસારા, કોઈ તત્વ વિચારો પ્યારા. ૬

સદ્ગુરૂ પરિક્ષા. (૭૨)

રાજ—સંતો સત જતલાના રે.

- ગુરૂ મોરે એસા ચાહીએ જી, નિરંજન નામ પાઠીએ જી—ટેક.
 એક ગુરૂ તો ૧ ભમરી જેસા, કીટ રૂપ બદલાવે રે ભાઈ,
 નિજ સંગતથી કરે ની / સમ, ફરી કીટમાં ન આવે. ગુરૂ. ૧

૧ આ ભજનમાં (૧) ભમરી. (૨) વીંછી. (૩) તરૂવર. (૪) પ્રજ્ઞ-
 પત (કુંભાર) એ ચારના ગુણોથી ગુરૂ વિશુધીત હોવા જોઈએ.
 એજ આ ભજનનો તાત્પર્યાર્થ છે.

- એક ગુરૂ તો બિંધુ સરખા, બડિ બડિ ડંખ બગાવે રે બાઈ;
બચન ડંખ તો ઝૈસા મારે રેન બવે બગાવે. ગુરૂ. ૨
- એક ગુરૂ તો તરવરે જૈસા, સખકુ બચ મીલેગી રે બાઈ;
તન તાપ તો ગુરૂ નસાવે, સખ પાવેગા પંથી. ગુરૂ. ૩
- એક ગુરૂ પ્રગપત જૈસા, બડી બડી ઘાટ બનાવે રે બાઈ;
ટપટપ ટપલા મારે વચનના, યાન જવરે તથાવે. ગુરૂ. ૪
- કહે જોષ્ટારામ સંતકું, હરિ ગુરૂ હૈ પ્યારા રે બાઈ;
સખ લક્ષન હૈ એ ગુરૂમે, સખકુ સરજન હારા. ગુરૂ. ૫

સદ્ગુરૂને પ્રશ્ન. (૭૩)

રામ જપરનો.

- ગુરૂ મોરે આન બતાનાજી, અગમકા બેઠ પાનાજી; “ટેક.”
- એક તુરંગમે એક રચોરકું, ડાર્યા પશુ નહિ દેખ્યારે બાઈ;
આવત જવત કાઈ નવ પકરે, સો બતાવો લેખા. ગુરૂ. ૧
- પાંચ રચોર તો બસે નગરમે, સખ બનકુ કુદ બાચારે બાઈ;
જોગી જોગી સુર નર ચાક્યા, કાઈસે બેઠ ન પાયા. ગુરૂ. ૨
- બહોળા જળમે ઝાટી ધનૌકા, શીર શીર કે તે ચાકી રે બાઈ;
મારી હલેસા ચાક્યા નાંવિક, તૌબી બુડન લાગી. ગુરૂ. ૩
- અબજ પંચંગસા મૈને દેખા, માંહી જળા ઝોર બાળી રે બાઈ;
અંધા કનર માંહી પડા રહા હૈ, કૈસે નીકસે બહારી. ગુરૂ. ૪

૨ જીવ, ૩ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ. ૪ દેહરૂપી નૌકા
સંસાર સમુદ્રમાં ફરી ફરી ચાકી ગઇ. ૫ દેહરૂપી બંગલો. ૬ જીવ.

કહે જોષ્ઠતારામ સંતકુ, સતગુરુ આન પ્રકાશે રે બાપ;

અગમ નીગમકા બેઠ પાયેગા, તન તાપ સખ જશે. ગુરુ. ૫

સદ્ગુરુનો આશરો. (૭૪)

રાગ—૪પરનો.

ગુરુ હમ તાર લેના છ, અવિઘા માર દેનાછ, “ટક.”

હાહ આમ ને લોહ સખીતે, ઠાજીતણા હૈ બારારે બાપ;

આત્મારામ હૈ ઉતો માલિક, પંચ શત્રુ હૈ ન્યારા. ગુરુ. ૧

વિષય આગકુ પ્રગટ કીની, જર જર આમ જલેગી રે બાપ;

આન જળાવણુ કાયા હુમેરી, કૌન આશરા લેગી. ગુરુ. ૨

અજબ બગીચા દેખ ફુલનકા, કુરંગ એક ત્યાં આવા રે બાપ;

જર જોરૂકી જગત જળમા, ખુશી હો લપટાયા, ગુરુ. ૩

હો કે બાજીગર આવા ખેલન કુ, માલ ધન ખુબ ખાવા રે બાપ;

શત્રુ મુજને મિલ્યા નહારા, લૂટી કીધા બારા. ગુરુ. ૪

કહે જોષ્ઠતારામ સંતકુ, સદ્ગુરુ સ્હાય કરોંગે રે બાપ;

હરિ ગુરુ હૈ આરો હુઆરો, અજાં ખ્યાન ધરીંગે. ગુરુ. ૫

સદ્ગુરુની શોધ. (૭૫)

રાગ—૪પરનો.

ગુરુ હમ કાન ચેરાછ, ગુરુછ કાન મેરાછ. “ટક.”

કંઠી બાધે સો ગુરુછ, હું નવ માનુંં અપાના રે બાપ;

અગમ પંચકુ નહિ બતાવે, કહો કિસકા ખપના. ગુરુ હમ. ૧

કહે ગુરુછ તિલક કરકે, માગે બિક્ષા ધર ધર રે બાપ;

ઐસા તૈસા કુછ નવ જાનું, બોલો મુખસે હર હર હર. ગુરુ. ૨

જાણુત લગાકે અલખ જગાવે, સૌ ગુર નહિ માનું રે બાધ;
 રામનામકુ રટત નિશ્ચાદન, જાણી અપનું ^૧બાણું. ગુર હમ. ૩
 સખ જગતમાં શીર શીર થાક્યા, સદ્ગુર હાય ન ચઢીઆરે બાધ;
 હોકે ખાવરા મેં શીરત હું, નગુરા લેખ ક્યાં ધડીઆ. ગુર હમ. ૪
 કહે જોષ્ઠતારામ સંતકુ, આન-ગુર હૈ અપના રે બાધ;
 જીવ સદા હૈ ઉનકા ચેરા, અવર નહિ હે અપના. ગુર હમ. ૫

જરૂર મરવાનું છે. (૭૬)

(રામ—અનવર કાજના લજનનો)

સંતો મરણુ જરૂરી હૈ, જીવેકી આશ થોરી હૈ. ૮૬
 કરલે ખંદા સદ્ગુર સેવા, કરલે સુખ સવાધરે બાધ,
 એક દિવસ તો એસા આવે, ચલત હોત હવાધ—સંતો. ૧
 નહિ ખંદાઓ આલમ તેરી, નહિ હૈ સુતયા નારીરે બાધ.
 નહિ તેરા હૈ માલ ખખના, નહિ ખ્યાવન હારી—સંતો. ૨
 પુરાન પોથી માલા મનકા, પઢતા કાલ ગમાયોરે બાધ,
 ઓમ નિરંજન આતમ તત્વે, પાર કમી ના પાયો.—સંતો. ૩
 મગન ચુંખી લવન ખનાએ, શેજ પલંગ સુખદાધરે બાધ,
 કાળ અચાનક જન પડેના, ચલત લેત ઉઠાધ. સંતો. ૪
 કહે જોષ્ઠતારામ જગતમેં, સાર સાર છીન લેનારે બાધ;
 અલખ નિરંજન નામ હરિકા, હરદમ મુખસે લેના. સંતો. ૫

૧ પોતાને રળી ખાવાનું સાધન છે એમ ધારી પ્રભુમજન કરનારા.

પંચમહાભૂત અને જીવ. (૭૭)

રામ-કપરનો.

- નહિ એ હાટ તેરાજી, જરૂર હૈ હુમેરાજી, "ટક." ૧
- પાંચ ભાગીએ મીલકે બાધિ, હાટ એક આ સ્થળમાં રે બાધ; ૨
- મેઢી અટાળી ખારી જળી, ખરે તે હો ગઇ પળમાં. નહિ. ૧
- સખી ભાગીએ મીલકે મૂકે, આત્મારામકુ મેતારે બાધ, ૩
- ધર્મ ત્રાજવે કરો ખીકરા, ખરે ખોટ ના લેતા. નહિ. ૨
- પાંચ પચીસ એમ વરસ વીતાયા, લોભ મોહ લપાટવારે બાધ; ૪
- ખોટ નહા નહિ દેત શેઠકુ, બનકે બેઠે રાયા. નહિ. ૩
- પાંચ શેઠીએ આકે બોલે, છોડો ધામ હુમેરા રે બાધ, ૫
- કહે આત્મારામ શેઠકુ કયા લગત હે તેરા. નહિ. ૪
- કહે જોઈતારામ સંતકુ, હાટ શેઠ લઈ જવેરે બાધ, ૬
- આત્મારામ કુ પકર નીકારે, કહો કાનકા કાવે. નહિ. ૫

કરોળીઆ. (૭૮)

મઝલ.

- અરે એકાંત બેસી હું, જીવન વિચાર કરતો તો, ૧
- અચાનક એક ત્યાં જોયો, કરોળી જાળ કરતો તો; ૨
- પ્રસારી જાળને બેઠો, નિરાતે ખ્યાન રાખીને, ૩
- અતુરતે ચેતતો રહેતો, ચપળ તે ચિત્ત રાખીને. ૪
- ભરાયુ એક ત્યાં જંતુ, તહાં હાથ્યા બધા તંતુ, ૫
- પડી મમ ને સર્પો ત્યાંથી, લીધુ પંજમાં તે જંતુ; ૬
- ચરણપર ફેરવે જેવું, ગ્રહે જેમ માત શીશુને, ૭
- પડ્યું તેમ કાળને ખોળે, અરેરે તે મરી અુને. ૮

મયું ક્ષીણું મન ત્યાં મારૂં, અરેરે આ બધું તેવું,
 ધડીવત્ દેહને માયા, જીવન છે સ્વમના જેવું; ૫
 મહા કાળે પ્રસારી છે, અરે આ જાળ માયાની,
 ફસાઈ જતું જીવ કરતા, ખુવારી હાય કાયાની. ૬
 અરે લાગે મીઠી માયા, બન્યા મોઢે બધા અંધા,
 પડી જશે અરે કાયા, પડ્યા રહેશે બધા ધંધા. ૭

(કથા કાવ્ય) સંન્યાસી^૧ (૭૬)

શિખરિણી ૧૮.

રહી જુરા યોગે, અફલ^૨ મહિ^૩ પરજન્ય^૪ વિશુ તો
 ખૂટ્યા ધાન્યાગારો,^૫ દુઃખીજ દુષ્કાળે કૃષિક તો;
 સૂકી બાસે સૃષ્ટિ, સર સરિત સૂકા સહુ દીસે,
 પશુ પક્ષી સોને, કશું તૃણ વિના કંઈ અતિશે. ૧
 ધરા કેરા લેવા, કર નૃપ અરે ચંદ્ર દુરમતિ,
 દુઃખી છે દુષ્કાળે, વળી કરે કૃષિકની અધોગતિ;
 નૃપે નિમંત્રીને, કૃષિક સકળ જીથ કરીઆ,
 નીજાર્યે ના વાકે, નૃપ કૃષિક દે દુઃખ ફરીઆ. ૨

અનુક્રુપ.

કૃષિકારો સહુ જીથે, રવિ નીચે સ્થિર કર્યાં,

૧ આ કાવ્ય અંદ્રકાન્ત બા. ૧ લાના એક ગણ લેખ ઉપ-
 રથી લખવામાં આવ્યું છે.

૨ અફલ=ફળ વિનાની પડતર. ૩ મહિ=પૃથ્વી. ૪ પરજન્ય=
 વરસાદ. ૫ ધાન્યાગાર=અનાજના બંડાર. ૬ સરસરિત=સરોવર ને
 નદીઓ.

અતિ તાતી^૧ બળે રેતી, સહે છે તે દુઃખ ભયાં; ૩
 વળી નીચાં કરી શીરો, ગઈને બાર છે મૂક્યો,
 કૃષિકારો કહે છે કે, ઈશ અંતજ ક્યા ચૂક્યો. ૪

ગીતિ.

કૌતુક એક હતું ત્યાં, નિહાળી નજરે સહુ સભા હરખી.
 મંન્નાસી ખેડુતને, શીક્ષા પાત્રજ ચક્રિત થયા નીરખી. ૧

અનુક્રુપ.

એવામાં યોગીને આબ્યું, હાસ્ય અંતર ભાવનું,
 ગઈનેથી પડો શીભા, ભુલ્યા ભાન સ્વભાવનું. ૬

વસંતતિલકા

રે રે મહાન નર તું બુદ્ધી ભાન ભાવે,
 કળે તજી કર્ણુતા^૨ કેમ હાસ્ય આવે-
 રે યોગી ભોગી કળે તુજ દાસ ક્યાંથી,
 વૃતાંત અંત સુધી કે મુને ઈઆદિ જ્યાંથી. ૭

ચોપાઇ

જેમ યોગીને પૂછે રાય, તેમ ઈસ્મિત ધારા વહેતી જાય,
 કળ હાસ્યે ના વળે લગાર, વદી શકે ના એક ઉચ્ચાર. ૮

દોહરો

નરપતિ ભય મન ઉપન્યો, સહુ સભા ગભરાય,
 તવ એવી વાણી વદો, સાંભળને તું રાય. ૯

૧ તાતી=મણી ગરમ. ૨ કર્ણુતા=રૂઢન. ૩ આદિ=પહેલેથી.
 ૪ સ્મીત=હસવું.

હાસ્ય તણું કારણુ આ ભગવી કંઈની ધારી આ મેં...તો.

૧૬૧૧ કયા છે મારી.....રાજ્ય દંડ જે દેનારી તે તો... ૧૦

મહલ.

અરે કંઈ કાળ પૂર્વે હું, હતો મસ્તાન સંસારી,
હતાં સુત બાતને નારી, હતો વૈભવ મહા ભારી. ૧૧

બૂલ્યો અસ્પૃશ્યતામાં હું, થઈ ત્યાગી અરે હૂલ્યો,
અરે યોગી થઈ બુલ્યો, છતાં મુજ માર્ગ ના ખૂલ્યો. ૧૨

અકારો ભવ મુને ભારી, અરે બાધ્યો હતો ત્યારે,
દુઃખે માયા વિદારીને, ધરી કૌપીનર મેં ન્યારે. ૧૩

શુંડી નારી કટારીથી, સરોવે સમ બાલના બાવો,
મુખો કંટક સમાં સજીકા, અરે તેથી બન્યો બાવો. ૧૪

કરી જંગલ તણી ચારી, તળ્યો આ સંગ સંસારી,
કરી ભિક્ષા વપુ ધારી, રહ્યો કંઈ કાળ ગુજારી. ૧૫

ગયો એક દિન પુરમાંહી, હતું કુટુંબ મુજ ન્યાહી,
કહે તનરે પિતા આહી, કરો ભિક્ષા જવું ક્યાહી. ૧૬

આત્મવત્ત સર્વ મતેષુ વિચારી વેદમાં જોયું,
હશે સુત નાર તોએ શું, અમો યોગીને એમાં શું. ૧૭

લીધી ભિક્ષા વિચારીને, પધારૂં રોજ ધારીને,
જમું કર રોજ નારીને, ન જોવુંરે વિચારીને. ૧૮

મસાલા કંઈ ચઢયા અંગે, યવપુ શું ઓપતું રંગે,
પમદન વ્યાધ્યો સકળ અંગે, રહું હતો સદા રંગે. ૧૯

૧ દીર્ઘ=લાંબી. ૨ કૌપીન=કંઈની. ૩ સર=આણ. ૪ વપુ=શરિર.

તજી હરી ખ્યાનને માળા; તજી બ્હાલી ગીરિ ગુફા,
તજી નિસ્ત્ય કર્મના ચાળા, તજી એ પંથ એ ખારા. ૨૦
વિસારી પશુ કુટીને, રહું નીજ ઘેર છુપીને,
કરે નિત્ય સેવનારીને, ગયું હૈયુજ કુટીને. ૨૧

પડ્યો મોહપાસમાં બારી, રહ્યો કંઈ કાળ ગુજરી,
સમર્થ છે થઈ નારી, સુઝે ના એક કંઈ ખારી. ૨૨

ખખર મુને પડી જ્યારે, કર્યો અફસોસ બહુ ત્યારે,
અરે માયા મુને મારે, લગવ્યો ભેખ મેં મારે. ૨૩

ફસાયા શીવ બ્રહ્માને, મહાનારદ મુની જોથી,
અરે એ મોહની માયા, ફસાઈ હું ગયો તેથી. ૨૪

બર્ષ ત્યાં માઠ તે વેળા, કરીતી ત્યાજ જે માયા,
અવલથી આ સમે લાગી, અકારીરે મુને માયા. ૨૫

તજી માયા ગયો ત્યાંથી, મહા જંગલ રહ્યો જાઈ,
નહિ જન કે નહિ માયા, કીધો મેં વાસ ત્યાં ભાઈ. ૨૬

ગીતિ

૧ ઇતિવદી સંન્યાસી, રહાસ્થાવેશ ન તેહ રહ્યો ખાળી;
ચોગી વઢનના સામું, વિરમય દષ્ટે રાય રહ્યો બાળી. ૨૭

દોહરો

વળતાં સંન્યાસી વખ્યો, સાંભળ રાય સુગમ્ય;
કહું કથા હું ઇઆત્મની, રે યારો ઓળખાણ. ૨૮

પશુ કુટી ખાંધી રહ્યો, નિરજન વન મોઝાર;
વન ફગ કુલ હું બસતો, હરિ ખ્યાને તૈયાર. ૨૯

૧ ઇતિ=એ પ્રમાણે. ૨ હાસ્થાવેશ=હાસ્થ+આવેશ; હસ્થનો ઉભરો. ૩ આત્મની=પોતાની.

- સાથે કાંઈ ન રાખતો, નહિ જર કે નહિ વસ્ત્ર,
 પોથી કૌપિન એકલું, ખરેખર મુજ શસ્ત્ર. ૩૦
- એમ કરતાં દિનો વિત્યા, ગઈ વિસરી ગતવાત;
 ગોપ તથા સહવાસમાં, વહન થતાં દિનરાત. ૩૧
- એક દિને એવું બન્યું, પોથી ઉંદર ખાઈ;
 જોતાં દષ્ટે તરત તો, ગયોજ હું ગભરાઈ. ૩૨
- વિચારી વળતાં વઘો, જો પાળું મંજાર;
 મુષક^૧ ન પીડે મુજને, દઢ કર્યો વિચાર. ૩૩
- ગોપ તથા સંકેતથી, પાળી છે મંજાર;
 પશુ ખાવાનું ના મળે, બૂખે થાય ખિમાર. ૩૪

મંદાકાન્તા.

- રે રે રાખુ, સરસ સુરભિ, જાય ત્હારેજ વ્યાધિ,
 મંજારીને, મુજનોંપયથી, વીરમે રે ઉપાધિ;
 એવી રીતે, અતિવ કરતો, તર્કનેરે વિતર્કો,
 એવે આવી, તૃણજ ચરવા, ગાયને ગોપ લોકો. ૩૫

અનુક્રુપ.

- કરું હું યાચના^૨ જ્યાં તો, શ્રદ્ધાળુ શિષ્યો કને;
 સરસ એક અર્પી ધેનું, મમ મોદે થતો મને. ૩૬

ચાઈલ વિ.

- કરતાં એમ ઉપાધિ અવનવી, દિનો ધણી નિરગમ્યા;
 જુલ્યો વાત બધીજ કાળ જુતની, આવેશ ભાવો શમ્યા.
 રે કરતો કલ્લોલ ગોપગણથી, વિવિધ વાતો કરી;
 રહું છું દુઃખ સદાય સુખ સમજી, સિદ્ધાઈ અંગે ધરી. ૩૭

૧ મુષક=ઉંદર. ૨ યાચના=માગણી.

અનુક્રમ.

ચરાત્રા માયને માટે, જતો હું તો વન વિષે;
શુદ્ધો છું જાન તો સર્વે, વળી કૃષ્ણા? વધુ દીસે. ૩૮

મંદાકાન્તા.

કંઈ જ્યારે, શરીર દુખતું, દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખું;
પૂર્વાવસ્થા, સ્મરે ન હજીએ, બૂખ ને દુઃખ સાંખું.
તે ઉપાધ, ક્યમ કરી સમે, ઘાટ તેનો બહું હું;
પામું શાંતિ, સુખજ દળદા, ગોપનું બાલ રાખું. ૩૯

અનુક્રમ.

બધ જ્યાં ભાવના એવી, દીનાનાથે દીલ ધરી;
હરી કાને સુણી કે શું? દયા દુઃખી પર કરી. ૪૦

મંદાકાન્તા.

એવે આવ્યા સકળ મુજને, ગોપ તો શીરનામી;
ભૂમિ ખેઠા દુઃખજ વિસરી, જ્ઞાનની વાત ચાલી.
રે રે મ્હારું, અસ્થિર ચિત્ત છે, વારતા કે ગમે ના;
આની મૂખે, અતિવ દુઃખના, ભાવતો એ સમે ના. ૪૧
ગોપો પૂછે, કણુવ દુઃખથી, મ્હાનરે મુખે દીસો છો;
શું ખૂટયું છે, ધન કણુ વળી, દુભવ્યા હોય કે જો.
આગા આપો, બનતું કરોએ, જાણીએ એજ પર્મ;
આ દાસોને, અમુલ ખડલો, આપનો છેજ પર્મ. ૪૨
મોદ્યો હું તો, નયન દળતાં, રાખીને મુખ વાણી;
આ ધેનુને, કવણ ચરવે, કાણુ પાયેજ પાણી.
લાવી આપો, ચપળ ચિત્તનું, ગોપનું બાલ તો જો;
મુખે ચાએ, હરિ ભજન તો, દુઃખનો જાયરે મો. ૪૩

મુશ્કી ગોપો, સકળ સુખથી, રે વણા ગાય પાળો;
 ભ્યો આ અપ્યો, કરથી કહોને, રે ગુરુ આ ગોવાળો.
 હરખ્યો કુંતો, સજળ નયને, યાનની વાત કાઢી;
 હંકયા જ્યારે, સહર્ષ વદિયો, આવજો દા'ડી દા'ડી. ૪૪

—અનુક્રુપ—

રહીએ ગોપને કું તો, હળીમળીને સર્વથા;
 કરે છે કામ તો સર્વે, અરે હોયે યથા^૧ તથા. ૪૫

શિખરીણી.

અરે આજીવિકા, અતુર^૨ જીવની કેમ નજરો;
 પડી ચીંતા ભારે, નવ પયેષ હવે દેહ ટકરો.
 મુઝયો રસ્તો રહેલો, ભૂમિ તળે રસાળું કંઈ દીરો;
 કણો વાળ્યા હોયે, સરસ ઉતરે પાક અતિરો. ૪૬
 કહી બીના સર્વે, વિગત વદને ગોપ વરણી;
 ખરે ખોદી વાવો, જરૂર પકવે ધાન્ય ધરણી.
 સ્વીકાર્યું ગોપે તે, ચિત્ત વિષે અરે ખ્યાન ધરીને;
 ધરા કાધી રૂડી, પુરણુ પકવ્યો પાક રળીને. ૪૭
 અરે એવે આવ્યા, જમીન લખવા પાક તણી તો;
 લખી મારી ખેતી, અરજ સકળ તુચ્છ ગણીને.
 ભરૂં વેરો ક્યાંથી, નથી મુજ કને દામ પેસો;
 અરે તેથી લાવ્યા, મુનેજ કરવા દાંડ અહિં તો. ૪૮

અનુક્રુપ.

પછી બીના બધી જાણો, વિતી જે મુજ દેહને;
 અહિં હાસ્યે પડી શીલા, જાણો છો પશુ તેહને. ૪૯

પૂર્વાવસ્થા તણી ચાલી, આવી'તી મુજ એ ક્ષણે;
ધિક્ક કૌપિન ને માયા, રે મુજ આત્માને હણે. ૫૦

ગજલ.

મુકી કૌપિન કાઢીને, મુક્યાં સૌ વચ્ચે ત્યાગીને,
બન્યો અબધુત સંન્યાસી, દીગમ્બર રૂપ ધારીને. ૫૧

ચરણ શીશ રાયને મૂક્યું, વદીનેરે ગુર મહારા;
બહુ તારૂં થયે પ્યારા, બહુ ઉપકાર ના તહારા. ૫૨

મહા માયા તણા દેદે, પડ્યો'તો હું અરે વીરા;
બચાવ્યો ગુણ શા વરણું, વડુ ના મુકે થઈ ગીરા. ૫૩

અનુક્રૂપ.

કહી એવું પડ્યા પંથે, યોગી ના જોતા ફરી;
ગયા ક્યાં એ પછી તેના, મળી ના મુઘરે જરી. ૫૪

—અંસીનો ઉપદેશ—^૧ (૮૦)

શિખરિણી જત.

વદે ગોપાર્જુનનાઓ, મૃદુલી મધુ વેણુ પ્રિય સખા;
કહે કેવા કર્મે, કૃતિ તુજ વિધિએ ઉઘ્ય લખી.

૧ એક વખત શ્રીકૃષ્ણે પોતાની અંસી એવા મૃદુ સ્વરથી બળવી કે જેના નાદે લુપ્ત બની ગોપ લલનાઓ બાન સાન તણ હજી સ્વર ધારણાએ કૃષ્ણ પાસે આવી. જુવે છે તો કૃષ્ણ અંસીને ખમ્તી મુકી ક્યાંઈ છુપાઈ ગયા છે. જેથી વ્યાકુળ ગોપાર્જુનનાઓ અંસી પ્રત્યે કહેવા લાગી. ત્યાંથી આ કાવ્યનો પ્રારંભ થાય છે. પ્રથમની ચાર લીટીથી અંસીને મોટે માન ચઢાવી તેના વખાણ કરે છે, ફરી ચાર લીટીથી પોતાની જાતને ધિક્કારે છે. તે પછી અંસીને વખોડી કહાડે છે, વળી કૃષ્ણની મૂર્ખાઈ તથા કૃષ્ણ અને અંસીને પ્રેમ થવાનું કારણ વગેરે જાણવાનો ઉદ્દેશ છે. ૨ ગોપાર્જુનનાઓ ગોપ અંગના ગોપની સ્ત્રી; ગોપી.

હયું મીઠા મંત્રે, ચિત્તપ્રિય ગોવિંદ વશ કરી;
 સુણી ગીરા^૧ મીઠી, સ્થિત થઇ સ્થિરા તુરે રસ ભરી. ૧
 પુરા પાપે પામી, અરર કમભાગ્યેજ સલના;
 મદાધી^૨ દર્શાશે, ફરી વળી તરૂં જૂથ વનના.
 ચઢે ક્યાંથી દણે, રસિક મનોહારીજ મુરતી;
 સ્તુતિ વાણી ત્યાગી, સખી મૂકી ગયા આજ જુરતી. ૨
 અરે શા રંગેથી, રસિક વર મોહ્યા તુજ પરે;
 વપુ^૩ કૃષ્ણા^૪ તારૂં, વળી નગન ગર્વી ચર્ચ ફરે.
 તરૂં મુકી ડાળી, અરિ^૫ થઇ ચઢીરે અમ થકી;
 ભલા ભાગ્યે આવી, ચઢી અમ કરે નાશજ નકી. ૩
 અમોને લાગે છે, પ્રભુજ પ્રિય ગોપાલ^૬ સરખા.
 મળે ધી^૭ બિંદુના, રહ્યા સહયરા^{૧૦} ગોપ સરખા.
 અમો પદ્માંગીને,^{૧૧} તજી અરર બંસી પ્રિય થયા;
 ન શર્મા એ કાના, અરે દધિ શું સ્વાદો ભુલી ગયા. ૪
 મહાકળે કોદી^{૧૨} મળે ન પદાર્વીન્દ^{૧૨} મહવા;
 અને પ્યારો તુંને, યુમી યુમી ધસે પ્યાર કરવા.
 કહે તેં કાઘો શો ? વશીકરણ એવો અવનવો;
 ક્યા જાદુ જંત્રે, કમ સખી સલુણો તુજ થયો ? ૫

૧ ગીરા=વાણી. ૨ સ્થીરા=પૃથવી. ૩ મદાધી=મદ+અધી.
 મદથી આધણી, વિહ્વળ. ૪ તરૂંજૂથ=ઝાડનો જથ્થો. ૫ વપુ=શરીર.
 ૬ કૃષ્ણા=કાળું. ૭ અરી=શત્રુ. ૮ ગોપાલ=ગો+પાલ. ગાયને પાળ-
 નાર ગોવાળ. ૯ ધી=બુદ્ધિ. ૧૦ સહયરા=મીત્ર. ૧૧ પદ્માંગી=પદ્મ+
 અંગી. કમળના જેવા અંગવાળી. ૧૨ પદાર્વીન્દ=પદ+અરવીન્દ.
 અરણ્ય કમળ.

શીતિ.

જીતિ વદી વૃજખાળા, મૌન બડીબર ધારી રહી નીરખી;
ચૈતન ચપ્પ બંસી ત્યાં, મધુર રવએ પ્રમોદથી કરતી. ૬

વસંત તિલકા.

તું મા નિહાળ દ્રગર દ્વેષ થકી અરે ઓ ?
ના વાઙ્મહાર કર તું દીનને અનેરો.
નિર્દોષ દોષ હુંપર સખી વૃંદ લાવો;
ટાળો તિમીર હૃદયે શુચિ ધારી બાવો. ૭

અનુક્રૂપ.

વદી એવું મૃદુ બંસી, ચતુરાઓ સુણી રહી;
અનન્ય બાવના વેગે, પ્રસેવાની ધુની વદી. ૮

લલિત.

અરર ઓ સખી, શું કહુ કથી, જરૂર પ્રેમ તો, નાથનો નથી;
મોહીત તો તમે, માલરા સ્વરે, ભમિત ચિત્તથી બાસતી અરે. ૯
માલિની.

પ્રિય વ્રજ વનિતાઓ, પ્રેમથી ચિત્ત ધારો,
આતિ સગુણ વડે હું, છે થયો કૃષ્ણ પ્યારો;
નહિ નહિ નહિ કોહી, વ્યક્ત એથી થનારી,
જીવન અખિલ આતો, પ્રેમથી અર્પનારી. ૧૦
તજી તજી તજી આહા ! સ્થાયી દીધો બધો એ,
વણ પ્રણયજી પ્રીતે, વ્યર્થ જાએ વદો એ;

૧ રવ=અવાજ, સુર. ૨ દ્રગ=નજર. ૩ વાઙ્મહાર=વાણીનો માર.
૪ તિમિર=અંધકાર. ૫ શુચી=પવિત્ર. ૬ ધુની=નદી. ૭ વ્યક્ત=બુદ્ધી.

નિરખ વપુજ જો આ, છે રહ્યું જોય પોણું,
નિરમળ થંપ પ્યારું, ને થયું છે અમોણું. ૧૧

મધુર કલરવેથી, વન અમી^૧ ભરું હું,
મૃદુ મધુર સ્વરેથી, મોહ^૨ જીવો કરું છું;
નિલ^૩ વરણ વપૂથી, વ્યુતની^૪ ખીક ટાળી,
વસન^૫ વિહિન આંગે, મોહ નાખ્યો પ્રજાળી^૬. ૧૨

મંદાકાન્તા.

એવા એવા, અધિક ગુણથી છું વિભુષિત બેની,
ઠાઠી વિશ્વે, કરી ન શકતું, તુલના નાહી તેની;
પામી પાન, સરસ સુખથી, કૃષ્ણધરામૃતોતું,
પમોળોમાં, નિવાસ સ્થિર છે, કૃષ્ણ કરા જ તો હું. ૧૩

શિખરિણી.

અરે એકે તુંમા, અધિક ઓછા નવ ગુણ રહ્યા,
સખી તેથી ત્યાગી, મદુવીરરે મમ પ્રિય થયા;
અભિલાષા ઉંડી, હૃદય પદાર્વીન્દ વસવા,
મહાભિન્નિષ્કમે, ચિત્ત ધર ગુણો મુજ મહવા. ૧૪

૧ પ્રણય=પ્રેમ ૨ અમી=અમૃત. ૩ મોહ=આનંદ. ૪ નિલ=સ્થામ. ૫ વ્યુત=લાંછન. ૬ વસન=વસ્ત્ર. ૭ પ્રજાળી=જાળી. ૮ અકથ=ન કહી શકાય તેવું. ૯ મહા બીનિષ્કમણુ=મહાન ત્યાગ કરી નિષ્કળવું.

અનુક્રમ

દીઓ^૧ અર્પો સહુ કર્મો, તદાકારી^૨ સહુ બનો,
વિરામી કૃષ્ણમાં કાંતિ, પછી કાંતિ અનુભવો;
વળી વૃત્ત થશે એવી, ધરા કૃષ્ણમયી જુવો,
વને વારી^૩ ભૂતે ભૂમાં, કૃષ્ણ કૃષ્ણ અનુભવો.

૧૫

શ્રીતિ.

મિરા^૪ બંસી સુણીને, મુક^૫ થઈ ત્યાં જડવત્ એ લલના,
મહાન બોધક વચને, બ્યક્ત થયા ત્યાં દૂરગુણો મનના. ૧૬
રામ—હરિગીત ૭૬ (સોહિણી ગજલમાં પણ અવારી.)

વિચિત્ર ઉપદેશ. (૮૧)

નવ જન્મમાં જીવ્યું કદા ના જીવશે ચિરકાળ^૭ કો,

૧ બધા કર્મો પ્રભુને આપી ઘો. જેમકે ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે—

ब्रह्मर्पणं ब्रह्महवि ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणाहुतम् ।

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म कर्म समाधिना ॥ ૨૪ ॥

॥ ૐ તત્સત્ બ્રહ્મર્પણં ॥

ભાવાર્થ—બ્રહ્મનેજ અર્પણ કરવાનું, બ્રહ્મદાન પણ બ્રહ્મ,
જેમાં હોમ કરવાનો તે અગ્નિ પણ બ્રહ્મ; અને હોમ કરનાર પણ
બ્રહ્મ, એ પ્રમાણે બ્રહ્મમાંજ એકચિત્ત રાખીને કર્મ કરનારો પણ
બ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

૨ તદાકાર=તદ્+આકાર. તેના આકાર અર્થાત્ પ્રભુના સ્વ-
રૂપમાં મળી જવ. ૩ વારી=પાણી. ૪ મિરા=વાણી. ૫ મુક=
મુંગી=અબોલ. ૬ આ કાવ્ય મહાન સિકંદર જ્યારે મર્ણુ પામ્યો
તે વખતે દુનીઆને જે મહાન બોધ આપ્યો હતો તે હકીકત ઉપર
આ કાવ્ય લખાયું છે. એક હિંદી ગદ્ય લેખ ઉપરથી. ૭ ચીરકાળ=
લાંબા વખત સુધી.

એક દિન થાવાની ફના આ^૧, સૃષ્ટિ સમળી સાથ તો;
ધન વાડી ગાડી યુવતિ સા, છે જીવન સંગાથતો,
મરણાન્તર્મા જગવન્તવિણુ ના, આવવાનું સાથ કો. ૧

મહા ધીર વીર ચાલ્યા ગયા જો, માન મમતા મૂકીને,
કુર કંસ કૌરવ રાવણાદિ, રાજ્ય રિક્તિ મૂકીને;
રે રે ગયા વિક્રમ સમા, હૈકું દ્રવે અવલોકીને,
હતી રાજ્ય રાક્ષિ રે સમળ પણુ ના શક્યું કો રોકીને. ૨

જનમ્મા જગતર્મા જીવ લક્ષો, ને જનમશે રોજ તો,
એમ કાળ કાળોંઓ કરીને, રે નિરંતર લઈ જતો;
પુણ્યું અરે કરમાય તેતો, પકવ જે તુટી પડે,
જનમ્યું મરે આ જગતર્મા એ, છે નિયમ સૌને નડે. ૩

એક દિન જૂર્મા રે વિચરતો, તો સિકંદર જે મહા,
ગ્રીસ દેશનું ગૌરવ મહા તે, જગત દાખવતો અહા !
રણથર સાચો સાહસે એ, વીર વિદ્યાએ પૂરો,
મથુર^૨ અર્વાન નામ એનું, બાહુ બળમાં છે શૂરો. ૪

બહુ દેશ જીત્યા બાહુબળથી, મેળવી રીક્ષિ ધણી,
મુઠક મથુર^૨ રે સિકંદર, બાળ છાનું રે' સુણી;
આરિ^૩ દુષ્ટને વિદારી જગમાં, રે દિવાલો જે ચણી,
અવિચળ રહે શશી સૂર્ય સુધી, નામને કીર્તિ તણી. ૫

૧ ફના=નાશ. ૨ મથુર=પ્રખ્યાત. ૩ સરખાવો—

—નામ રહંતાં હકુરા, નાણાં નહિ રહંત.—

—કિર્તી તણાં જે કાટડાં, પાડ્યાં નહિ પકંત.

અંકે^૧ વસુધા પોદવાનો, વખત આવ્યો જાણીને,
 રે રે વધ્યો મ્હા નૃપ સિંઠદર, રે મધુરી વાણીને;
 અમાત્યને^૨ રાખી નિકટ^૩ શુભ, રાજ શિક્ષા આપતો,
 મુજ મર્ણુ^૪ પશ્ચાત^૪ તમે મુજ, આગને અનુસારજો. ૬
 જગ વિજયી મુજ શૈન્ય શોભિત, તે રમશાને લાવજો,
 સૌ રાજરીદ્ધિરે ભરી આગળ, શમે ચલાવજો;
 જોશી હકીમો જત્રીઓ મમ, શય સહે ખેસાડજો,
 દુનીઆં જીએ ત્યમ કર કંઈનથી, બહાર ખુદ્દા રાખજો. ૭
 ધર્તિ^૫ કહીને રે દીપો છે, પ્રાણુ તજી સિંઠદર,
 આગા ધરી શિર રીદ્ધિ સૌ હય, હસ્તીપર લાદી અરે;
 પશ્ચાત આલે સૈન્ય અતુલિત, ને રવજન શુરવીરરે,
 જોશી હકીમો શિર અંકે, કર કંઈનથી નીકળે. ૮
 એવી સજી સહુ સાચમા, આવી રમશાને મેદની,
 હય ગાડી ઘોડા વાહનો પશુ, પાલખી વિશ્રામની;
 સહુ સ્મૃતિના માલિકને રે, જે ધડી આરામની,
 આવી ધરાંરે ફક્ત તેને, આઠ વેંતજ કામની. ૯
 હિતસુક નારી નર નગરનાં, આ બનાવો જોષને,
 કંઈ કંઈ અનુમાને વહે જયમ, જુદિ સુજી કોષને;
 કોઈ કે^૬ સિંઠદર મણુમાં રીદ્ધિ, રહ્યો છે મોહીને,
 એવા અતેરા તકે વિતકો, કરે જન જોષને. ૧૦
 કોઈ વૃદ્ધ કાને રે વિવાદો, આ પ્રજાનારે પડ્યા,
 કહુ સાંભળો એ મર્મરાજે, જે વિચારો છે ધડ્યા;

૧ અંકે વસુધા=જમીનને ખોળે, મરણુ વખતે. ૨ અમાત્ય= પ્રધાન. ૩ નિકટ=પાસે. ૪ પશ્ચાત=પાછળ. ૫ ધર્તિ=એ પ્રમાણે.

- ભોડી જહા^૧ ચરવીર સિકંદર, ગયો સ્વર્ગે અહા !
 તમ સર્વને દેતો ગયો અણુમોલરે, બોધજ તે મહા. ૧૧
- નથી કાળ કાને ઊડવાનો, ભક્તદાતા બોગીઓ,
 રાજ્ય પ્રજા દીનો અમીરો, યા ગૃહસ્થો યોગીઓ;
 એક દિન જવાનું જરૂરે, સંજ તજી સંસારનો,
 વિશ્રામ આ સંસારનો છે, રે ધટ્ટીકા ચારનો. ૧૨
- જે ઠામ શાહી^૩ રે પસીનો, (લા) રક્તવીર વહનાવતા,
 જ્યાં શાહકાળે લૂંટીઓ ત્યાં, વીર પાસે શું ન'તા;
 ધન ધાન્ય આગારો ભર્યા તે, આવીઆ શું કામના,
 દીનો અમીરોનો વસીલો, છે નહિ મુખ કાળના. ૧૩
- બાહોશ જમ મથકુર જોશીને, હકીમો તો હતા,
 આરામ કરી દરદી પ્રભુવત્, તે પ્રભુતા ધારતા;
 તે પાસ બેસી ખાસ રે'તા, પ્રકૃતિ નિહાળતા,
 તો પણ સિકંદર શાહ પર, કાળે યજ્ઞાવી કુરતા. ૧૪
- મહુ સંપત્તિ સમશાન સુધી, રે વળાવીને વળી,
 નવ સાથ તેની કો ગયું સુત, ભાત નારી જે ખરી;
 હય હસ્તીને ગાડી ખળના, ના ગયું સાથે જરી,
 આવી ધરા પણ ચાર હસ્તજ, કામની એતો ખરી. ૧૫
- ઉપદેશ જન સમજી ઉતારો, ધ્યાન માહિ તર્તજો,
 કહે દાસ જોઈતારામ તો વાંચી વિચારી વર્તજો;

૧ જહા=દુનીઆ. ૨ અણુમોલ=અમૂલ્ય. ૩ શાહી પસીનાદિ
જ્યાં બાદશાહના પરસેવાનું ટીપું પડતું ત્યાં લોહીની નીકા
 ચલાવનારા વીરો હતા, પણ કાળે બાદશાહને લૂંટ્યો-હરી લીધો
 ત્યારે તે શું પાસે નહોતા ? મતલબકે હતા.

રે રે સિકંદર શાહતો સઘ મુલ્કકા માલિક થા !
જબચલા જહાંસે રે સિકંદર હાથ દોંનો સાઠી થા ! ૧૧

પ્રસ્તાવિક કાવ્ય.

પ્રસ્તાવિક. દોહરા. (૮૨)

કાગ કાળને કુટિલજન, કપુત કક્કા ચાર;	
આવ્યા વિપરીત તે કરે, નવદે તું કિરતાર.	૧
ખળ ખેલુને ખાટકી, ખાતર પાડી ખાય;	
એતા સમ ન કીજીએ, એ ખખખા મહીમાય.	૨
ગમાર ગર્ધવ ગામડી, ગાજર ગચ્છા ચાર;	
સંગ કણુના ચાલીએ, નીજ સમ નીચ કરનાર.	૩
ધંટી ધાણી ધુડને, ધી ચોથુ પરમાણુ;	
એ ધધ્ધા શીખ દે ખરી, ભવ જુડો છે જાણુ.	૪
વેપારી વેશ્યા વકીલ, વૈદ્ય વળી અપાર;	
વળા એ વધીઆ ચતુર, કળયુગર્મા નિરધાર.	૫
નાર બાલ દગ્ગારને જે લેણું લેનાર;	
વળકવળ સમજે નહિ, માગે લીધે પાર.	૬
બાધિ ગર્જ મશાલુને, રાજદંડ જે દિશ;	
એ વૃતિ નિર્દાન રહે, સત્વ પામે ઈશ.	૭
સોની સોદાગર વળી, સોન સુરૂપી નાર;	
એ સસ્તા વિશ્વાસના, નર કરતું નિરધાર.	૮
વિચારી વાણી વદો, કરો વિચારી કામ;	
ગાળી છુટી નહિ હઠે, હામજ હામ નકામ.	૯

- જેવી જુદી આપની, તેવો બાંધે તોલ;
 ગમાર કર હીરો ચઢ્યો, કાચથડા અણુમોલ. ૧૦
- કમ અકકલના માનવી, નીજ મન નહિ ગમાર;
 સુર કરે જ્યાં કામ ત્યાં, મિથ્યા કરે લવાર. ૧૧
- જાએ હસ્તી માર્ગમાં, શ્વાન કરે પોકાર;
 ધીરા ધર્મ તજે નહિ, પડે કળક ઠે માર. ૧૨
- વજ્ર ત્રંધી પણુ ભેઘ છે, ભેઘ કડીન પાપાણુ,
 પ્રેમ ત્રંધી અભેઘ છે, પટેલ કહે પ્રમાણુ. ૧૩
- સમદ્રગ ગુરુજનની ખરી, પામર પર પણુ હોય;
 મેવ જુવો સરખાં ગણે, તણુ તરે સહુ કોઈ. ૧૪
- બાળક માતાને કહે, પતિ મૈથુને નાર;
 સ્તુતિમાં કવિઓ કહે, રણુયોદ્ધા તું'કાર. ૧૫
- જર જોખનને જીવતી, જર તણો બ્યવહાર;
 એતાં અવિચળ ના રહે, મત કરતું અહંકાર. ૧૬
- માયા માગણુ મકેટાં. મકેડી તે ચાર;
 વળગ્યા છુટે તે નહિ, માટે તું સંભાળ, ૧૭
- સંત સપુત ને તું'ગડાં, ત્રણુનો એક સ્વભાવ;
 કંઈ તાર્યાં કંઈ તારસે, તાર્યાં ઉપર ભાવ. ૧૮
- સર્પ સોનીને નારપર, ત્રણુનો એક સ્વભાવ;
 હજાર વસા નહિ આપણાં, નવ ચૂકે તે દાવ. ૧૯
- મગર મકેડી માગણાં, ત્રણુનો એક સ્વભાવ;
 વળગ્યા છુટે તે નહિ, મરવા ઉપર ભાવ. ૨૦
- ન્હાતાં નાર મહુડા ફળે, ખેતો એક સ્વભાવ;
 નાગાં થાયે તે ધડી, જણી તેમાં લ્હાવ. ૨૧

શાહ શ્વાનને માગણી, ત્રણનો એક સ્વભાવ;	
કડકે લડી આખો ખુવે, કરતાં ડરે ન ધાવ.	૨૨
રાંડ ગાંડ ગાડાતણો, એકજ છે સ્વભાવ;	
રાને પણ રીસાર્ધ પડે, ગણે ન હાવ કદાવ.	૨૩
પુસ્તક પઢી પંડિત થયો, જાણ્યો નવ કંઈ સાર;	
કઠણી પાક કરે ધણા, સ્વાદન લહે જગાર.	૨૪
અગમ બુદ્ધિ વાણિયા, તર્ક જીવો મતિ તર્ત;	
કાચી મત કણ્ઠથી દીશે, વિપ્ર મતિ કિણુ ગર્ત.	૨૫
રાજા બુદ્ધિ રાંકડી, મંત્રીપર આધાર;	
વસત્રાયાં મત વેગળા, મત પાનીએ નાર.	૨૬
સતસંગે સુગ્રિવ તો, પામર પામ્યો રાજ;	
કુસંગે રાવણુ તણો, જો ઉતર્યો શિરતાજ.	૨૭
પરમ પંથ તું બુદ્ધીઓ, ભવજળમાં તરભોળ;	
કુદ્યો અવનિ આચડે, મીઠ્યા કરતો શોર.	૨૮
ધંધો ધારે સ્વાર્થનો, કરી ચતુરાર્ધ દૂર;	
આવરદા ઓછો કરે, ધરી જીવતરમાં ધૂળ.	૨૯
મન હારે તો હાર છે, મન જીતે તો જીત;	
મળે મનથી જગદીશ તો. તે ખરી છેજ પતીત.	૩૦
અતિ સ્નેહી શુક છે ખરો, કનક પિંજરે વાસ;	
પરાધીનતા સ્વપ્નમાં, સુખ ન આવે પાસ.	૩૧
નારી દીપ સમી ગણો, પુરૂષ પતંગ સમાન;	
પ્રેમાભિના હહનમાં બળતો થઈ ગુણજર.	૩૨
મન મેલુ હરહમ રહે, ધ્યાન કરે શું થાય;	
ધ્યાન ધરે બગ પ્રીતથી, તોપણ પણ પોષાય.	૩૩

જનમ્યો હરિને જાણુવા, પણ વિષય ભરપુર;
જીવન કાળ એજે ગયો, ગુમાવ્યું તેં નુર. ૩૪
જીવન ચણુતાં વાર છે, પડતાં વાર લગાર;
ભણું કરતાં વસમુ પડે, બને જીરૂ ધડીચાર. ૩૫
વચન થકી વર્તન તણી, કિંમત બણી અંકાય;
કે'ણી સમ રેણી નહિ, એ પણ મુરખ ગણાય. ૩૬
થવું મોટા મુશ્કેલ છે, મોટાઈમાં દુઃખ પુર;
તારા ન્યારા તો થતા, ગ્રહણ શરીને સુર. ૩૭

ભાવી પ્રખળ છે. (૮૩)

મનહર ૭૬૬.

૧દશાનન દ્વાર અજર પણ નવ જાણી શક્યો,
જનકીના હરણથી, રામ કેમ છોડશે;
કૃષ્ણ શું ન જાણતા કે, સુરા થકો ક્ષય થશે,
કુળ તણા નાશ થકી, કલંકીમાં જોડશે.
ધર્મ થઈ અધર્મને, કદિ નવ સ્પર્શ કરે,
કહો કોણ જાણતું કે, જીગર તે માંડશે;
કહે કવિદાસ દિન, અણુધ જોઈતારામ.
ચવાનું તે થાય વળી, ભાવિ કેમ છોડશે.

ચાર યુગના પ્રહારો કવિઓ. (૮૪)

સતમાં વેલંગ અને, વલ્લાલ શક્તિની પાસ;
બીમસીતો શેષ શિવ, અમર બણાય છે.

૧ દશાનન=સવણ. ૨ અજર=અજા. ૩ આ મનહર ૭૬૬ વડો.
હરેથી નીકળતા " ભટ્ટ બાસ્કર "માં પ્રસીદ્ધ થયો છે.

પીંગળ બળીનો ભાટ, રહેપાળ રામજીનો,
 સંબંધને સુત એહ, દ્રાપરે ગણાય છે
 વૈતાળ વિક્રમ પાસ, ચંદ્ર કુતો પૃથ્વીરાજ,
 ગંગ અજગર પાસ, કળિમાં ગવાય છે,
 કહે કઠલાલકર, એવા મહા બ્રહ્મજટ;
 કવિશિરતાજ રાજ મુગટે સોહાય છે.

વિનોદ વિભાગ.

વિનોદ ૧.

શ્રી શંકરાચાર્ય અને મંડન મિશ્રનો સંવાદ.*

શ્રી શંકરાચાર્ય મંડનમિશ્રના પરાજ્યાર્થે એક વખત તેને ઘેર આવ્યા જે વખતે મંડનમિશ્ર યથા વિધિ શ્રાદ્ધકર્મ કરતો હતો. ન્યાયવ્યાનક જનોઈ તથા શિષ્યાથી રહિત એવા શ્રી શંકરાચાર્ય આવી ચઢ્યા. તેમને જોઈ મંડનમિશ્ર (શ્રાદ્ધ વખતે શાસ્ત્રમાં કોપ ન કરવાનું કહ્યા છતાં) પ્રવૃત્તિના માર્ગમાં રૂચી ધરાવતા હોવાથી અત્યંત કોપાગ્ર થઈ સંન્યાસી શ્રી શંકરાચાર્ય સાથે નીચે પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર પ્રશ્નોત્તરો થયા.

કુતો મુણ્ડયા ગલાન્મુણ્ડો પંથાસ્તે પૃચ્છયતે મયા ।

કિમાહ પંથાસ્ત્વન્માતા મુણ્ડેત્યાહતથૈવહિ ॥ ૧૬

પંથાનં ત્વમ પૃચ્છસ્ત્વાં પંથાઃ પ્રત્યાહ મણ્ડન ।

ત્વન્માતેન્યન્નશબ્દોડયં નમાં સૂયાદ પૃચ્છકમ ॥ ૧૭

મંડનમિશ્ર—(પુછે છે કે) “ આ મુડેલો ક્યાંથી ? ”

શ્રી શંકરાચાર્ય—(વક્રોક્તિથી ઉતર આવે છે) ગળાથી ઉપરના ભાગમાં મુડેલો છે.

મંડનમિશ્ર—(મારા પુછવાનો અર્થ આના સમજવામાં આવ્યો નથી એમ જાણીને) “ હું તારા માર્ગને પુછું છું. ”

૧ શંકર દ્વિગ્વિજયમાંથી.

શ્રી શંકરાચાર્ય—“ ત્યારે માર્ગે શો ઉત્તર આપ્યો ? ”

મંડનમીશ્ર—“ તારી મા મુંડી છે ” એમ માર્ગે ઉત્તર આપ્યો.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હા ? માર્ગે સાચુજ કહ્યું કે “ તારી મા મુંડી છે ”

હે ? મંડનમીશ્ર ? તે માર્ગને પૂછ્યું, અને માર્ગે તેને ઉત્તર આપ્યો તો તે ઉત્તરમાં “ તારી મા ” એ શબ્દ મારી માને

લાગુ નજ પડે, કારણકે મેં માર્ગને પૂછ્યું નહોતું.

અહો પીતા કિમુસુરા નૈવશ્વેતા યતઃ સ્મર ।

કિ ત્થં જાનાસિ તદ્વર્ણમહં ષર્ણમધ્વાન રસમ્ ॥૧૮॥

મંડનમીશ્ર—“ તે મદીરા પીતા (પીતી) છે કે શું ? કે જેથી તું વિપરીત બાળણ કરે છે ? ”

શ્રી શંકરાચાર્ય—“ મદીરા પીતા (પીતી) નથી. પણ ઘોળા છે સ્મરણ કરી જો ?

મંડનમીશ્ર—“ તું મદીરાના રંગને જાણે છે કે શું ? (સંન્યાસી જતાં મદીરાના રંગને જાણતો હોય તો અહુ ચિરદ્ધ છે.) ”

શ્રી શંકરાચાર્ય—“ હું મદીરાના રંગને જાણું છું. પણ તું તો મદિરાના સ્વાદને જાણે છે. (રંગ જાણવાથી પાપી થવાતું નથી. પણ સ્વાદ જાણવાથી પાપી થવાય છે.) ”

મત્તોજાતઃ કલજ્ઞાશી વિપરીતાનિ ભાષતે ।

સત્યવ્રતીતિ પિતૃષ્વ ત્વત્તો જાતઃ કઠ્ઠજ્ઞમુક ॥૧૯॥

મંડનમીશ્ર—“ ઝેરથી ચોપડેલા બાળુથી મારેલા મૃગનું માંસ ખાનાર મત્તો જાતઃ (ઘેરો થઈ ગયો છે) તેથી વિપરીત બોલે છે. ”

શ્રી શંકરાચાર્ય—તું સાચું કહે છેઃ જે તારો દિકરો હોય તે તારી પેઠેજ ઝેરથી ચોપડેલા બાળુવડે મારેલા મૃગનું માંસ ખાય, અને વિપરીત પણ બોલે. ” કારણ કે વ્યાકરણની રીત પ્રમાણે “ મત્તો જાતઃ ” એટલે “ મારો દિકરો ” એવો અર્થ થાય છે.

કંથાં વહસિ દુર્બુદ્ધે ગર્વમે નાપિ દુર્વદ્ધામ્ ।

શીલા યજ્ઞોપવીતાભ્યાં કસ્તેભારોભવિષ્યતિ ॥૨૦॥

મંડનમીશ્ર—“હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ? તું ગધેડાથી પણ બાર ઉપાડી શકાય એવી કંથાને ધારણ કરે છે. ત્યારે તને શીખા અને યજ્ઞોપવિત રાખવાથી શો બાર પડવાનો હતો ? (તું થોડા બારની બીકથી મોટા બાર ઉપાડે છે માટે દુર્બુદ્ધિ છે.)

કંથાં વહામિ દુર્બુદ્ધે તવપિત્રાડપિ દુર્ભરામ્ ।

શીલા યજ્ઞોપવીતાભ્યાં શ્રુતેભારોભવિષ્યતિ ॥૨૧॥

શ્રી શંકરાચાર્ય—“હે દુષ્ટબુદ્ધિવાળા ? તારા બાપથી પણ ન ઉપાડી શકાય એવી કંથા હું ધારણ કરું છું. પણ શીખા તથા યજ્ઞોપવિત હું ધારણ કરતો નથી તેનું કારણ એ છે કે એ શીખા તથા યજ્ઞોપવિતને ધારણ કર્યા હોત તો વેદની શ્રુતિ ઉપર બાર પડત (જે દિવસે વૈરાગ્ય થાય તે દિવસેજ સન્યાસ લેવો, સન્યાસીએ ભગવાં પહેરવાં, મુડીત થવું. તથા શિખા કે યજ્ઞોપવિત આદિ કશો પરીગ્રહ રાખવો નહિ.) એવી શ્રુતિની આજ્ઞા છે. ”

ત્યક્ત્વ પાણી ગૃહીર્તીં સ્વામ શક્ત્યા પરિરક્ષणे ।

ચિષ્ય પુસ્તકભારેચ્છો વ્યાખ્યાતા બ્રહ્મનિષ્ઠતા ॥૨૨॥

મંડનમીશ્ર—રક્ષણ કરવાની અશક્તિને લીધે જ પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને તું કે જેણે શિષ્યોના અને પુસ્તકોના બારની ધંધા કરી છે. તેનું બ્રહ્મનિષ્ઠપણ્ય જાણ્યું. જાણ્યું.

ગુરુશુશ્રુષણાલસ્યા ત્સમાવત્યેગુરોઃ કુલાત્ ।

સીયઃ શુશ્રુષમાણસ્ય વ્યાખ્યાતા કર્મનિષ્ઠતા ॥૨૩॥

શ્રી શંકરાચાર્ય—તું કે જે ગુરૂની સેવા કરવામાં આવસ્યને લીધે
અહન્યયાશ્રમ પુરો કરી સ્ત્રીઓની સેવના કરવાની ઇચ્છાથીજ
અમિહોત્ર આદિ કર્મોમાં નિષ્ઠા રાખી છે. તારૂં કર્મ નિષ્પણ્ણ
નવ્યુ, નવ્યુ.

સ્થિતોઽસિ ચોષિતાં ગર્ભે તામિદેવ વિવર્ધીતઃ ।

અહો કૃતઘ્નતા મૂલ્ક કથંતા યથ નિર્દાસિ ॥૨૪॥

મંડનમીશ્ર—હે મૂર્ખ ? તું સ્ત્રીઓના ગર્ભમાંજ રહ્યો હતો અને તને
સ્ત્રીઓ એજ ઉછેરેલો છે તે છતાં તું સ્ત્રીઓનીજ નિંદા કેમ
કરું છું. આમ કરવાથી તારૂં કૃતઘ્નપણું સ્પષ્ટ જણાઇ રહ્યું છે.

યાસાં.તમ્યંસ્થયા પીતં, યાસાં જાતોઽસિ યોનિતઃ ।

તાસુ મુલ્કતમ સ્ત્રીષુ પશુવદ્રમયો કથમ્ ॥ ૨૫ ॥

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે મહા મૂર્ખ ? તેં જેઓનું દૂધ પીધું છે. તથા
જેઓની યોનીથી તું ઉત્પન્ન થયો છે તે સ્ત્રીઓમાંજ પશુ-
ઓની પેઠે તું કેમ રમણુ કરે છે ?”

ચીરહત્યા મવાત્તોઽસિ ચમ્દીનુ દ્વાસ્ય ચત્નતઃ ।

આત્મહત્યા મવાત્તસ્ત્વ મર્ષિવિત્વા પરંપદમ્ ॥ ૨૬ ॥

મંડનમીશ્ર—તેં જાણી જોઇને પ્રયત્નપૂર્વક અમિહોત્રનો ત્યાગ કર્યો
છે; માટે તને—“ ચીર દ્વાવા યથ દેવાનાં ચોઽપ્નોનુદ્વાસ-
યતિ ” એ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે ઈન્દ્રની હત્યા કર્યા જેવું
પાપ લાગ્યું છે.”

શ્રી શંકરાચાર્ય—તું પરમપદરૂપ આત્માને જાણ્યા વિના રહ્યો છે.
માટે તને એ આત્મહત્યા લાગી છે. કારણ કે શ્રુતિમાં કહ્યું છે
કે—“ અસન્નેવ સમવસ્ય સમ્બલ્લેતિ વેદવેદ ” જે અહાને

અસત જાણે છે. તે પોતેજ અસત છે, અને તેથી કરીને તે આત્મહન્યા કરનાર થાય છે.

દૌષાગ્નિ કાન્ધ્ય ચયિત્ત્વા કથંસ્તેન વદાગતઃ ।

મિ ખેયોડન્નમ દત્ત્વ.ત્થં સ્તેનવદ્ધમોક્ષસે કથમ્ ॥ ૨૭ ॥

મંડનમીશ્ર—તું દારપાત્રોને છેતરી ચોરની પેઠે આહિં કેમ આગ્યો ?
શ્રીશંકરાચાર્ય—મન્યામીએને અન્ન આપ્યા વિના તું ચોરની પેઠે કેમ જમે છે.

કર્મ કાલે ન સંભાષ્ય અહં મુર્ખેણ સંપ્રતિ ।

અહો પ્રકટિતં જ્ઞાનં યતિ મહ્નેન ભાષિણા ॥ ૨૮ ॥

મંડનમીશ્ર—તું કે જે મૂર્ખ તેણે આ શ્રાદ્ધ કરવાના સમયમાં હવે મને બોલાવવો નહિ. ”

શ્રી શંકરાચાર્ય—અહો ! સંસ્કૃત વાક્યમાં સંભાષ્ય અને અહં એ પદોનો સંભાષ્યોહં એવો શુદ્ધ અંધી કરીને બોલવું યોગ્ય હતું તેને અદલે શ્લોકના ચરણના અંતે વિનામતિ અનુકુળતાનેવાસ્તે સંભાષ્ય અહં એવો બોલો અંધિ કરીને પદોના યોગ્ય સમાગમના ભગ કર્યો તો એ યતિ ભંગદોષ કહેવાય માટે એટલા દોષવાળું બાપુણ્ય કરીને તેં સાઈ શાસ્ત્રતપાણં ડીક પ્રગટ કર્યું.”

યતિ મહ્ને પ્રવૃત્તસ્ય યતિ મહ્નો ન દોષમાક્ ।

યતિ મહ્ને પ્રવૃત્તસ્ય પઞ્ચવચ્યંતં સમશ્ચતામ્ ॥ ૨૯ ॥

મંડનમીશ્ર—હું યતિ ભંગમાંજ પ્રવર્તેલો છું; માટે યતિ ભંગમાં મને કશો બાધ નથી.

શ્રી શંકરાચાર્ય—(યતિભંગ કરવામાં પ્રવર્તેલો છું.) એ તારા વાક્યમાં ‘યતિના’ એટલે સન્યાસીનો ‘ભંગ’ એટલે પરજન્ય એવો પછી સમાસનો અર્થ નહિ લેવો, પણ “યતિથી”

‘સન્યાસી’થી ભંગ એટલે ‘પરાજય’ એવો પંચમી સમા-
સનો અર્થ લેવો.

કવચઘ્ન કવચદુર્ભેદાઃ કવચમ્યાસઃ કવચા કલિઃ ।

સ્વાઘ્ન ભય કામેન વેષોડયં યોગિનાં ધૃતઃ ॥ ૩૦ ॥

મંડનમીશ્ર—ઘ્ન ક્યાં, અને વિષયાશક્તિવાળો પુરૂષ ક્યાં? તેમજ
સન્યાસ ક્યાં, અને કલિયુગ ક્યાં? તેં તો મીઠાં મીઠાં અન્નો
ખાતાની ઇચ્છાથીજ આ સન્યાસીનો વેષ ધર્યો છે.”

કવચસ્વર્ગઃ કવચુરાચારઃ કવચમિ દોષઃ કવચા કલિઃ ।

મન્યે મૈથુન કામેન વેષોડયં કર્મિણાં ધૃતઃ ॥ ૩૧ ॥

શ્રી શંકરાચાર્ય—સ્વર્ગ ક્યાં ને દુરાચાર ક્યાં? તેમજ અમિહોત્પ
ક્યાં ને કલિયુગ ક્યાં? હું ધારૂં છું કે તેં મૈથુનની લાલચથીજ
આ કમ કાઢીઓનો વેષ ધર્યો છે.

આ પ્રમાણે કેટલોક વિષ્ણુદયુક્ત વાદ ચાલ્યા પછી પાસે
બેઠેલા જૈમીની અને વ્યાસે મંડનમીશ્રને સમજાવતાં કહ્યું કે:—હે પુત્ર !
આત્મનત્વને જાણનારા આ દીવ્ય સન્યાસીને દુર્વચનો કહેવાં એ
લલા માણુસની રીત નથી માટે તું તેમનો આદર સન્કાર કર !

પછી મંડનમીશ્રે શ્રી શંકરાચાર્યને આદરમાન આપી પોતાના
અતિથી તરીકે સ્વીકાર્યા.

વિનોદ ૨.

કોઈ એક તીર્થક્ષેત્રમાં એક માણુસ રહેતો હતો, કે જે મહા
પાપી હતો, તેને કોઈ મહાત્માએ પૂછ્યું કે, લલામાણુસ! તું આવી
પવિત્ર ભુમિમાં રહી આટલું પાપ શા માટે કરે છે? તું કેટલા
અવતારે આ પાપનો ખદ્દો ભોગવી રહીશ. ત્યારે તેણે જવાબ
આપ્યો કે—

અન્યક્ષેત્રે કૃતં પાપં તીર્થક્ષેત્રે વિમુચ્યતે ।

અર્થાત્ “ બીજી જગ્યાએ કરેલાં પાપો તીર્થક્ષેત્રમાં મુક્ત થઈ જાય છે. ”

જ્યારે બીજી જગ્યાએ કરેલાં પાપ આ તીર્થક્ષેત્રમાં મુક્ત થાય છે. તો આ તીર્થક્ષેત્રમાં કરેલાં પાપો તો અડેજ શાનાં ? અને કદાચ લાગે તો તુરત નાહી નાખવાથી પાછા હતા તેવાને તેવા. જ્યારથી મને આ ઉપદેશ મળ્યો ત્યારથી અહિં આવી સુખયેનથી જીવન વ્યતીત કરું છું.

મહાત્મા—મૂર્ખ ? તે શ્લોકનું બીજી ચરણ આવડે છે ?

પાપીષ્ઠ—ના, અને તે શીખવાની મારે જરૂર પણ નથી; કારણ કે મને મારા બાપે શિખામણ આપી છે કે “જેટલું આવડે તેટલું બરાબર અમલમાં મૂકવું જ્યાં સુધી શીખેલામાં પાવરધા ન થયા. ત્યાં સુધી બીજાને ઝાલવું નહિ. ”

મહાત્મા—મૂર્ખ ? હવે તને આવડે છે તેમાં પુરો પ્રવીણ થઈ ગયો છું માટે બીજું શીખ !

પાપીષ્ઠ—ત્યારે શીખવો જોઈએ.

મહાત્મા—ખોલ ? તીર્થ ક્ષેત્રે કૃત પાપ વજ્રલેપો મણિવ્યતિ ॥

અર્થાત્ “ તીર્થક્ષેત્રમાં કરેલું પાપ વજ્રના લેપ જેવું થાય છે. ”

ચેલો પાપીષ્ઠ પુરૂષ તો આભોજ બની ગયો કે હવે મારો ઉદ્ધાર કય રે થશે ? મહાત્માએ કહ્યું તેં તારા પાપનો પરતાવો કર્યો માટે હવે તે પાપો બધાં નાશ પામી ગયાં છે. માટે હવેથી બીજાં નવાં કરતો ના ?

(વિનોદ ૩.)

એક વખત પ્રખ્યાત ભોજ રાજના મહેલમાં કાઈ એક ચોર ચોરી કરવા પેઠો હતો તે મહા વિદ્વાન હતો, જેથી બધાં શાઓ

તેને જીલ્લાએ હતાં. આખી રાત્રી વ્યતિત થઈ પણ ગમેકે ચીજ ચોરવા જેવી દોષ હીજી જણાઈ નહિ. એવામાં રાજ પલંગમાંથી અચાનક ઉઠી બીંત ઉપર નીચે પ્રમાણે શ્લોક લખવા લાગ્યે—

ચેતો હરા યુવતઃ સુહૃદોઽનુકુલ ।

સદ્ગ્રાંધવા પ્રણય મન્નગિરમ્ભૃત્યા ॥

ગર્જંતિ દંતિ નિવદ્વાસ્તરલાં સ્તુરંગા ।

અર્થાત—ચીતને રાજ કરનારી સ્ત્રીઓ મરજી પ્રમાણે ચાલનારા મિત્રો સખંધીઓ, વિવેકી પ્રેમાળ તથા નમ્ર વાણી બોલવાવાળા નોકરો, મોટા દંતવાળા ગર્જના કરતા હાથીઓ, તથા સારી ચાલના ઘોડાઓ. ”—

આ પ્રમાણે ત્રણ ચરણો લખ્યાં, પણ ચોથું ચરણ ન આવડ્યું કારણકે પોતાની સમસ્ત સમૃદ્ધિનો ત્રણ ચરણોમાં સમાવેશ થઈ ગયો. હવે ચોથા ચરણની ગડબાજમાં રાજ નિદ્રાધિન થઈ ગયો.

આ બનાવ પેલો ચોર જાંઠ રહ્યો હતો તેને ચોથું ચરણ જીલ્લાએ થઈ રહ્યું હતું. જ્યારે રાજ ઉઠી ગયો તે વખતે ચોરે રાજના લખેલાં ત્રણ ચરણો નીચે ચોથું ચરણ લખી શ્લોક પુરો કર્યો.—

સંમોહને નયનયોનંદિકિંચીવસ્તિ ॥

અર્થાત—“એ આખો મીઠાયા પછી તે બધું નકામું છે.”

સવારમાં રાજ પોતાનો શ્લોક પુરો થયેલો જોઈ વિસ્મયતામાં ગરમ થઈ ગયો. પછી તેનો લખનાર શોધવા માટે ગામમાં પડે વજડાવી જાહેર કર્યું કે “રાત્રે રાજ બોબના મહેલમાં જે

કોઈ આવ્યું હોય. તે જો જાતે હાજર થશે તો તેને દશ ગામ ઈના-
મમાં આપવામાં આવશે.”

પેલો ચોર જાતે આવી હાજર થઈ ગયો. જેથી રાજાએ તેને
દશ ગામ ઈનામ તરીકે આપ્યા.

વિનોદ. ૩

એક વખત ભોજ રાજાએ રાત્રીના સમયમાં ચંદ્રમંડલને જોઈ
તેમાં રહેલ કલંકનું વર્ણન કર્યું.

अकंकपि शशकिरे जल निधेः पंकपरे मेनिरे ।

सारंग कति खिच्च संजगदिरेभुच्छाय मैच्छन्यरे ॥

અર્થાત—ચંદ્રમંડળમાં કોઈ કલંકની શંકા કરે છે, તો કોઈ
સમુદ્રનો કાદવ કહે છે. (ચંદ્ર સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે માટે)
કોઈ હરણ કહે છે, તો કોઈ પૃથ્વીની છાયા માને છે.

એ પ્રમાણે પૂર્વાધે લખી કાળીદાસના હાથમાં આપ્યું ત્યારે
કાલીદાસે તેજ વખતે તેનું ઉત્તરાર્ધ લખી આપ્યું.

इवौ यदुल्लि तैत्रनिल शकल इयाम दरी दश्यते

तत्सांद्र निशि पीत मध तमसं कुक्षी स्थमा चक्षम हे

અર્થાત—ચંદ્રમાં જો ઈંદ્રનીલમણીની સમાન જે સ્થામતા
નજરે આવે છે. તે વિષયમાં હું આ પ્રમાણે કહું છું કે ચંદ્રમાં
રાત્રીનો જે ધોર અંધકાર તેનું પાન કર્યું છે. તેનું એ કુખમાં
નિશાન છે.

વિનોદ ૪.

કોઈ એક મુમુક્ષુએ શ્રી માધવાચાર્યને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે નિત્ય
મુક્ત એવા શીવજીને સન્યસ્ત લેવાનું શું કારણ હતું. આ સાંભળી
શ્રી માધવાચાર્ય કહે છે કે—

સ્મરેણ ફિલ મોહિતૌ વિધિ વિધુ ચક્ષાત્પથૌ
 તથાહ મપિ મોહિનો કચ કુચાવિ વીક્ષાપરઃ ।
 અંગા મહદ મોહિની મિતિ વિમૃશ્ય સોઽજાગરી
 ષતિ શત્રુ પુષાશિષઃ સ્મર કૃતાર્તિ ષાતોઽશ્નતઃ ॥

અર્થ—બ્રહ્મદેવને કામે મોહીત કર્યા, તેથી તે પોતાની પુત્રીની પછવાડે દોડ્યા, અને ચંદ્રને કામે મોહીત કર્યો તેથી તેણે બ્રહ્મરૂપ-
 તિની સ્ત્રી તારાનું ગ્રહણ કર્યું, એ પ્રમાણે કામે મોહીત કરેલા
 તે બંને અવળે માર્ગે ચલી ગયા હતા. તેજ પ્રમાણે હું શીવ
 પણ મોહિનીના કેશ અને રતનને જોવાથી તેને વિષે પ્રિતવાળો
 થઈને મોહિની પછવાડે ગયો હતો. એ મોટું આશ્ચર્ય છે ?? એ
 પ્રમાણે વિચાર કરીને શ્રીપતિવર્ય શંકરના દેહે કરીને શિવ કામે
 કરેલી પીઝ સંબંધી વાર્તાનો પણ ત્યાગ કરીને આતશય જન્યુત
 રહે છે. આર્થાત એવા કાર્યને માટે જેમાં કામની વાર્તા પણ ન
 આવે. એવા સન્યસ્તાશ્રમનો શંકરે અંગીકાર કર્યો છે.

વિનોદ પ.

એક વખત ભોજ રાજા વેશ બદલીને ધારા નગરીમાં નગર
 ચર્ચા જોવા નીકળ્યો. ફરતા ફરતા કોઈ એક બ્રાહ્મણના ઘર આગળ
 મધ્યાહ્નના સમયે વિશ્રામ કર્યો, ત્યારે તે ઘરવાળો વૃધ્ધ બ્રાહ્મણ
 ત્રૈશ્વદેવ કરી બહાર આવી કાગડાઓને બલીદાન આપવાર્થે તેમને
 “ કાગવાશ ”, “ કાગવાશ ” ના ઉચ્ચારોથી સંબોધવા લાગ્યો.
 જે કુર શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતા. કાગડાઓ આવી પહોંચ્યા.
 કાગડાઓની વાણી સાંભળી બ્રાહ્મણની જીવાન સ્ત્રી ભયથી
 બાકુળ થવા જેવી બની બાજીપર દાથ રાખી ઓ મા ?

ઓ મા ? પોઠારવા લાગી. ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું, હે પ્રિયે ! હે સાધુ શીલે ! શાને બીહે છે. ત્યારે તે બોલી. કે નાથ મારા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓથી આવા (કાગડાઓના) કુર શબ્દો સંભળાય ? બ્રાહ્મણે કહ્યું હે સાધુ શીલે ? તું બય મા રાખ, હવેથી તેમ કરીશું નહિ. (કાગડાઓને બોલાવોશું નહિ.)

આ બધા બનાવ રાગ જોઈ રહ્યો હતો તેણે વિચાર્યું કે આ મુવતિ નીઃસ્પન્દેહ દુરાચારણી હોવી જોઈએ; કારણ કે કાગડાઓથી કરીને પોતાના મુખે પોતાના પતિવ્રતપણાનાં વખાણ કરે છે. આ બિંકણ સ્ત્રી અવસ્ય રાત્રીમાં દારણ કામ કરતી હશે, એમ ધારી રાગ રાત્રી પણ ત્યાજ છુપાઈ રહ્યો. જ્યારે અર્ધા રાત્રી ગઈ ત્યારે તે સ્ત્રી પોતાના પતિને ભરનિંદ્રામાં ઉંઘતો મૂકી હાથમાં માંસની પેટી લઈ જનરકર્મ કરવાર્થે નર્મદાને તીરે ગઈ. આ તરફ રાગ પણ પોતાનો વેશ છુપાવી તેની પાછળ ગયા. પછી તે સ્ત્રી નર્મદાપર જઈ મગરોને માંસ નાખી રહેજમાં નર્મદા તરી શુભો. પર (આલુશ્યા) બેઠેલા (યોગી) પોતાના પ્રિયતમ સાથે રમણ કર્યું.

રાગએ આ ચરીત્ર જોઈ ધેર આવી પ્રાતઃકાળમાં સભામાં કાળીદાસને જોઈ કહ્યું કે- શ્રેષ્ઠ કરી સુણો—

બોજ—દિવા કાકરતામ્ તા “ દિવસે કાગડાના સ્વરથી ડરી.”

કાલીદાસ—રાત્રો તરતિ નર્મદામ્ । “ રાત્રીએ તે સ્ત્રી નર્મદા તરી.”

બોજ—તત્ર સંતિ જલે ગ્રાહ્યાઃ “ તે જળમાં મગરો હતા.”

કાળીદાસ—મર્મજ્ઞા સૈવ સુંદરી ॥ “ તે સ્ત્રી બધા મર્મને જાણતી

હતી, અર્થાત્ મગરો રહે છે તેવું જાણતી હોવાથી માંસની

પેટી સાથે રાખી હતી. આ સાંભળી રાગ કાળીદાસના ચર-

ણમાં નખી પડ્યો અને ‘બણ’ ધનામ આપ્યું,

પ્રશ્નોત્તરોનો શ્લોક-દિવા કાકડતાદ્ભીતા રાત્રોતરતિનર્મદામ્ ।
તન્નસંતિ જલેગ્રાહાઃ મર્મજ્વાસૈવસુંદરી ॥

વિનોદ પ.

એક સમયે રાજા ભોજ કાળીદાસને કહ્યું કે હે સુકવે ? મારા અંત સમયનો શ્લોક બતાવો જોઈએ. આ સાંભળી કાળીદાસ કોંવીત થઈ બોલી ઉઠ્યા કે, મારાથી તે કોઈ દિવસ આપની હયાતી છતાં અંતકાળનો શ્લોક બતાવી શકાશે નહિ. આથી રાજા કાળીદાસ પર કુપીત થયો. જેથી કાળીદાસ પોતાની વિલાસવતિ વેશ્યાને લઈ ધારાનગરીની હદ છોડી એક શીલાનગર નામે શહેરમાં ગયો. રાજાથી કાળીદાસનો વિયોગ ન સહન થઈ શકવાથી તેમને બોળી કાઢવા માટે પોતે યોગીનો વેશ લઈ તે શીલા નગરીમાં ગયા. તો કાળીદાસે યોગીને પૂછ્યું કે હે મહાત્મન ! આપને ક્યાં રહેવું ? યોગીએ જવાબ આપ્યો કે મારે ધારાનગરીમાં રહેવું. ત્યારે કાળીદાસે કહ્યું કે ત્યાંના રાજા ભોજ તો પ્રસન્ન છે ને ? સાંભળી યોગી ન્હાન મુખ કરી બોલ્યા કે “ શું કહું ? ” કાળીદાસે કહ્યું કે ગમે તેવી વિચિત્ર વત્ત હોય તો પણ સત્વર વિદીત કરો. ત્યારે યોગી બોલ્યા કે “ રાજા ભોજ તો સ્વર્ગે સોંપાડી ગયા. આ વિગત સુણનાંની સાથે કાળીદાસને મૂર્છા આવી ગઈ, અને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. પછી થોડીવારે શુદ્ધિ આવતાં વિજ્ઞાપ કરવા લાગ્યા કે હે દેવ ? તંમારા વિના હું ઘડીસર પણ પૃથ્વી પર રહી શકવાનો નથી. હમણાં જ હું પણ આપની સમીપ આવું છું. એમ કહી કાળીદાસે વારંવાર વિજ્ઞાપ કરી અંત સમયનો શ્લોક બતાવ્યો-

અથ ધારા નિરાધારા નિરાલંબા સરસ્વતિ ।

પંચિતાઃ પંચિતા સર્વે ભોજરાજે વિષંગતે ॥

અર્થ—આજ ભોજના સ્વર્ગે સીધારવાથી ધારાનગરી નીરાધાર થઇ, વિદ્યા આશ્રયહિન થઇ, અને સર્વ પંડિતો ખંડિત થઇ ગયા.

એ પ્રમાણે જ્યારે કરી અંત સમયનો શ્લોક બોલ્યા ત્યારે યોગી અચેત થઇ પૃથ્વીપર પડી ગયા. ત્યારે કાળીદાસે યોગીને નિહાળીને જોયા તો તે રાજા ભોજ માલમ પડ્યા. પછી કાળીદાસ બોલ્યા કે અહાહા ! મહા ખેદની વાર્તા થઈ ગઇ. મહારાજ ! આજ આપે મને ઠગી લીધો છે, એવું કહી શીઘ્રતાથી ખીજી રીતે તેજ શ્લોક બોલ્યો.

અણધારા સદાધારા સદાલંબા મરસ્વતિ ।

પંડિતાઃ મંડિતા સર્વે ભોજરાજે મુર્ધંગતે ॥

અર્થ—આજ રાજા ભોજના પૃથ્વીપર આવવાથી ધારાનગરી આધારવાળી થઇ; સરસ્વતિને અવસાન મળ્યું અને સમસ્ત પંડિતો મંડિત થઈ ગયા.

હરી રાજા કાળીદાસને પ્રણામ કરી વાજતે ગાજતે ધારાનગરીમાં તેડી લાવ્યા.

વિનોદ ૬.

એક સમય રાજા ભોજ ધારાનગરીમાં રાત્રે ફરતા ફરતા એક બ્રાહ્મણને ઘેર જઇને જોયું તો પતિવ્રતા સ્ત્રીના બોળામાં તેનો પતિ સુઇ ગયો હતો, અને તેનો દીકરો સુઇ ગયેલો તે ઉડીને રમતો રમતો અમીની સમીપ જઈ પહોંચ્યો છે. બાળકને જોયા છતાં પણ તે સ્ત્રી ત્યાંથી ઉડી નહિ. છોકરો અમિકુંડમાં પડી ગયો, તો પણ તે સ્ત્રી ‘પતિ જગશે તો પતિને દુઃખ થશે.’ એમ ધારી પતિવ્રતા સ્ત્રીએ બાળકને ન લીધું. આ જોઇ રાજા વિસ્મય પામ્યો. પછી તે સ્ત્રીએ અમીદેવની પ્રાથના કરી હે યજ્ઞશ્વર ! તમે સર્વ કર્મોના

સાક્ષીબુત છે. હું પતિવ્રત ધર્મથી વર્ણીબુત હોવાથી માગ બાળકને ન પકડી શકી એ બધું તમે જાણો છો. માટે દયા કરી મારા બાળકને બાળશે નહિ. આ સ્તુતિ સાંભળી અમીદેવ તેના પતિવ્રત-પણાથી પ્રસન્ન થઈ બાળકને જીવતું કુંડમાંથી બહાર કાઢ્યું. જ્યારે આ તરફ પતિવ્રતા પતિસેવામાંજ લાગી રહી હતી. જ્યારે તેના સ્વામીની નીંદ્રા છુટી ત્યારે તેણે ઉઠીને ઉતાવળથી બાળકને લઈ લીધું. આ સ્ત્રીનો પતિવ્રતનો મોટો ધર્મ જેઠ રાજા વિસ્મય થઈ બોલ્યો કે અહા ! હું પણ મોટો ભાગ્યશાળીજ છું. કારણકે જેના રાજ્યમાં આવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ વસી રહી છે. ફરી પ્રાતઃકાળમાં રાજા સિંહાસન પર બિરાજી કાળીદાસને કહ્યું કે હે સુકવે ? મેં કાલ રાત્રીએ મોટું આશ્ચર્ય જોયું એવું કહી રાજા બોલ્યો “ **હુતાશન શ્વેદન પંકશીતલ** ” અર્થાત્ “ અમી ચંદનના કાદવ સમી શીતલ થઈ ગઈ. ”

ફરી કાળીદાસે શીઘ્રતાથી બીજાં ત્રણ ચરણ બનાવી શ્લોક પુરો કરી આપ્યો.

સુતં પતંતં પ્રસમીક્ષ્ય પાષકે

ન બોધયામાસ પતિ પતિવ્રતા ॥

તદા ભવત્યત્પતિ ભક્તિ ગૌરવાદ ।

હુતાશનશ્વેદન પંક શીતલ ॥

અર્થ—પુત્રને અમીકુંડમાં પડતાં જોઈ પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના પતિને જગાડ્યો નહિ. તો એના પતિવ્રતપણાના પ્રભાવથી અમી ચંદનના કાદવ સમાન શીતલ થઈ ગઈ;

આ પ્રમાણે પોતાનો અભીપ્રાય કાળીદાસને આપતો જેઠ રાજા વિસ્મય થયો, અને કવિના પગમાં પડ્યો.

વિનોદ ૭.

એક સમય રાજા બોજે એક કવીને એક લાખ ધન આપ્યું
આથી મોઢે કહેવાને અસમર્થ પ્રધાને રાજાને સુવાની જમ્યા પર
સ્પષ્ટ અક્ષરોથી લખ્યું કે-આપદર્થ ધનં રક્ષેત્ । “વિપત્તિને લીધે
ધનની રક્ષા કરવી જોઈએ.” રાજાએ જાગીને ઉઠતી વખતે ભાંત
ઉપર આ અક્ષરોને જોયા. પછી રાજાએ બીજા ચરણને પુરું કરતાં
લખ્યું કે શ્રોમંતા માપદઃ કુતઃ ॥ “શ્રીમંતોને વિપત્તિ શી ?”
બીજે દિવસે રાજાએ બીજા ચરણ પુરું કર્યું જોઈ પ્રધાને ત્રીજા ચરણ
લખ્યું કે-સાચેદ પગતા લક્ષ્મીઃ । “તે લક્ષ્મી જતી રહેશે
તો ?” આ જોઈ રાજાએ ચોથા ચરણ પુરું કરી તેની સાથે લખી
દીધું કે-સંચીતાર્થો ચિનહ્યન્તિ ॥ “સંચીત કરેલું ધન પણ
નષ્ટ થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે વાંચી પ્રધાન રાજાના ચરણોમાં નમી પડ્યો.
અને મારી માગી.

તેનો આજો પ્રયોગ નીચે પ્રમાણે બની રહ્યો-

આપદર્થ ધનં રક્ષેત્ શ્રોમંતામાપદઃ કુતઃ ।

સાચેદ પગતા લક્ષ્મી, સંચીતાર્થો ચિનહ્યન્તિ ॥

xવિનોદ ૮.

એક વખત બોજરાજાની કચેરીના બધા પંડિતો કવો કાળોદાસ
ઉપર દાંત્રે યજ્ઞવાલ્કી ટોળે મળી કાળોદાસનું કાશળ કાઢવાનો પ્રયત્ન
કરતા હતા. ફરી કાઢના કહેવાથી રાજાને પાનની બીડી આપનારી
દાસી મારફતે તે કામ કરવાનું નક્કી ફરી તે દાસીને બોલાવી. દાસીને
હાર વગેરેની લાલચ આપીઃ જેથી તે તે કામ કરવા તૈયાર થઈ

x આ તથા બીજા બોજ અને કાળોદાસના સંવાદો “બોજ
પ્રબંધ” ની ‘હીંદી પ્રત’ પરથી લેવામાં આવ્યા છે.

અને બોલી કે કાળીદાસને થોડાજ વખતમાં દેશપાર કરાવું છું. આવું કહી તે દાસી મહેલમાં ગઈ.

થોડા વખતમાંજ રાજા એકલો સુઈ ગયો હતો ત્યાં પેલી દાસી રાજાના પગ દખાવતાં દખાવતાં ઉઘી જવાનો ડાળ કરી ત્યાં ત્યાં સુઈ ગયો. રાજા જાગે છે એમ તેમના પગ વગેરે હાલતા જોઈને ઉઘમાં બોલતી હોય તેમ બોલી કે “ હે સખી મદમાલીની ! પેલો દુષ્ટ કાળીદાસ દાસીનો વેષ ધારણ કરી અંતઃપુરમાં જઈ રાણી લીલાદેવી સાથે રમણ કરે છે. ” રાજા આ વાતને સાંભળી દીર્ઘમુદ્ધ બની ગયો. બેડો થઈ દાસીને જગાડતો બોલ્યો કે હે તરંગવતી ? શું બકે છે ? ત્યારે નિંદ્રામાં ઉઠતી હોય તેવો દેખાવ કરી તે સાંભળતી નથી. રાજાએ જુરી વાણી સાંભળી વિચાર્યું કે આ તરંગવતી નિંદ્રાને વશ હોવાને લીધે વાસનાથી રાણીનાં દુશ્વરીતોને કહી નાખે છે. તે નારી વેષે અંતઃપુરમાં આવે એ સંભરીત છે. કારણકે સ્ત્રી ચરીત્ર કાંઈ પણ કળી શકતું નથી.

આવો વિચાર કરી બીજા દિવસે રાજા પોતાના શરિરમાં તાવ આવ્યો છે એવું જાણી જાહેર કરી સુઈ ગયા. ફરી કાળીદાસ કવીને દાસી મારફતે બોલાવ્યા, અને એ દાસી સાથે લીલાદેવીને પણ બોલાવી. રાજાએ કહ્યું કે પ્રીયે ? મારે હવે પથ્ય ખોરાક લેવો જોઈએ. જેથી રાણીએ ચાંદીના વાસણમાં મગની દાળ પીરસી ત્યારે રાજાએ એનો અભીપ્રાય જણાવતે અર્ધો શ્લોક બોલ્યો.—

મુગ્ધ દાલી ગદ વ્યાલી કર્ષોદ્ર વિતુષા કશ્મ્ ।

“ હે કવીરાજ ! રોગનાશક સર્પોણી રૂપ મગની દાળ છેડાથી રહીત કેમ થઈ ? ”

કાળીદાસ તેનો અર્ધો શ્લોક પુરો કરતાં બોલ્યા કે—

અંધો બલ્લભ સંયોગે જાતાં વિગત કંચુકી ॥

અર્થાત્ “ ભોજનરૂપી પતિના સંયોગમાં આ સ્ત્રીએ પોતાની કંચુકી બોલી દીધી છે.

આ પદના અર્થને જાણી રાણી હસી. જેથી રાજાનો વહેમ દૂર થયો કે રાણી પાસે હોવા છતાં કાળીદાસે આવો ખીભત્સ અર્થ કહ્યો, અને રાણી પણ તે સાંભળી હસી માટે જરૂર દાસીના સ્વમની વાર્તા બરાબર હોવી જોઈએ. સ્ત્રીઓનાં ચરીત્રો કાણુ જાણી શકે છે. કહ્યું છે કે—

અશ્વ પ્લુતં ઘાશ્વ ગર્જિતં ચ

સ્ત્રીનાંચ ચિતં પુરુષસ્ય ભાગ્યમ્ ।

અવર્ષણં ચાપ્પતિ વર્ષણંચ

દેવો ન જાનાતિ કુતો મનુષ્યઃ ॥

અર્થ—ઘોડાનું કુદવું, મેધનું ગાજવું, સ્ત્રીઓનું ચિત્ત, પુરુષોનું ભાગ્ય, અનાવૃષ્ટિ અને અતિવૃષ્ટિ, એ દેવતાઓ પણ નથી જાણતા તો મનુષ્ય તો કાણુ હિસાબમાં.

દારણુ અપરાધી હોય પણ બ્રાહ્મણને મારવો યોગ્ય નથી. વળી તે સરસ્વતીનો અવતાર છે (રાણીનો) એ વાત વિચારી કાળીદાસને કહ્યું કે તમે મારા રાજ્યમાંથી ચાલ્યા જાઓ. ફરી મારી સાથે વાત પણ કરતા નહિ. આ સાંભળી એકદમ ઉડી પોતાની વિલાસવતી વેશ્યાને ત્યાં આગ્યા, અને કહ્યું કે હે પ્રીયે ! રાજાનો હુકમ થયો છે કે “ આ રાજ્ય છોડી એકદમ ચાલ્યા જવું. આ સાંભળી વિલાસવતી બોલી કે:—

તલેવાસ્યં પરમિત્રં યત્ર સંક્રામતિ દ્વયમ્ ।

પૃષ્ઠે સુલંચદુઃલંચ પ્રતિચ્છાયે ચ દર્પણે ॥

અર્થ—તે પ્રાણી એજ મીત્ર છે કે જેના દર્શનથી સુખ, દુઃખ અને દર્પણના પ્રતિબીંબ સમાન દેખાય છે.

માટે હે પ્રીય ? જ્યાં સુધી હું જીવતી છું ત્યાં સુધી તમારે રાજનું શું કામ છે, અને રાજનું ધન તમારે શું કરવું છે. પુરા સુખએનથી મારા મહેલના ગુલ્મ ભાગમાં બે શીકર રહો. એ રીતે કાળી-દાસે કેટલાક દિવસ વિતાવ્યા.

કેટલાક દિવસ વિત્યા બાદ રાજને લીલાવતી રાણીએ પૂછ્યું કે આપને કાળીદાસ સાથે અથાગ મીત્રાચારી હતી. છતાં તેમને કેમ દેશથી કાઢી મૂક્યા ?

રાજાએ લીલાવતીનાં વચન સાંભળી કહ્યું કે હે દેવી ? કાઠએ મને કહ્યું કે કાળીદાસ દાસીના વેષે અંતઃપુરમાં આવી રાણી સાથે રમણુ કરે છે. મેં તે વાતની પ્રતિતી કરવા તાવનું ખહાનું કાઢી તમોને તથા કાળીદાસને જોઈ લીધાં કારણુ કે તમારા હોવા છતાં કાળીદાસ બીજાસ રીતે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધને બોલ્યો, અને તમે પણ એ સાંભળી હાસ્ય કર્યું જેથી મારો વહેમ દઢ થયો, માટે બ્રાહ્મણુ વધનો દોષ વિચારી મેં કવીને દેશમાંથી કાઢી મૂક્યો.

રાણી આ વાત સાંભળી હાસ્ય યુક્ત વિસ્મયતાને પામી, અને બોલી કે હે કાન્ત ! ખરા આનંદની વાત છે કે આપે આ વાત પ્રગટ કરી. હવે મને સતી યા અસતીની ખાત્રી કર્યા વિના અ-હિંથી જશે તો નિશ્ચય હું પ્રાણુ ત્યાગ કરીશ; ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે તે વાત સત્ય છે. પછી રાજાએ નોકરો પાસે સર્પ મંગાવ્યો, લોહાના ગોળા તપાવ્યા, અને ધનુષ્ય પર બાણુ ચઢાવ્યું. જ્યારે તે

સુકુમારી રાણીએ સ્નાન કરી પોતાના પતિવ્રત ધર્મરૂપી અમીથી પ્રદીપ્ત થઈ સૂર્ય નારાયણનું દર્શન કરી કહ્યું કે હે જગત્પત્નિ ! તમે સર્વ પ્રાણી માત્રના સાક્ષી છો, અને સર્વ કામ જાણે છે.

જાગ્રતિ સ્વપ્ન કાલેચ સુગૃહૌ યદિ મે પતિઃ ।

ભોજનપચ પરમાન્યો મશ્ચિતે માષિતોપિન ॥

અર્થ—જાગતાં, સુતાં અને સ્વપ્નમાં મારા ચીત્તમાં મારા પ્રાણપતી ભોજના સિવાય બીજા કંઈ નથી આવતો એવું સત્ય કરી દેખાડો.

એમ કહી રાણીએ ત્રણે પરીક્ષાઓમાં સત્યથી પ્રવેશ કર્યો, અર્થાત સર્પથી ન ડસાઈ, અમાથી ન બળી, અને ખાબૂથી ન વિધાઈ આવી રીતે રાણી શુદ્ધ ચર્ચ ચુકી જોઈ રાજા નીચું મુખ કરી જીમિ ખણવા લાગ્યો, અને અત્યંત દીલગીર થઈ ગયો. અને કહેવા લાગ્યો કે હે દેવી ? મુજ પાપીને ક્ષમા કરો, વધારે શું કહું ?

જ્યારથી આ બનાવ બન્યો ત્યારથી રાજાને નિંદ્રા પણ નથી આવતી, કોઈને કશું કહી શકતો નથી. કેવળ ઉદાસીન અવસ્થામાં રાત દિન વ્યતીત કરે છે. હા ? હા ! હે કવે ? હે કાલીદાસ ? હે મમ પ્રાણુત્થ ? હા ? મુજ મૂર્ખે તને નહિ કહેવાનાં વચનો કહી દીધાં એટલું બોલતાં બોલતાં રાજા મુર્છાવશ થઈ ગયો. રાણીની આસના વાસનાથી કંઈક એતન થયો.

પછી ફેટલોક વખત ગમગીનીમાં કાઢ્યા બાદ રાજાએ સભામાં આવવાનું ન છુટકે ચાલુ કર્યું, પણ કાળીદાસ વિના કોઈ બેઠું નથી. સમસ્ત સભા તેજદીન બાસતી હતી; કોઈ કાળીદાસ જેવા મન રંજન વિનોદો કરી શકતું નહોતું.

વિનોદ ૮ ચાલુ.

એવામાં એક વખત પુર્ણિમાની રાત્રીમાં ચંદ્રને દેખી રાજા લીલાદેવીના મુખના મુખચંદ્રને નિદાળી કહેવા લાગ્યો:-

તુલણં અણુ અણુ સરહ મ્લોંસો મુહચંદસ્સ સુપદાચે ॥

“ કે આ ચંદ્રમા રાણીના મુખ ચંદ્રની બરાબરી કરે છે.”

ન્યારે સવારમાં રાજા ઉઠ્યો, અને નિત્યકર્મ કરી સભામાં આવ્યો ત્યારે કહેવા લાગ્યો કે હે કવી ગણુ ? આ સમસ્યાને પૂર્ણ કરો એમ કહી રાજાએ તે સમસ્યા કહી બતાવી “ તુલણં અણુ અણુ સરહ મ્લોંસો મુહચંદસ્સ સુપદાચે ” પછી કહ્યું કે આ સમસ્યાને પુરી કરો, નહિ તો મારા રાજ્યમાંથી નીકળી જાઓ. બધા કવીઓ થોડે થોડે પોતાને ઘેર ઉડી ગયા, પણ કોઇને સમસ્યા પુર્તી કરવાની હીમત ન આવી. ત્યારે બધાએ મળી બાણ કવીને મુક્ત માગવા દરબારમાં મોકલ્યા, બાણ કવીએ સભામાં આવી કહ્યું કે હે રાજન ? સમસ્યા પુર્તી માટે આઠ દિવસની મહેતલ આપવા કૃપા કરશો. રાજાએ તે પ્રમાણે રજા આપી.

રાજાની આજ્ઞા બધા કવીઓને કહી બતાવી. એમ કરતાં આઠ દિવસ વિતી ગયા. ત્યારે આઠમા દિવસની રાત્રે બધા બાણાઃ કવીઓ એકઠા થયા; અને કહેવા લાગ્યા કે જીવંતની અને વિદ્યાના મહર્મા કાળીદાસને કાઠી મૂકાવ્યો. આ વખતે જો કાળીદાસ હોત તો આપણને દેશ છોડવાનો વખત ન આવત. એમ કહી બધા કવીઓ પોતાના નકારા કૃત્યનો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. વળી કહેવા લાગ્યા કે આજે અવધિ પુરી થાય છે; માટે આપણે આજ અરધી રાત્રીએ આપણો ધન માલ વગેરે સદાળો અસ્થાન લઈ જાનામાના જતા રહીએ એજ સલામતી ભર્યું છે; નહિ તો સવારમાં રાજા આપણો ધન માલ હુડી

વર્ષ. એમને એમ પડેરે કપડે કાઢી મૂકશે. અધાએ તે વિચાર ક્યુવ રાખ્યો, અને સરવે પોતપોતાના ઘેર આવી બધો માલ વાહનોમાં ભરી રાત્રીએ ચાલવા માંડ્યું.

એવામાં કાળીદાસ વિદ્યારણના આગમાં છુપાઈ રહેલો તેણે પેલા રસ્તે જતા કવિઓના બકામકાટ સાંભળી જાણ્યું કે આ કોઈ બ્રાહ્મણો જાય છે. જેથી દાસીને મોકલી. ખજર કઢાવી. દાસીએ તુરત જઈ પાછી આવી ખજર કઢી કે કવી બાણ, મયુર છત્યાદિ કવીઓ બીજા બધા કવીઓ સાથે જતા રહે છે. આ સાંભળી કાળીદાસે કહ્યું કે પ્રીયે ? હમણાંજ વસ્ત્ર લાવો કે જેથી નાશી જતા બ્રાહ્મણોની રક્ષા કરે.

પછી કાળીદાસ ગુપ્તચર બની હાથમાં તલવાર લઈ અરધો ગાઉ આગળ જઈ પેલા કવીઓ જાય છે તેમની સામે આવી. બોલ્યા કે ! રાજા ભોજની સભામાં મહાગૌરવ ધરવાવાળા વિદ્યાસાગર કવીઓ તમો બધા એકઠા થઈ ક્યાં જાઓ છો ? આવો કાળીદાસે ચારણી આપામાં પ્રશ્ન કર્યો. વળી પૂછ્યું કે રાજા કુશળ તો છે ને ? હું રાજા ભોજની પાસે ધનની આશાથી જાઉં છું, અને કાશી નગરથી આવ્યો છું. આ સાંભળી બધા હસીને ચાલવા લાગ્યા, પણ એક વિદ્વાન પાંડો વળી ચારણને જોઈ આશ્ચર્ય થતો બોલ્યો કે હે ચારણ ? જે સત્ય હકીકત છે તે કહું છું તે સાંભળ.

રાજા ભોજે આ બધા કવીઓને એક સમસ્યા પૂછી તે તેની પાદપૂર્તી કોઈથી ન થઈ શકવાથી બધા રાજાની બીકથી પર રાજ્યમાં નાશી જાય છે. આ સાંભળી ચારણ કાળીદાસે કહ્યું કે એ સમસ્યા કવી છે તે કહો જોઈએ, ત્યારે તે વિદ્વાને કહ્યું કે સાંભળો “ તુલ્યં અણુ અણુસરદ્ ગ્લોંસો મુદ્ધંદસ્ત સુપદાયે । ” ચારણે કહ્યું

કે ડીક છે ચંદ્રમાને જોઈ ગૂઢ અર્થ ભરી શમસ્યા રાજ્યે કહી છે
તો તેની પુત્રી આ પ્રમાણે હોવી જોઈએ.

અણુ હિંદિ બંજન યદિ કહ અણુ કિંદિ મસ્ત પડિ પદિ
ચંદ્રસ્ત ॥ આ પ્રમાણે પુત્રી સાંભળી સર્વ વિસ્મય થઈ ગયા.
ચારણુ તો બોલી તુરતજ ચાલતો થયો. કવીઓ બધા પાછા વળી
પોતાને ઘેર આવી બધો અસ્ખાબ છોડી નાખી. સવારમાં વહેલા
ઉઠી રાજસભામાં ગયા કારણુ કે પેલો ચારણુ વહેલો આવી શમસ્યા
પુત્રી કહી ન દે. માટે બધા ઉધડ કચેરીએ આવ્યા. ન્યારે સભા
ચિકાર ભરાઈ ત્યારે રાજ્યે કવિઓને પૂછ્યું કે અમારા પ્રશ્નનો
ઉત્તર લાભ્યા કે? આ સાંભળી બાણુ કવી ઉભા થઈ બોલ્યા કે
આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા સરસ્વતિ પણ સમર્થ નથી છતાં પણ
આ પ્રમાણે કહીએ છીએ; એમ કહી બાણુકવી બોલ્યા.

તુલણં અણુ અણુ સરહ ગ્લોંસો મુહચંદસ્ત લુપદાયે ।

અણુ હિંદિ બંજન યદિ કહ અણુ કિંદિ તસ્ત પડિ પદિ ચંદસ્ત ॥

અર્થ—રાણીના મુખચંદ્રની બરાબરી આ ચંદ્ર કરે છે (ઉત્તર)
પરંતુ રાણીનો મુખચંદ્ર સોળકળાથી સદૈવ પુર્ણ રહે છે, પણ
ચંદ્રની કળા તો પ્રતિદિન વૃદ્ધિશય થયા કરે છે; માટે રાણીના મુખ-
ચંદ્રની બરાબરી આ ચંદ્ર નથી કરી શકતો.

આ પ્રમાણે સાંભળી રાજ પ્રસન્ન થયો અને જાણ્યું કે આ
પાદ પુત્રી કાળીદાસનીજ છે, અને હજુ કાળીદાસ મારા દેશમાં
હયાતી ધરાવે છે. એ આનંદની વાર્તા છે. પછી રાજ્યે પંડીતોને
પુછળ ધન આપી વિદ્યા કર્યા પંડીતો ત્યાંથી ધનમાં લઈ વહેંચતાં
વહી પડ્યાં જેમાંના એક આવી પાદપુત્રીની બધી હકીકત કહી ગયો.
જેથી રાજને કાળીદાસ માટે ચોક્કસ ખાતરી થઈ અને જાણ્યું કે

કાળીદાસ ચારણના વેશે રહે છે. પગી ન્યાં રાત્રે ચારણ મળ્યો હતો ત્યાં પોતાના સ્વારો મોકલી બાળ કઢાવી તથા પગી લોકો પાસે પગલાં પણ જોવડાવ્યાં પણ કોઈથી પત્તો લાગ્યો નહિ.

એક વખત એક દાસી હાથમાં ફાટલી જોડી ઘર્ષ મોચીને ઘેર દુરસ્ત કરાવા જતી હતી તે પેલા પગીઓના જોવામાં આવો તેથી તેઓએ પાછળ પાછળ જઈ મોચીની પાસેથી તે જોડી લઈ પેલાં રાત્રે જોયેલાં પગલાં સાથે સરખાવી જોઈ; બેસતી આવવાથી પગીઓ વિશ્વાસવતીના મહેલની આભુઆભુ ગોઠવાઈ ગયા; અને પદ ચીન્હ મળ્યાની ખબર રાજને મોકલાવી. રાજ વાજતે ગાજતે આખી કચેરી સમસ્ત વિશ્વાસવતીના મહેલ આગળ આવી પહોંચ્યો.

આ વૃત્તાન્ત જોઈ કાળીદાસે વિશ્વાસવતીને કહ્યું હે પ્રીયે ! મારા માટે તને કેવું કष्ट ભોગવવું પડે છે. તે જોઈ વિશ્વાસવતી બોલી હે કવી કુલગુરુ ? સાંભળો.

મીત્ર સ્વજન બંધુનાં બુદ્ધિવિત્તસ્ય ચાત્મનઃ ।

આપન્નિક્ષ પાષાણો જનોજાનાતિ સારતામ્ ॥

અર્થ—મીત્ર, સ્વજન, બંધુ, બુદ્ધિ, ધન અને સાર એ વિપત્તિરૂપ કસોટીવાળો પુરુષજ નાણું છે.

હે સુકવે ? જે રાજ આપણને વાણીથી કંઈ પણ કહેશે અમર નિરાદર કરશે તો આ દાસી અમમાં બગી ભસ્મ થઈ જશે; માટે બે શીકર રહો, આ સાંભળી કાળીદાસે કહ્યું કે એવું નામુશે નહિ. અને રાજ જોઈને તરતજ હસતો હસતો મારા ચરણમાં પડશે એટલામાં રાજ ભોજ વિશ્વાસવતીના મહેલમાં આવી. કાળીદાસના પગમાં નમી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે:-

નચ્છત સ્તિષ્ઠનો વાપિ જાગ્રતઃ સ્વપનોપિ વા ।

માભૂમનઃ કદાચિન્મે ત્વયા ચિરહિતં કવ ॥

અર્થ—“હે કરી ચાલતાં, ઉભા રહેતાં, જાગતાં અને સુતાં કદી મારું મન આપનાથી દૂર નહતું” આ સાબળી કાળીદાસ નીચું મુખ કરી ઉભા રહ્યા ત્યારે રાજાએ સામું મુખ કરી કહ્યું કે.—

કાલિદાસ કલાવાસ દાસ વચ્ચાલિતો યદિ ।

રાજમાર્ગે વ્રજન્નત્ર પરેષાં તત્રકાવ્રવા ॥

હે કળાઓમાં શ્રેષ્ઠ કાલીદાસ ? તમેએ રાજમાર્ગમાં જતા મુજદાસની સમાન બોલાઓ તેમાં બીજાઓને શાની લાજ ? ? ?

ધન્યાં વિલાસિની મન્યે કાલિદાસૈવદેવતા

નિવદ્ધઃ સ્વગુણૈરેષ શંકુતદ્વપંજરે ॥

અર્થ—હું વિલાસવતી વેશ્યાને ધન્ય માનું છું કે જોણે પોતાના ગુણોના પીંજરમાં પક્ષોના સમાન કાળીદાસને બાંધી રાખ્યા છે. આ પ્રમાણે કાળીદાસને ભેટો થવાથી રાજાએ કહ્યું ધન દાન તરિકે વાપર્યું અને નગરમાં ભેટો ઉત્સવ ઉજવ્યો.

અલ્પચર્યનો અમૂલ્ય નમુનો.

વિનોદ—૬.

એક વખત શ્રી રામચંદ્રજી, જનકીજી, અને લક્ષ્મણજી પિતૃ વચન પાલનાર્થે વનમાં વિચરતા હતા. પ્રસંગોપાત રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણજીનું અલ્પચર્ય તપાસવા વિચાર કર્યો. પર્ણકુટી તજી શ્રીરામ જન્મન્નાતા જનકી લક્ષ્મણને સોંપી ગંગા કિનારે સંખ્યાદિ કરવા ગયા. તત્પશ્ચાત પરઅલ્પ (શ્રીરામે) નીજધીન રહેલી માયાને હુકમ

કર્યો એટલે માયાએ સીતાના ઉદરમાં ભયકારક દુઃખ મૂક્યું જન-
કીજી ગભરાઈને અશ્રુપાત કરવા લાગ્યાં અને પૃથ્વીપર પડી આકુંદ
કરવા લાગ્યાં. ત્યારે “ માતાજી મારા બોળામાં મુસ્તક મુકી નિદ્રા-
વશ થાઓ હમણાં શ્રી રઘુનાથ આવશે અને આપના દુઃખને દૂર
કરશે ” એમ લક્ષ્મણજીએ કહ્યું.

લક્ષ્મણજીના કહેવા મુજબ જનકીજી સહજ નિદ્રાવશ થયાં
એટલે શ્રીરામે શુકનો વેપ લઈ પરિક્ષક તરીકે વૃક્ષપર ચઢી પ્રશ્ના-
રંભ કર્યો.—

શુકઉવાચઃ

પુષ્પં દ્રષ્ટ્વા ફલં દ્રષ્ટ્વા, દ્રષ્ટ્વા સ્ત્રીણાંચયં

ત્રીણિ રત્નાનિ દ્રષ્ટ્વૈવ, કસ્યનોચ્ચલતે મનઃ ॥

અર્થ—પુષ્પ. ફળ, અને સ્ત્રીનું યૌવન આ ત્રણ રત્નોને જો-
ઈને કાનું મન નિશ્ચલ રહે છે ?

લક્ષ્મણુવાચઃ

પિતાયસ્ય શુચીર્મતા, માતા यस્ય પતિવૃતા ।

ઉભાભ્યાં યદ્ય સંમુત, સ્તસ્યનોચ્ચલતે મનઃ ॥

અર્થ—જેના પિતા પવિત્ર છે, માતા પતિવૃતા છે, એવા
માતા પિતાથી ઉત્પન્ન થયેલો છે તેનું મન નિશ્ચલ રહે છે.

શુકઉવાચઃ—

અગ્નિકુંડ સમાનારી, ઘૃતકુંડ સમોનરઃ ।

જાનુસ્થિતા પરસ્ત્રીચેત કસ્યનોચ્ચલતે મનઃ ॥

અર્થ—અગ્નિકુંડ પ્રભાણે નારી છે, અને પુરૂષ ધીના ધડા
જેવો છે પુરૂષની જંઘા પર પરસ્ત્રી સુતી હોય તો કાનું મન નિ-
શ્ચલ રહે છે.

લક્ષ્મણુવાચ:—

મનોધાવતિ સર્વત્ર, મદોન્મત્ત ગજેન્દ્રવન્ ।

જ્ઞાનાંકુશે સમુત્પન્ને તસ્યનોચ્ચલતે મનઃ ॥

અર્થ—મન મદોન્મત્ત હાથીના જેવું સર્વ સ્થાનમાં દોડે છે. પરંતુ જ્ઞાનાંકુશ જેના હૃદયમાં ઉદ્ભવે છે. તેનું મન નિશ્ચલ રહે છે.

આ પ્રમાણેનું ભાષણ સામળી શ્રીરામચંદ્રજી શંકાથી વિમુક્ત થઈ પોતાનું સત્યસ્વરૂપ પ્રગટ કરી લક્ષ્મણપ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે:—

રામ ઉવાચ:

હે લક્ષ્મણ સત્ય વાદિન, સુમિત્રા યાપ્તચનંદન ।

દૃક્ષ્વાકોપ્રચ કુલોત્પન્ન, બ્રહ્મચારિન્નમોનમઃ ॥

અર્થ—હે લક્ષ્મણ ? તું સત્યવાદી, સુમિત્રાનો પુત્ર, અને ધૃત્વાકુ રાજના વંશમાં જન્મ લીધો છે. તેવા હે અભયારી તને વારંવાર નમસ્કાર છે. આ પ્રમાણે કહી રામચંદ્રજીએ લક્ષ્મણને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા, ત્યારે લક્ષ્મણજી બોલ્યા મહારાજ ! આપ વિપરીત કેમ કરો છો ?

શ્રી રઘુનાથે કહ્યું, ભાઈ ! આ નમન તને નથી કર્યું, પણ તારા અડગ અભયર્યને કર્યું છે.

સ્વભત વખાણુનો હાસ્યજનક નમુનો.*

વિનોદ—૧૦.

જ્યારે શ્રીરામચંદ્રજી લંકામાંથી રાવણને મારી વિભિષણને રાજ્ય સોંપી સતી સીતાને લઈને અયોધ્યામાં પધારતાં રસ્તામાં સુગ્રીવની નગરીમાં પરાણાગતનો સ્વાદ આખવા રોકાયા હતા. તે પ્રસંગે જનકીનું અતિ સૌન્દર્ય જોઈ વાનરીઓ આશ્ચર્ય પામે છે.

* ગુ. શા. ન્યુ અંકમાંથી ઉતારો.

પોતાના સ્વરૂપમાં ને આ સ્વરૂપમાં મહદન્નર હોવાથી પશ્ચાતાપ કરે છે.

કવિ એ શ્લોકથી વર્ણવે છે:—

મર્કટયો મિલીતા: કપીન્દ્ર ભવને સીતાં પુરા દંડવત્ ।

સાનન્દ પ્રણિપત્ય તાંચકુશલં પ્રશ્નાદિકં ચક્રિરે ॥

અર્જુનગતાદિ નિરિક્ષ્ય વિસ્મય યુતા: કિંચિત્તિસ્મતા સ્યાપુન:

પ્રોચુર્જાતિપુચ્છલા: કથમહો યત્ન: કૃતો યત્કૃતે ॥

સંકિલ્ષ્ટા કપયસ્વ કૌણ પકુલં નદં દશાસ્યાદિકમ્ ।

દગ્ધા સ્વર્ણ પુરિચિચાન્નભવના યાનાઘ્નો સેતુ કૃત:

કિંબ્રુમો રઘુનાયકં બહુચિદં નિર્લોમૃદુકદયામલા ।

નન્દદીર્ઘનસા યદત્ર મુમદે પુરુષ્ઠં તુરુષ્ઠંકચ્ચિત ॥

અર્થ—કપીન્દ્ર—એવા મુઝિત તેના મહેત્તમાં વાનરીઓ ભેગી થઈ, અને સીતાજીને આનંદપૂર્વક દંડવત્ પ્રણામ કરીને કુશલ વર્તમાન પૂછ્યા અને ત્યાર પછી તેના ચરણકમળનું અવલોકન કરીને કિંચિત્ સ્મિત કરતી હતી, અને તેઓ જાતીમાં અંચળ દહેવા લાગી કે અહો ? જેને માટે યત્ન કર્યો (તે શું આ ?) (યત્નની પગડાપટા ખતાવે છે) વાનરાઓ દુઃખી થયા, રાવણનું રાક્ષસ કુળનાશ પામ્યું. વિચિત્ર પ્રસાદોવાળી સોનાની નગરી ખાળી, અને સાગર ઉપર સેતુ બાંધી પ્રવાણ કર્યું. બહુ જ્ઞાની એવા રઘુનાયકને શું કહી શકીએ. મુદ્દલ રોમ (શ્વાર્ત્ર) વગરની, કાળી આંખોવાળી, અને દીર્ઘનાશા (નાક) વાળી, ખીજું તો શું પણ તુચ્છ એવું પુચ્છ પણ જોવામાં આવતું નથી. એવી સીતાને વિષે હર્ષ પામ્યા ? ?

સારાંશ કે સૌ સૌને પોતાનું સાફ લાગે છે; કહેવત છે કે “ સીદીબાઈને પોતાનો છોકરો રૂપાળો લાગે. ”

વિનોદ ૧૧^૧.

“ એક અન્યોક્તિ પત્ર ”

‘ શ્રીમત પેશ્વા સરકારે ઉદેપુરના રાણા ઉપર લખેલો અન્યોક્તિ પત્ર.

પીન્ધા ગર્જન્ત્ય પસ્તે વિશિ વિશિ જલદા

સ્ત્વં શરણ્યે ગીરિણામ્ ।

સુત્રા ઘટ્ટા સમાજાંત્રિ દશવિટપિનાં જન્મભુમિ સ્ત્વ મેઘઃ ॥

ગામ્ભીર્યં ચાપિતા દુઃકૃત્યયિ સલિલ નિધે કિતુ વિજ્ઞાપયામઃ

સર્વોપાયેન મૈત્રા વરુણી મુનિકૃપા દૃષ્ટયઃ કાર્ક્ષણીયાઃ ॥

ભાવાર્થ—વાદળાં તારૂ જળ પીને દરેક દિશામાં ગર્જના કરે છે. પર્વતોનું તું શરણ્ય છે. ઇન્દ્રના કલ્પવૃક્ષની જન્મભુમિ તું છે. અને ગંભીરતા પણ તેવીજ છે; પરંતુ હે સમુદ્ર ? (રાણા) વિનંતિ કરીએ છીએ કે—અધી રીતે અગસ્ત્ય મુનિની. (સાદાણુ-પેશ્વા) કૃપા દૃષ્ટિ ધૃષ્ટિવા યોગ્ય છે.

સારાંશ કે—અમારાથી ડરીને પગલુ ભરશે (આ પત્ર રાણા સાથે રાજ્યની સીમા આગત પેશ્વા સરકારને કંઈક વાંધો પડવાથી આ શ્લોક દ્વારે આપી મોકલ્યોઃ)

આ પત્રનું વાચન થયા બાદ રાણા ઉત્તર લખી મોકલે છે. ક્ષન્તવ્યા દ્વિજ જાતયઃ પરિભવે હોત દ્વચઃ પાલનાત ।

પીતઃ કુંભ સમુદ્ભવેન મુનિના કિંજાત મેતાવતા ॥

મર્થાદા યદિ લઙ્ઘ્યતે વિધિ ઘટ્ટા ઘસ્મિન્ક્ષણે ઘારિધિ ।

ત્રૈલોક્ય સચરાચરં પ્રસતિ યઃ કસ્તન્ન કુમ્ભોદ્ભવઃ ॥

ભાવાર્થ—“ નિશ્ચય દ્વિજ જાતિ રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. ” એ

૧ ગુ. શા. જયુ. અંકમાંથી.

સ્મૃતિના વાક્યને પાળવા સારૂ ધડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મુનિવડે પાન કરાયો એથી શું ???

જો વિધિવશાત્ તે ક્ષણે સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે તો તે ક્ષણે સર્વ ત્રિલોકીને મળી જાય. તો ધડાથી ઉત્પન્ન થયેલ (અગત્ય—આત્મા) શી ગણતરીમાં ??

ઉપર પ્રમાણે જવાબ આપી દૂતને પાછો મોકલ્યો. આ જવાબથી પેલા સરકારને ખોટું લાગ્યું. અને તકરાર વધી પડી.

વિનોદ ૧૨.

“ ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ. ”

કાઈ એક શહેરમાં એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને એક મુળશંકર નામે પુત્ર હતો. જેને કાશીમાં ભણવા મૂક્યો હતો. ભણીને જ્યારે ઉંમર લાયક થયો ત્યારે પોતાને વતન મુળશંકર પાછો ફર્યો.

પુત્ર આવ્યો જાણી માતાપિતા વાતસહ્ય ભાવથી “ મારો મુળાઓ ” “ મારો મુળાઓ ” એમ બોલતાં સામાં આવ્યાં એ જોઈ મુળશંકર ભાઈનો મિજાજ હાથથી ગયો, અને ક્રોધથી લાલ-ચોળ થઈ બડબડવા લાગ્યા કે—“ હવે હું ઉંમર લાયક થયો છું તો પણ મને શાસ્ત્ર નહિ જાણનાર આ ઘરડાં અને ગતિ વિનાનાં મારાં માતાપિતા દુકારા કરીને બોલાવે છે. માટે તે જરૂર મુર્ખ છે. દારણકે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

લાલયેત પઞ્ચ વર્ષાણિ દશવર્ષાણિ તાઢયેત્ ।

પ્રાપ્તે તુષોઢવે વર્ષે પુત્રમિત્રવદાચરેત્ ॥

અર્થ—પાંચ વર્ષનો પુત્ર થાય ત્યાં સુધી તેને લાડ લડાવવાં. દશ વર્ષનો થાય ત્યારે તેને ગુ-હાના પ્રમાણમાં શિક્ષા કરવી સારૂ

કરવી અને સોળ વર્ષનો પુત્ર થાય ત્યારે તેને પિતાએ મિત્ર તુલ્ય-
ગણી સર્વ હકો આપવા.

માટે માતા પિતા મૂર્ખ છે અને મૂર્ખનો ત્યાગ કરવો એ
શાસ્ત્રનું ફરમાન છે. માટે મારે હવે જીદ રહેવું એજ ઈચ્છા છે.
એમ ધારી જીદ રહ્યા.

કેટલાક સમય પછી પંડિતને પોતાની સ્ત્રીને તેડી લાવવાનો
વિચાર થયો. જેથી તુરત પોતાના સાસરે જવા નીકળ્યા.

પોતાના સાસરે આવ્યા, સાસુ સસરાએ મારો આદર સત્કાર
કર્યો, પણ મુળશંકરની મુખમુદ્રા ઉપર કંઈક જીદજ ભાવો રમી
રહ્યા હતા. તેઓ એકદમ બોલી ઉઠ્યા કે-મારી ભાર્યા ક્યાં છે ?

સાસુ સસરા વિરમય થયાં પણ જમાઈ કાશી જઈ બધી
આવેલો હોવાથી તેની દૃષ્ટાનુસાર વર્તવાથી જ ક્ષાયદો છે એમ
સમજી કન્યાને મુળશંકર આગળ ઉભી કરી બતાવી કે આ રહી.

મુળશંકરે પાટલો વગેરે પુજનો સામાન લાવવા કહ્યું તે પ્રમાણે
સરવે હાજર કરવામાં આવ્યું. પછી મુળશંકર પંડિતે સ્ત્રીની સારી
રીતે ખોડખોપચારે પૂજા કરી.

સાસુ સસરાએ કારણ પૂછતાં જણાવ્યું કે-શાસ્ત્રની આજ્ઞા
છે કે:—

‘યત્ર નાર્યસ્તુ પુજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મ. રમ્.

અર્થ—જ્યાં નારીઓની પુજા થાય છે ત્યાં દેવતાઓ રમણ
કરે છે.

આ રીતે સમાધાન કરી મુળશંકર કેટલાક દિવસ રહી સ્ત્રીને
તેડી પોતાના ઘર તરફ પ્રયાણ કર્યું. વળી રસ્તે આવતાં સ્ત્રીનું સૌ-

અર્થ જોઇ શાસ્ત્રનું એક સુત્ર સાંભળી આવ્યું કે—“ રૂપવતી માર્યા શત્રુ ” રૂપવતી સ્ત્રી શત્રુ સમાન છે અને શત્રુ સાથે જવું એ જોખમ ભરેલું કાર્ય છે એમ ધારી સ્ત્રીને કુરૂપ બનાવા અર્થે તેની એક આંખ ફેાડી નાખી.

વળી આગળ જતાં સાંભળી આવ્યું કે, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— “ પકાક્ષી કુલ નાશનિ ” એક આંખવાળી કુળનો નાશ કરે છે. એમ વિચારી સ્ત્રીની બંને આંખો પણ ફેાડી નાખી જેથી સ્ત્રી રસ્તામાંજ મરણ પામી.

એવામાં રાજના માણસોએ તેને ખુની તરીકેના આરોપસર પકડ્યો અને રાજ આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો. તે વખતે રાજ નિદ્રાવશ હોવાથી તેને ત્યાં જેમ તેમ બાંધી સિપાઇઓ બહાર ગયા. ત્યાંસુધી આપણા બણેલા પંડિત બંધનથી મુક્ત થઇ રાજની બેગા જઈ સુઇ ગયા. રાજ આશ્ચર્યચકિત થયા અને પૂછ્યું કે તું કોણ છે ? અને આમ કરવાનું કારણ શું ? જ્યારે જવાબ મળ્યો કે— ગુનેગાર છીએ, મારા સમજવા પ્રમાણે હે રાજ ! તું તદ્દન મૂર્ખ છું કારણકે શાસ્ત્રથી તું બીલકુલ અજાત દેખાય છે. રાજ પ્રગ્નના ધર્મ તો મારા જેવા પંડિતોજ સમજી શકે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— “ યથા રાજા તથા પ્રજા ” જેમ રાજ તેમ પ્રજા હે રાજ ! તું સુઇ ગયો હતો ત્યારે શું મારે ખેતી રહેવું ? નહિ. જેમ રાજ તેમ પ્રજા. માટે કાંઇ નવાઇ જેવું મેં કંઈ નથી.

રાજએ સધળી હકીકતથી વાકેફ થઇ પંડિતને મૂર્ખ ઠરાવી વિદાય કર્યા.

વિનોદ ૧૩.

અર્થનો અનર્થ.

કોઈ એક જગ્યાએ બ્રાહ્મણોની એક પંગત જમવા બેઠી હતી. તેમાં એક પ્રશ્ન કર્યો કે—ભાઈ આમાં મૂર્ખ કોણ ? ત્યારે બીજાએ જવાબ આપ્યો કે મૂર્ખના ત્રણ લક્ષણ છે તે સાંભળો. “મૂર્ખસ્ય ત્રીણી ચિન્હાનિ શિક્ષા ટીકા ચ પટ્ટીકા” અર્થાત્ મૂર્ખના ત્રણ લક્ષણો છે તેલ ધુપેલથી ચોટલીઓ ચોખી ઓળી સાફ રાખવી, બીજું ઝીણું સિંદૂરની છીનાળ ટીપડી કરવી, અને ત્રીજું પાટલીઓ ચીપીને વાળવી.

આ બીના એક બ્રાહ્મણનો નવો પાકશાળામાં ભણી આવેલો છોકરો સાંભળતો હતો, તેણે તે ત્રણેને ત્યાગ કરવાનો વિચાર કર્યો.

એવામાં એક વહોરો તેની નજરે પડ્યો કે જેનું માથું બોહુ, કપાળ સ્વચ્છ અને નિમાઝી હોવાથી આગળ તેમ પાછળથી પાટલીઓ નહિ વાળેલી હતી. જે પેલા બ્રાહ્મણને ઉપરના શ્લોકના આધારે મૂર્ખના ચિન્હ વિનાનો લાગ્યો. જેથી તેના અનુયાયી બની ડાહ્યામાં ખપરા વિચાર કર્યો.

તેણે કેટલાક દિવસે પોતાનો બ્રાહ્મણ ધર્મ ત્યાગ કરી મુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર્યો. જ્યારે તેને કોઈએ પૂછ્યું કે ભાઈ તું તો બ્રાહ્મણ હતો ને આ ધર્મમાં ક્યાં ? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે—મૂર્ખસ્ય ત્રીણી ચિન્હાનિ શિક્ષા ટીકા ચ પટ્ટીકા.”

૧. ખરો અર્થ એવો છે કે—તે ત્રણે ચિન્હો નકામો વખત બ્યતિત કરે છે. અર્થ એવો નથી કે એ ત્રણે ચિન્હોનો સમૂળગો નાશ કરવો પણ તે છટકેલપણથી ન કરવાં.

એ રીતે બ્રાહ્મણ ધર્મ તો મૂર્ખતાથી બરેલો છે. વાહ ? પડિતો ??
વાહ ? ? ?

વિનોદ ૧૪.

કોઇ એક મહાત્માને મરણ વખતે તેના શિષ્યે પૂછ્યું કે—
મહારાજ ? કોઇ દવા વગેરે લાવું ? ત્યારે ગુરૂએ જવાબ આપ્યો કે:

શરીરે જર્જરીભુતે વ્યાધિ ગ્રસ્તં કલેષરં ।

ઔષધં જાન્હવી તોયં વૈષ્યો નાગયજ્ઞો હરિ ॥

અર્થ—શરીર જર્જરી ભુત થઈ ગયું, અને વ્યાધિથી ગ્રસ્ત
ગયલા કલેષરને તો ગંગાનું પાણી તેજ ઔષધ, અને નારાયણહરિ
તેજ વૈષ છે.

પછી કેટલાક વખતે ગુરૂ દેવલોક પામ્યા, અને એવી રીતે
કેટલાક સમયે શિષ્યને માંદગી થઈ, જ્યારે તેણે દવાદારૂ સારી રીતે
શરૂ કરી દીધી, ત્યારે કોઇએ કહ્યું કે મહારાજ ? દવાથી તો ધર્મ
બ્રષ્ટ થવાય માટે દવા તમો ન પીશો ?

આ સાંભળી શિષ્યે જવાબ આપ્યો કે મારા ગુરૂનું વાક્ય
છે કે:—

શશિરે જર્જ રીભુ ને વ્યાધિ ગ્રસ્તં કલેષરં ।

ઔષધં જાન્હવી તોયં વૈષ્યો નારાયણે હરિ. ॥

મતલબ કે—શરીર નબળું પડે ત્યારે ઔષધને ગંગાના પાણી
પરાપર પવિત્ર ગણી એક ભુંદ પણ ખગડે નહિ તેમ પીવું અને
ડોક્ટર કે વૈદને નારાયણહરિ જેવા માનવા. કહો. ભાઈ ? ખરૂં
કે નહિ ? ? ?

વિનોદ ૧૫.

એક વખત શૈવો અને જૈનો વચ્ચે વિવાદ ચાલ્યો જે વખતે

એક શૈવ આચાર્યે જૈન ધર્મ વિરુદ્ધ. એક નીચેનો મંત્ર ગાઈ સંભળાવ્યો:—

સુરા પીત્વા પક્કં મુક્ત્વા ગત્વાચ ગણોકા ગૃહે ।

હસ્તિના તાઢય માનાઽપિ નગચ્છે જૈન મંદીરં ॥

અર્થ—દારૂ પીધો હોય, અભક્ષ ભક્ષ કર્યું હોય, તથા ગણિકાને ઘેર જઈ આવતા હોઈએ, અને પાછળથી હાથી મારવા આવતો હોય તો પણ જૈનના મંદિરમાં પ્રવેશ ન કરવો.

સારાંશ ઉપરની બધી અપવિત્ર ચીજોથી અપવિત્ર થયેલા હોઈએ, અને પાછળથી હાથીના મારવાની ખીક હોય તો પણ તેથી મરવું બંને પણ જૈનના મંદિરમાં ન જવું કારણ કે તેથી પણ તેમાં વધારે અપવિત્ર થઈ જવાય છે.

આ સાંભળી જૈનોએ કહ્યું કે આ શ્લોક તો અમારા શાસ્ત્રનો છે. કારણકે “ દારૂ પીધો હોય, અભક્ષ ભક્ષ કર્યું હોય, ગણિકાના ઘેર જઈ આવ્યા હોય, અને પાછળથી હાથી મારવા આવતો હોય તો મરવું બંને પણ જૈન મંદિરમાં પ્રવેશ ન કરવો કારણકે તેનાથી જૈનનું મંદિર અપવિત્ર થાય છે.

વિનોદ. ૧૬.

“ અનુભવથી સધળું ઓળખાય છે. ”

“ એક વખત શ્રીરામ અને લક્ષ્મણ બંને બાઈઓ ફરતા ફરતા પંપા સરોવરપર આવ્યા. ત્યાં સરોવરમાં બગલાને જોઈ રામચંદ્રજી લક્ષ્મણ પ્રત્યે કહેતા લાગ્યા કે:—

પર્ય લક્ષ્મણ પંપાયાં વક્રોપરમ ધાર્મિકઃ ।

શનેઃ શનૈઃ પદ્ધત્તે મત્સ્ય દ્વિસન શંકયા ॥

અર્થ—હે લક્ષ્મણ ! આ પંપા સરોવરમાં જો ? પેલો ખગલો પરમ ધાર્મિક દેખાય છે કારણકે તે કેવો ધીમે ધીમે પગલાં મૂકે છે. કારણકે તેના મનમાં એમ છે કે-રખેને મારા પગ નીચે માછલાં આવી ચગદાઇ મરી જાય માટે ધીમે ધીમે ચાલે છે.

આ સાંભળી માછલાં બોલી ઉઠ્યા કે:—

પથિનઃ નૈવ જાનંતિ જાનંતિ સહવાસિનઃ ।

અનેનધૃતવૃત્તેન મત્કુલં નિઃકુલિકૃતમ્ ॥

અર્થ—હે પથિક ! તું નથી જાણતો પણ તેનો જેને પુરેપુરો સહવાસ છે એવાં જે અમો (માછલાં) બધું જાણીએ છીએ કે તે ધુતારે અમારાં બાણાં કુળોને નિષ્કુળ કરી દીધાં છે. અર્થાત્ તે બધાં માછલાંને ખાઈ ગયો છે.

વિનોદ ૧૭.

વણિકના ગુણો.

સ્થાને સિંહસમા ઘને મૃગ સમા દેશાન્તરે જામ્બુકા

આહારે લુલુભીમશેન સત્રસાશ્વાનોપિવા મૈથુનં ।

રૂપં નર્કટઘત્ પિશાચ પ્રકૃતે કુટાક્ષરા નિષ્ઠુરા

આત્માર્થે કુશલા પરાર્થે વધોરા પતાગુણા ઘાણોઽઽ ॥

અર્થ—પોતાના સ્થાનપર (દુકાને) :સિંહસમાન, વગડામાં મૃગજેવા બીકણુ અને ગરીબ; પરદેશમાં શિયાળજેવા ચપળ અને શઠ, આહારમાં લુલુ અને વિશેષ ખાનાર, મૈથુનમાં કુતરા સમાન અતૃપ્ત રૂપમાં મર્કટનાસમાન કદુપા, સ્વભાવમાં પિશાચજેવા, ન વાંચી શકાય તેવા કટુ અક્ષરો, નિષ્ઠુર, પોતાના કામમાં કુશળ અને પર કામમાં બધીર (બહેરા) એટલા વણિકમાં ગુણો હોય છે.

વિનોદ ૧૮.

કોઈ એક યોગી ગીતાનો ઉપદેશ કરતા હતા. તેઓ એક વખત દિવસે સુષ ગયા હતા, જ્યારે તેમના શ્રોતાઓમાંનો એકજણ આવી મહારાજને કહેવા લાગ્યો કે—શાસ્ત્રમાં યોગીઓને દિવસે નિંદ્રા લેવાથી દોષ બતાવેલો છે. માટે તમે શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ વર્તન કેમ રાખો છો ? શું અમેને ઉપદેશ કરો છો તે ફેકટ કે ?

આ સાંભળી યોગીએ સમય સુચકતા વાપરી ગીતાજીનો નીચલો શ્લોક કહી તેના મનનું સમાધાન કરી આપ્યું.

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमो ।

यस्यां जागर्तिभूतानि सानिशा पश्यतो मुनेः ॥

અર્થ—સર્વ લોકોને જે રાત તેમાં સંયમી (સ્થિત પ્રજ) પુરૂષ જાગતો રહે છે, અને જેમાં સર્વ લોક જાગતા રહે છે, ત્યાં જાનવાન પુરૂષને રાત જણાય છે.

માટે સર્વ લોકોની જે રાત્રી છે તેમાં હું જાગતો રહું છું, અને જ્યારે લોકો જાગતા રહે છે (દિવસ થાય છે) ત્યારે હું ઉંધું'છું' (મારે મન રાત છે) માટેજ હું દિવસે ઉંધું'છું'. કહો મારૂં વર્તન શાસ્ત્ર પ્રમાણે છે કે કેમ ?

હવે આ શ્લોકનો ખરો અર્થ જિયારો નહિ જાણતો હોવાથી છાનોમાનો ચાલ્યો ગયો, તેનો ખરો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

“સર્વ લોકોની જે રાત (પ્રભુ સ્મરણ વગેરેમાં સંસારી સર્વે લોકોનું અજ્ઞાન રૂપી અંધારૂં હોય છે માટે સંસાર એજ રાત) તેમાં સંયમી જાગતો છે (યોગી પુરૂષો પ્રભુ સ્મરણ કરી શ્રીહરીને જોઈ શકે છે માટે તે સંસાર રૂપી રાત્રીમાં જાગતો છે) અને જેમાં સર્વ લોકો જાગતા છે (સંસારનાં વ્યવહારીક કાર્યોમાં) તેમાં જાનવાન પુરૂષો ઉંધતા છે (સંસારાદિ વ્યવહારીક કાર્યોમાં ખીલકુલ અજાણ હોય છે)”

વિનોદ—૧૯.

કોઈ એક માણસે એક ગામને પાદરે જઈ માહિતી મેળવવા
અર્થે એક માણસ સાથે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરો કર્યા—

વિપ્રાસ્મિન્નગરે મહાન્કથય કસ્તાલદ્રુમાણાં ગણઃ

કોદાતા રજકો દદાતિ ષસનં પ્રાતઃગૃહીત્યા નિશિ ।

દેવદક્ષઃ પરચિન્નદાર હરણે સર્વોપિ દક્ષો જનાઃ

કન્માજ્જીર્ણસદ્દે મસ્ત્રે ત્રિષ્કૃમિન્યાયેન જીવામ્યહમ્ ॥

અથ—હે વાપ્ર ? આ નગરમાં મોટા કોણુ ? તાડનો સમુદાય.
દાતાર કોણુ ? ધોળી સવારે ધોરા લઈ ગય છે અને સાંજે આપી
જાય છે. ચતુર કોણુ ? પરધન અને પરસ્ત્રીનું હરણ કરવામાં સર્વ
મનુષ્યો ચતુર છે ! ત્યારે એવા નગરમાં હું મીત્ર ? તું કેવી રીતે જીવે
છે ? ઝેરનો કીડો ઝેરમાં જીવે તેવી રીતે હું પણ જીવું છું.

વિનોદ ૨૦.

જ્યારે રામચંદ્રજી રાવણ સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. તે અરસામાં
ઈંદ્રજીને અજીત થવાને માટે શક્તિની ઉપાસના કરવા માંડી. તેને
પરીણામે શક્તિ તેને અજીત રથ આપત; પણ આ વાત દેવોના
જણવામાં આવવાથી સરસ્વતિને આજ્ઞા કરવામાં આવી કે ગમે તે
રીતે શક્તિથી તેનું અહિત થાય તેવું કરો. આ વખતે તે (ઈંદ્રજીત)
નીચે પ્રમાણે અર્ગલા સ્તોત્રનો જપ કર્યા કરતો હતો.

રુપં દેહિ જયંદેહિ યશોદેહિ દ્વિયોજ્જહિ

“ હે દેવી રૂપ આપ, જય આપ ને યશ આપ.”

આ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરતો હતો તેવામાં સરસ્વતિની પ્રેરણાથી
તેના બોલવામાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થઈ ગયો. જેમાંથી ફક્ત ત્રણ
માત્રાઓ જ સરસ્વતિએ હરી લીધી.

રુપંદહિ જયંદહિ યશોદહિ દ્વિયોજ્જહિ ।

“ અર્થાત્ રૂપ બાળ, જયબાળ અને યશબાળ ”

આવા મંત્રોચ્ચારથી દેવીની અવકૃપા થઇ અને તેને તે પ્રભાણે
ફળ મળ્યું.

વિનોદ—૨૧.

એક દાન આપનારે એક કવિને એક ધરડી ભેંસ દાનમાં
આપી જ્યારે તે કવી તે ભેંસના મુખ આગળ ધડીવાર ભેસી પછી
બોલી ઉઠ્યો કે—ભેંસ અને મારી વચ્ચે જે વાર્તાલાપ થયો તે નીચે
પ્રમાણે—

મેં ભેંસને પુછ્યું કે તું ક્યારે વિઆશે ?

ત્યારે ભેંસે ઉત્તર આપ્યો કે—

યો પૂર્વ મહીષાઽસુરો મમ પતિ દૃઢ્યા મવાન્યાહતઃ ।

તસ્માદેય સમાગતે વિધિવશા દ્વૈધવ્યધર્મે સ્થિતાઃ ॥

અંગં સંગલિતં કુચા વિગલિતા વંતાશ્ચનાશંગતાઃ ।

રંઢાયા મમ ગર્ભ ધારણ વિધિં પૃષ્ઠાન્નકિલ્લજ્જલે ॥

અર્થ—હજારો વર્ષ પૂર્વે જ્યારે ભવાની માતાએ મારા પતિ
મહીષાસુરને માર્યો, ત્યારે પ્રારબ્ધના યોગેથી હું વૈધવ્ય ધર્મને પામી
છું. મારું શરીર સુકાઇ ગયું છે, આઉ ત્યા આંચળ ચીમળાઈ ગયા
છે, ને દાંત પડી ગયા છે એવી ધરડી ખખ થયેલીને ક્યારે વિઆ-
શે ? અથવા ગાબળી થશે ? એમ પૂછતાં લાજતો નથી ? એમ કહી
વૃદ્ધત્વ જનાવ્યું (દાન લેનારે આપનારને એમ સૂચવ્યું કે આ ભેંસ
કાંઈ દિન દુધ આપવા લાયક નથી માટે મારે નકામી છે)

ફેરફાર સાથે ગુજરાતીના દિવાળીના અંકમાંથી.

કાવ્ય વિનોદ.

વિનોદ ૧.

એક વખત કુવા ઉપર બાદશાહે નજરે જોયેલા બનાવ ઉપરથી એક સમસ્યા ઉભી કરી. જ્યારે બિરબલ કચેરીમાં આવ્યો, ત્યારે પૂછ્યું કે, “ કેહીકારન ડોલકો ડોલત પાની ” તે ઉપરથી બિરબલે કવીતા કરી સમસ્યાની પાદપુર્તી કરી.

સર્વેયો—એક સમે જલકો નીકસી ધરસે અખસા મદમે ઇતરાની
જાત સેં કોલ મેં ડોલ ભરત જલ ખીંગત હી અંગીઆં મસકાની
દેખી શુભી છતિયાં ઉપરી કવી સલ કહે મનમેં અકુલાની
હાથ બિના પછીતાય રહો “ ચહિ કારન ડોલકો ડોલત પાની”

અર્થ—એક વખત એક મદમસ્ત સુંદરી ઘેરથી નીકળી કુવા-
પર પાણી ભરવાને માટે ગઇ, અને ડોલને કુવામાં ફાંની પાણી
ભરાયા પછી ડોલને ખેંચતી હતી; તે વખતે પહેરેલી કાચળીની કશ
તંગ હતી, અને ડોલ ખેંચતી વખતે હાથનો જુસ્સો લાગવાથી
કશ તુટી ગઇ, જેથી સ્તન મંડલ ખુલ્લુ દેખાવા લાગ્યું અને તે
સુંદરી શરમને લીધે મુઝવણમાં પડી. કવીતો સાચુ કહે છે કે તે
એકલી નહોતી અકળાણી પણ ડોલનું પાણી પણ અકળાવા
લાગ્યું હતું. રે હાય ? હાય ? હાથરે મને હાથ નથી આપ્યા, નહિ

તો આ સમય આ નવ યૌવનાના યૌવનની મજા લુટવા ભાગ્યશાળી
 બનત પશુ લાચાર છું કે હાથ રહીત છું એટલે યુગલપીન પયો-
 ધરના દર્શન થયાં પશુ શું કામનાં ? ધિક્કાર છે મારા જીવનને.
 આ રીતે પાણી પોતાના જીવનને ધિક્કારતું અંગની અસ્વસ્થતા વાળું
 બની ગયું છે. એ માટે ડાલનું પાણી ડાલે છે.

વિનોદ ૨.

એક વખત બાદશાહે બિરબજને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પુછ્યા.

પ્રશ્ન—કોન ચહે હે બરસના, કોન ચહે હે ધુપ

કોન ચહે હે બોલના, કોન ચહે હે ચૂપ

ઉત્તર—માળી ચાહે બરસના, ઘોખી ચાહે ધુપ

શાહજી ચાહે બોલના, તસ્કર ચાહે ચૂપ

પ્રશ્ન—કાહુ ન અબજા કર શકે, કાહુ ન સિંધુ સમાત

કાહુ ન પાવક પરજળે, કાહુ કાલ નવ ખાત

ઉત્તર—સુત ન અબજા કર શકે, યશ ન સિંધુ સમાત

ધર્મ ન પાવક પરજળે, નામ કાલ નવ ખાત

વિનોદ ૩.

એક વખત પ્રાતઃકાળમાં યમુના જળમાં ડુબકી મારીને
 બહાર નીકળતાં છુટી વેણુ વાળી સ્ત્રીને જોઇ તે બાવનું એક
 અર્ધ ચરણુ અકબર બાદશાહે રચ્યુ કે “ નિકસ્યો રવી ફેડ પહા-
 ડકીનાઇ ” “પહાડને બેદીને સૂર્ય નીકળે તેવું જણાયું” આ પાદ પુર્તી
 કવિશેખર બિરબજને કહી ત્યારે તેણે નીચે પ્રમાણે પાદ પુર્તી કરી:-
 સવૈયો—રાત સમે સખી ફેલી કીયો અરૂ, ભોર બયો ઉઠિ મંજન ધાર્ધ
 નીરકે ચીરમે દેહ ઢકી યમુના, જલમે જૈસી ચંદ્રકી છાઇ
 લે ડુબકી જખસે ઉભરી ઉરઝી, અલકન મુખ ઉપર આર્ધ

દોઢર કેશ સમાર લીયે, “ નિકર્યો રવી ફેડ પહાડકી નાઈ ”

અર્થ:—રાત્રીમાં ફેલી ક્રિયાથી શ્રમીત બનેલી એક સ્ત્રી સવાર થતાં નહાવા માટે ગઈ. ચીરની અંદર તેની દેહ ઢંકાઈ હતી. જેથી યમુનાના જળ ઉપર જેવી ચંદ્રની ચંદ્રિકા છાઈ હોય તેવો દેખાવ લાસતો હતો. પછી તે સ્ત્રી કુખકી મારી જળ ઉપર આવી તે વારે તેના શીરના કેશ બધા મુખ પર આવી ગયેલા હતા. જેથી બેઠે કર થકી મુખ ઉપરથી કેશ સમારી લીધા તો એવો દેખાવ જણાવા લાગ્યો કે જેમ સૂર્ય પહાડ ફાડીને નીકળ્યો હોયની ? તેવો દેખાવ જણાવા લાગ્યો.

વિનોદ ૪.

એક યોગીએ પોતાના ચેલાને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

પ્રશ્ન:—પાન સડે દોડા અડે, વિદ્યા વિસર જાય

તવે પર રોડી જલે, કહો ચેલો કયું થાય.

ઉત્તર:—ફેરવ્યા વિના.

વિનોદ ૫.

એક કવિ સભાની અંદર બોલ્યો કે—

દોહરો—જન જગમાં જણો વળી, ખરેખરી હક ચાર;

નાર બાળ તે જોગરાજ એ રૂડા પ્રકાર.

ત્યારે બીજે કરી આ પ્રમાણે તે દોહરાને બીજા રૂપમાં બોલ્યો—

દોહરો—નારી નવ પશુ શર્વરિ, બાળ નહિ પશુ વાળ;

જોગ ખરો ભાવિ તણો, રાજન મેધ પ્રમાણ.

અર્થાત્—નારી—સ્ત્રીની હક તો ચ્હાય તેમ કરી પુરી કરી શકાય પણ નારી જાતિ શર્વરિ—રાત તે પોતાની હક છોડતી નથી તેમ બાળ નહિ પણ માથાના વાળ કે જે આઠે દહાડે ઉભા થાય છે.

જોગ એટલે ભાવિનો જોગ જે બનવાનું છે તે તો બનશેજ. રામ નહિ પણ મેઘરાજ. (કંઠલાલકર)

વિનોદ ૬.

એક વખત અકબર આદશાહ શિકાર ખેડતાં એકલો વનમાં જઈ ચઢ્યો. ત્યાં નિમાઝનો વખત થઈ જવાથી એક ઝાડ નીચે પોતાનું કપડું ખીંછાવી આદશાહ નિમાઝ પડવા લાગ્યો. દૈવયોગે એક વીરહીણી સ્ત્રી વીરહમાં બ્યાકુળ બનેલી હોઈ પોતાના ઉપપત્નીને સંકેત રચીને મળવા જતી હતી. તે આદશાહના નિમાઝનાં કપડાં ઉપર થઈ ચાલી ગઈ. એ વખતે તો આદશાહ નિમાઝમાં હોવાથી કંઈ ખોલી શક્યો નહિ; પરંતુ જ્યારે તે સ્ત્રી વીરહ શાંતી કરી પાછી વળીને ફરી ત્યાં આવી, ત્યારે આદશાહે કહ્યું કે સુંદરી ? હું નિમાઝ પડતો હતો તે વખતે તું મારા નિમાઝના પાક કપડાને રગદોળતી ચાલી ગઈ, તો તું તને ઘોળે દહાડે પણ આટલું સજ્જનું નહિ કે “ હું માર્ગમાં ચાલુ છું કે કોઈના કપડાપર ? ”

આ સાંભળી તે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે:—

પદ કુરાન ખોદો બગ્યો, નહુ રામ્યો રહેમાન;

મેં નર રાચી ના લખ્યો, તું કશ લખ્યો સુખન.

અર્થાત:—કુરાન પઢી પઢીને ઘરડો અને ગાંડો થયા છતાં હજી રહેમાનથી લગની લાગી નથી ? મારી પરપુરૂષમાં લગની લાગેલી હોવાથી નિમાઝ કપડાં મેં દીકાં નહિ; અને ખુદાની બંદગી કરતાં મેં કપડાં રગદોળ્યાં તે તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા. કારણ કે જો તમારી ખુદા સાથે સાચી લગની લાગી હોત તો મારી માફક ખીજું આસપાસનું જાન તમોને ક્યાંથી હોય ? માટે તું આવી નામનીજ નિમાઝ પડે છે ? જ્યારે આદરેલા કામમાં તદાકાર વૃત્તિ થઈ જાય

ત્યારે એડા પાર થાય છે. મારી તદાકાર વૃત્તિ હોવાથી મેં બીજા કશા તરફ વૃત્તિ રાખીજ નહોતી ને તમે પરવર દિગારમાં તદાકાર વૃત્તિ થવાનો ડોળ આદર્યો છતાં કપડાંની ખચર રાખી. જેથી કેવું ધ્યાન લાગેલું હતું તે જણાઈ આવે છે. શું રોજ આવીજ નિમાજ પડે છે ? આ પ્રમાણે સાંભળી બાદશાહ શરમાઈ ગયા.

વિનોદ ૭.

ચર્યા.

વિનોદપુર કરીને એક નગરમાં મહારાજા માનસીંગ નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેમને કાવ્ય સાહિત્યનો ઘણો શોખ હોવાને લીધે પોતાના દરબારમાં ઘણા કવીઓને ખાનપાનાદી પુરૂં પાડી વર્ષાસન આપી કાચમને માટે રાખતા હતા. અકવાડીયામાં ફક્ત ત્રણ દિવસ વિનોદ ચર્યા ચાલતી તે દિવસે અગત્યનું પણ રાજકાજ કરવામાં આવતું નહીં.

એક દિવસ મહારાજા સભા ભરી એકા હતા. તે વખતે એક કવીએ નીચે પ્રમાણે કવીત લલકાર્યું.

કવિ-મનહર.

ચંદ્રવંશી ચિત ચોર, કલ્પ ગર કામધેનું,
ચીન્તામણી એકજ તું, જગમે ગવાયોહે;
જ્ઞાન હુમે દાનહુમે, અધીક તુંથી ન કોઈ,
જોકો જશ બાહુબળ, જગમે છવાયોહે.
તોરી ગજવાડી ગાડી, પતિવ્રતનાર બ્રાત;
અચળ અખુટ દ્રવ્ય, અનગળ પાયોહે,

૧ આ ચર્યા ખાસ વિષય તરીકે કર્તા તરફથી કલ્પી કાઢવામાં આવી છે.

કહે કંકલાલકર, શયી પતિતુને જોઇ;

લાજે વળી હીમતજો, છત્રશીર ખાયોહે.

ખીજો કવી—કવીશ્રી કવીતતો ધણું સરસ પણ્ય એક મોટી ભુલ છે.

તે એ કે કવીતમાં મહારાજને “તુકાર” માં સંબોધ્યા છે.

કવીશ્રી—ભાઈશ્રી તેની ભુલ હોયજ નહિ કારણ કે.

દોહરો—ખાળક માતાને કહે, પતિ મૈથુને નાર,

સ્તુતિમાં કવીઓ કહે, રણ્ય યોદ્ધા “તુકાર”

અર્થાત્:—ખાળક માતાને ટુંકારો કરીને બોલાવે છે તેથી કંઈ માતાને ખોટું લાગતું નથી પતિ સ્ત્રીને મૈથુન વખતે અતિ ખ્યારથી ટુંકારો કરે છે પણ તેને કંઈ ખોટું લાગતું નથી. પણ ઉલટું સારજ લાગે છે. તેવીજ રીતે સ્તુતિ કરવામાં કવીઓ અને રણ્યમાં યોદ્ધાઓને પણ ટુંકારથી શૌર્ય ચઢાવવામાં આવે છે.

એવામાં એક પ્રાહણે આવી આર્શિવાદ દઈ મહારાજના હાથમાં એક પત્તુ મૂક્યું જેમાં નીચે પ્રમાણે શબ્દો ચીતરેલા હતા.

સત્યં વદ્વ, ધર્મચર ! “સાચુ બોલ અને ધર્મ આચર.”

જે મહારાજએ વાંચી જાહેરમાં મૂક્યું, અને કહ્યું કે કવીઓ અને પંડીતો ? આ વાંકય સર્વને માન્ય છે કે ?

એક પંડીત—ના જી ? તેમાં અપવાદ છે નીચે પ્રમાણે શ્રીમહાભારતના એક શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

નનમયુક્તં ષચનં દ્વિનસ્તિ, ન છીષુ રાજન વિવાહ કાલે.

પ્રાણાત્યયે સર્વં ધનાપહારે, પંચાનૃતા નાહુર્પાતકાની.

અર્થ—મશ્કરીમાં, સ્ત્રીની આગળ, વિવાહ વખતે, પ્રાણ જતી વખતે અને સર્વ ધનના હરણ વખતે એમ પાંચ જગે જીવ બોલવામાં પાપ નથી.

વિનોદ ૮ મા.

બીજે દિવસે મહારાજ માનસિંગજીની આમળ વિનોદ અર્થા શરૂ થઈ, સુધારા ઉપર વાત નીકળતા; એક વૃદ્ધ કવી બોલી ઉઠ્યા, કે મહારાજ આ જમાનામાં સુધારાએતો ઘર ધાલ્યું છે.

કવિત. મનહર—

ઠાઠી નાખી ચોટલીને, આખરી રખાવી બેઠ,
શીશીઓ અનેક શેન્ટ, તણી રાખે પાસમાં;
કરી કાળાં ટીલાં બાલ, બંદગી બનાવી કહે,
દેવ સેવા માળા નહિ, રાખશે અવાજમાં.
ખમ્મીસ ભકીટ કોટ, કેપ તો ધટાલીઅન,
ખુટ પુના લેધરના, પ્રભુ શી ગુંબસમાં;
કહે કઠલાલકર, ફેશનમાં ફાટયા બહુ,
બોળા ભરમાવી બાળા, ફસાવે છે પાસમાં.

આ કરીત બોલાતું હતું તેટલામાં એક સુધારક કવીનું લોહી ઉછળી રહ્યું હતું જે એકદમ બોલી ઉઠ્યા. કે ધરડાઓ બધા ઘેલા હતા; કારણ કે પ્રભુએ આપેલી ચીજો અને બુદ્ધીનો ઉપયોગ કેમ ન કરવો ? સાંભળો:—

કવીત.

નાર્થ બોળે નવ અમે, નીચુ શીશ નમાવીએ,
તેથી બેઠ્યા પર વાળ, કાયમજ રાખીએ;
ચોટલી પકડી કોઈ, કદી માર મારી નય,
માટે આખ રક્ષણજ, આખરી રખાવીએ.
કાનમાંથી ખાંચા કર્યા, કિરતારે ધારી ધારી,
રાખવાને પુમડાનો, અત્તરનાં ધાલીએ;

કહે કઠલાલકરે ફેશન વિચાર ઉચ,
બુદ્ધિ બળ વાપરીને, મોજે કાં ન માણીએ.

સભામાં હસાહસ થઇ રહી અને શાખાશી સાથે સુધારક-કવીએ
પોતાની જગા લીધી.

વળી એક કવી ટોપી વિષે બોલ્યા કે. (ટોપીવાળાની સામાં
આગળી કરી બતાવતાં.)

દોહરો—આ ટોપી અવની વિષે, ધારી ફરતા જન;

પાછડી કેરો આસરો, નવ ધારે મુદમન.

મતલબ કે આ ટોપીઓ ધારીને ધણા જનો ફરે છે. પણ
મુદમતિના પાછડીનો આશરો ખીલકુલ લેતા નથી (પાછડી ધા-
લતા નથી)

ખીજે કવી—આ દોહરાને ફરી બોલો જોઇએ.

પહેલો કરી—આ ટોપી અવની વિષે ધારી ફરતા જન,

પા ધડી કેરો આસરો, નવ ધારે મુદમન.

ખીજે કવી—સાંભળો ? આ દોહરાનો અર્થ આ રીતે થાય છે.

સુઘ પુરૂષો આ અવનીમાં પુન્યદાન વગેરે સત્કર્મો “આ ટોપી”-
પરવારીને ફરે છે; કારણ કે તેઓ સમજે છે કે આ સંસારમાં પા
છડીનોજ વિશ્રામ છે. પણ તેવું મુદમતી મનુષ્યો ધારતા નથી.

શાખાશ કવી. આ વળી અલૌકિક અર્થ બેસાડ્યો છે. ચર્ચા
બંધ કરો, સભા બરખાસ્ત છે.

વિનોદ દ.

સભા ભરાઈ બેઠી છે એવામાં એક શિકારીને વેશે એક શબ્દ.
સને રાજદુતો પકડીને સભામાં લાવ્યા. રાખેએ જોયું તો તે કુંદન-
પુરના મહારાજનો કુમાર હતો. જેથી રાખેએ દુતોને કપેઝ આપી.

રાજપુત્રનું સારી રીતે સ્વાગત કર્યું. પ્રસંગોત્પન્ન એક કવીએ નીચેનો દોહરો કહ્યું:—

દંત કેશ ને નખવળી, ચોથો રાજન જાણુ;
સ્થાનક પર શોભા ધરે, સ્થાનક હીણુ નકામ.

અર્થાત—દંત, કેશ, નખ અને રાજ એ ચાર પોતાના સ્થાનક પર હોય ત્યાં સુધીજ શોભા યુક્ત હોય છે. પણ સ્થાનકથી બ્રહ્મ થએ નકામાં થાય છે.

મહારાજ—ખરું છે કવીશ્રી ? કારણ કે દંત મુખમાંથી નીકળ્યા પછી અસ્પૃશ્ય બને છે તેવીજ રીતે કેશ (વાળ) નખનું પણ એમજ બને છે. વળી રાજ પણ પર રાજ્યમાં ગયા પછી તેનો કોઈ હુકમ માનવું નથી. દાખલા તરીકે—આપણા મહેમાન આ રાજકુંવરની દશા જુઓ.

ખીજો કવી—મહારાજ ? તે વાત ખરી પણ તે દોહરો તો આ પ્રમાણે બોલાય છે.

દંત કેશને નખ વળી, ચોથો રાજન જાણુ,
સ્થાનક હીણુ શોભા ધરે, સ્થાનકેજ નકામ.

અર્થાત:—દંત તો હાથીના, કેશ તો ગાય અને ઘોડાના પુંછના કે જેની ચમરીઓ બને છે. નખ તો વાધના કે જેને સોને મહાવો તેનો હાર કરવામાં આવે છે. અને રાજ નહિ પણ મહારાજ (વિદ્વાન પદ્મણ) એ ચાર સ્થાનકે નકામાં જેવાજ હોય છે પણ સ્થાનકથી ઉતર્યા પછીજ શોભા આપે છે. કહ્યું છે કે:—

વિદ્વત્ત્વંચ નૃપત્ત્વંચ; નૈવ તુલ્યં કદાચન:
સ્વદેશે પુજ્યતે રાજા, વિદ્વાન સર્વત્ર પુજ્યતે.

અર્થ—વિદ્વાન અને રાજા એ બંને બરાબર નથી કારણ કે રાજા તો પોતાના દેશમાં પુજ્ય છે. પણ વિદ્વાનો સર્વત્ર પુજ્ય છે. જેથી રાજા કરતાં વિદ્વાન મોટા છે.

વિનોદ ૧૦.

એક દિવસ સલા બરાબર બેઠી છે. તેનામાં બે સિપાઇઓ ગરમા ગરમ તકરાર કરતા કચેરીમાં આવી પહોંચ્યા. મહારાજાએ બંનેને શાંત પાડી, પૂછ્યું કે તમારે શી તકરાર છે. બેમાંના એક મુસલમાન અને બીજો ઉતરતી વર્ણનો હિંદુ (ક્ષત્રીમાંથી બ્રહ્મ ચ. એલો) હતો.

હિંદુ—અમારે બંનેને સાધારણ વાત કરતાં આ તકરાર થવા પામી છે કારણકે સમયાનુસાર મેં કહ્યું કે રાજ્યતો રજપુતાનું બહુ સાં ત્યારે તેણે કહ્યું કે મુસલમાનોનું. આ રીતે અમારે તકરાર થઇ છે માટે તેનો નિવેડો લાવી આપો.

મહારાજા—(કચીઓ તરફ દષ્ટી કરી) કચીઓ ! આ તકરારનો જવાબ આપો ? “ જેનું ખાવ તેનું ગાય ” એ કહેવતાનુસાર કોની હિંમત છે કે રાજ્ય મુસલમાનોનું સાં કહી શકે. સર્વે એ એક પ્રકારનો જવાબ આપ્યો કે રાજ્ય તો રજપુતાનું સાં. આ બધી બીના એક બુદ્ધિશાળી કરી સાંભળતો હતો. તેણે એકદમ ઊભા થઇ કહ્યું કે મહારાજા ? મનુષ્ય માત્ર તો આપના પ્રભાવથી દગાઇ ગયા છે માટે તેની સાબીતી થવી મુશ્કેલ છે માટે જો જનવરો પાસે તે પ્રશ્નનો ખુલાસો કરો તો તો ડીક.

મહારાજાએ તરતજ પેદા બંનેને ફાવે તે એકેક જનવર લઇ આવવા કહ્યું મુસલમાન પોતાને ઘેર જઈ એક મરખડો લઇ આવ્યો, અને પેલો હિંદુ પોતાને ઘેરથી એક થેટા લઇ આવ્યો.

હવે તેમને પ્રશ્ન પુછતા હોય તેવો ડાળ કરી પેલા શુદ્ધિશાળી કવીએ પહેલાં પેલા કુકડાને બોલાવવા પ્રયાસ કર્યો. ધણીવારે તે બોલી ઉઠ્યો કે “ તરકડા...મુવા.....” તરતજ પેલા મુસલમાનનું મુખ ઉતરી ગયું પછી પેલા ઘેટાને બોલાવવામાં આવ્યો. જ્યારે તે ઘેટો “ બે, બે” ના ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યો. આ જોઇ મહારાજને ધણી ગમ્મત પડી અને પુછ્યું કે આનો ભાવાર્થ શું.

કવી—મહારાજ ? આ કુકડે મુસલમાનોને વખોડ્યા છે. કારણકે હમેશાં કુકડાને તેઓ બક્ષ કરે છે માટે તે મરે. અને ઘેટો ખંનેને વખોડી કાઢ્યા. કારણકે તેને ખંને મારી નાખે છે.

વિનોદ ૧૧.

એક વખત સભામાં એક કવીએ નીચે પ્રમાણે શબ્દાર્થો પૂછ્યા:—

૧ કવી:—“ જનવર એટલે શું ? ”

૨ કવી:—અહુ બણ્યા ?? એટલું એ ન આવડ્યું. જનવર એટલે પોપટ. મોર, ચકલી, કબુતર, વગેરે બધાં જનવરો કહેવાય.

૧ કવી:—કવીરાજ ! તમે વ્યુત્પત્તિ બણ્યા છો કે ?

૨ કવી:—કેમ ! વ્યુત્પત્તિ બણ્યા સિવાય તો કવી નહિ થયા હોય.

૧ કવી:—ત્યારે ‘ જનવર ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરો જોઇએ.

૨ કવી:—જન+વર જન=જીવ, વર=વાળો. જીવવાળું તે જનવર.

૧ કવી:—શું તમારામાં જીવ છે કે ?

૨ કવી:—હા.

૧ કવી:—ત્યારે તમે જનવર ખરા કે નહિ. મહેરબાની કરી જરા ઉડી ખનાવો જોઇએ. (હસાહસ)

૧ કવી:—ત્યારે કહો જોઇએ ‘ અલોપ ’ એટલે શું ?

૨ કવી:—આમાં શું પૂછ્યું ? મહાદેવજી દર્શન આપી અલોપ થઇ

ગયા એટલે અદશ્ય થઈ ગયા. માટે “અલોપ” મંતાઈ જવું.

૧ કવી:—જરા વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અર્થ કરો ભેષ્યએ.

૨ કવી:—હ્યો ? અxલોપ. અ=નહિ, લોપ=છુપાઈ જવું. જે છુપાઈ ગયો નથી તે અલોપ, પ્રગટ છે તે.

૧ કવી:—કહો ત્યારે “અલોપ એટલે શું”

૨ કવી:—અલોપ એટલે પ્રગટ એવો અર્થ નીકળ્યો.

કવીશ્રી શીકા પડી ગયા અને બધી સભા આનંદ સાથે વિસ્મયતામાં ગરકવ થઈ ગઈ.

વિનોદ ૧૨.

એક દિવસ એક કવીએ સભામાં નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછ્યા:—

દોહરો—ભાગ્યશાળી કહો કેટલા, જન્મમાં જનમ્યા જન,

કહો કોણ જન્મતા ખરા, રાજ રૂડાં પકવાન ?

આ પ્રશ્ન સાંભળી એક શીઘ્ર કવી બોલી ઉઠ્યો કે—

દોહરો—રાજગૃહે રાજે થતાં, વળી શ્રીમંત હરદિન,

દેવતાના દરબારમાં, થતાં ખરાં પકવાન.

સભાએ વિચાર્યું કે પ્રશ્નનો ઉત્તર બરાબર મળી ગયો છે, એવામાં એક ત્રીજો કવી ઉભો થઈ બોલી ઉઠ્યો કે—

દોહરો—રાજ કોડી ભાળતા, વળી તેમ ધનવાન;

હરદમ દીન જનો જમે, ખરી ખાતિ પકવાન.

આ તૃતીય ઉત્તરનો અર્થ કોઈ સમજી શક્યું નહિ પણ ઉત્તરો સહુ વિસ્મય થયા અને તેની મૂર્ખતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં.

રાજ—કવી તમારા જેવા ઉત્તરનું સ્પષ્ટીકરણ કરો ?

કવી—રાજન ! પકવાનની ઝીંજે સભામાં કોઈ ગણી બતાવશે ?

એકજણ—સાંભળો; પકવાનતો બરશી, જલેખી, પેડા, દૂધપાક, ખાસુદી વગેરે પકવાનની ચીજો છે.

કવી—એસો ? તે પકવાન હોયજ નહિ પકવાન એટલે શું ? તે સાંભળો તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—પકવ+અન્ન. પકવ=પાકુ, અન્ન=અનાજ. ત્યારે કહો જોઈએ તમારી ગણાવેલી ચીજોમાં કયું પકવાન છે ? એકે નથી; તોપણ પકવાનતો આ ચીજો ગણાય બાજરી આવટાના રોટલા, જાસમાં પકાવેલો ચોખ્ખા વગેરેનો ખોરાક, (ઘેંસ) ખીચડી, દાળ, ભાત રોટલી, પુરી વગેરે વગેરે. કહો ત્યારે આ પકવાનો પૈકી રાજઓ અને શ્રીમતો કયારે ખાય છે ? કવચીત દાળ, ભાત, રોટલી વગેરે ખાય છે. અર્થાત્ શ્રીમતો કરતાં ગરીબોના ખોરાકમાં વિશેષ પકવાન આવે છે.

આવો વિચિત્ર ઉત્તર સાંભળી સભા વિસ્મય થઈ ગઈ અને ધન્યવાદના ઉદ્ગારો સાંભળવા લાગ્યા.

વિનોદ ૧૩.૧

એક નગરમાં કેટલીક ગુણીકાઓ રહેતી હતી. એક વખત તે નગરમાં મોટી ઉજળીનો દિવસ આવ્યો. સર્વ નગરજનો યથાશક્તિ ખજા બોજન કરાવવા લાગ્યા. આ જોઈ પેલી ગુણીકાઓએ વિચાર્યું કે આપણી પાસે બહો પૈસો છે પણ કાંઈ પુણ્યદાન ન કર્યું એટલે એમાંની એક બોલી ઉઠી.

સતીકુંવર—અહીં આપણે બાહ્ય જમાડીશું ?

માનકુંવર—પણ બાહ્ય આપકુ જમે કેમ ?

સરદારકુંવર—દક્ષણા વધારે આપીએ તો ના જમે ?

સતીકુંવર—તે તો આપણામાં આવડ હોય તો જમે.

૧ ઉતારો.

માનકુંવર—શી યુક્તિ લડાવીશું ?

સતીકુંવર—સો સો રૂપીઆ દક્ષણા આપો અને આપણે બધી વાણી-
યણો થાવ ફરી ભાગોળે એસી બહારથી આવતા પ્લાહણોના
એક ટોળાને ખારોખાર આહો લાવીને જમાડી દઇએ.

સરદારકુંવર—ખરી યુક્તિ છે.

પછી તે ગુણીકાઓ ધરેણું પહેરી ભાગોળે જઇ એડી તેવામાં
ગામમાં ઉતરણી છે એવું જાણી પાસેના ગામના ભાંડ લોકો પ્લા-
હણોનો વેપ લઇ કપટભાવથી ગામમાં જમવા માટે આવતા હતા.
તે બેઠ પેલી ગુણીકાઓ ધણી હરખાઇ જ્યારે પેલા વેપધારી પ્લાહણો
પાસે આવ્યા, ત્યારે પેલી ગુણીકાઓએ કહ્યું કે; મહારાજ અમારે
પ્લાહણની જરૂર છે. માટે તમો બધા અમારે ત્યાં ચાલો. આ
સાંભળી પેલા પ્લાહણો તરત આમળ થયા. પેલી ગુણીકાઓએ બધું
સીધું તૈયાર રાખેલું તેથી સપાટામાં રસોઈ તૈયાર થઈ. એટલે પેલા
બધા પ્લાહણો જમવા બેઠા. જ્યારે જમી રહેવા આવ્યા એટલે પેલી
બધી ગુણીકાઓ અતિહાસ્ય કરીને બોલી ઉઠી કે—

સતી કુંવરે સત જણાવ્યું, જાળવી સૌની જાતર,

પ્લાહણ લોભે ભાણ્યાં માંડ્યાં, અમે સર્વે પાતર.

આ સાંભળી પેલા વેપધારી પ્લાહણો પણ ધણા હરયા અને

બોલી ઉઠ્યા કે—

ભલા સાથે ભલા થઇએ, દાંડ સંગાતે દાંડ,

પાતરને જાતર કરાવી, પણ અમે સધળા ભાંડ.

આ સાંભળી ગુણીકાઓતો આબીજ બની ગઈ અને પેલા
ભાંડ ખાઇ ધરાઇને પોતાને રસ્તે પડ્યા.

વિનોદ ૧૪.

મહારાણા પ્રતાપ અને અકબર બાદશાહ. ૧

સેરાહા—અકબર ધોર અંધાર, ઉંધાણા હિંદુ અવર,
જગ્યો જથ દાતાર પો'રે રાણ પ્રતાપસી ? ૧

અકબર બાદશાહની (સત્તારૂપ) ધોર અંધારી રાત્રીમાં બીજા
અધા હિંદુ રાજાઓ ઉઘી ગયા, પરંતુ એક પહોર રાત્રી જતાંજ
યથ દાતાર રાણો પ્રતાપસિંહ (તેની સત્તાનો અસ્વીકાર) જગૃત
થયો. અર્થાત તેની તાબેદારી કબુલ કરી નહી.

અકબર સમદ અથાહ, ડુબાવી સારી દુણી,
મેવાડી તિજુમાંહ, પોયણુ કુલ પ્રતાપસી ? ૨

અકબરની સત્તારૂપ અથાગ સત્રે આખી દુનીયાને ડુબાવી દીધી.
અર્થાત—પોતાની સત્તારૂપ પાણીમાં ભારતવર્ષના ભૂપતિઓને
ડુબાવી દીધા પણ પોયણીના કુત્રની પેડે મેવાડી રાણો પ્રતાપસિંહ
કુબ્યો નહિ.

અકબરીયે ધણવાણુ, દાગલકી સારી દુણી.

અણુ દાગલ અસ્વાર, એકજ રાણ પ્રતાપસી ? ૩

આ વખતે અકબરે (ભરતખંડના રાજાઓરૂપ આખી દુનીયાને
દાગેળ કરી અર્થાત પોતાની તાબેદારીરૂપ લોઢાની અડીનો ડામ
ચોઢયો. પરંતુ તેમાં એકજ ડામ વગરનો અસ્વાર રાણો પ્રતાપસિંહ
રહ્યો. કે જેને અકબરની તાબેદારીનો ડામ લગાડવામાં આવ્યો નહોતો.

દુહો—જણુણી તું એ'ડો જણે, જે'ડો રાણ પ્રતાપ,

સતો અકબર ઉરધકે, જણુ સેરાણે સાપ.

હે જનનિ ? માતા ? તું (પુત્ર) જણેતો એવાજ જણુ જે
કે જેવો રાણો પ્રતાપસિંહ ? કે જેનાથી (ભરતખંડનો સહેનશાહ)

૧ ઉતારો “ ગુજરાતીના દિવાળીના અંકમાંથી. ”

અકબર જેમ ઓશીકે સાપ બરાયો હોયને માણસ બીએ તેમ બીહે છે.

વિનોદ ૧૫.

પૃથ્વીરાજ રાઠોડ અને રાણા પ્રતાપનો પ્રશ્નોત્તર.

બિકાનેરના મહારાજ પૃથ્વીરાજ રાઠોડ અકબરની હજુરમાં રહેતા હતા. પોતે જો કે તેની તાબેદારી કબુલ કરી હતી. તોપણ રજપુતોમાં એક મેવાડી પુરૂષ સિંહ રાણો પ્રતાપ સ્વતંત્ર છે ? એ વાતનો તેને મોટો ગર્વ હતો કે—હજુ રજપુત સ્વતંત્રતા દુનીઆમાંથી નાબુદ થઈ નથી, કિંતુ સર્વ રજપુત જાતોનું નુર રાણા પ્રતાપની સ્વતંત્રતામાં સચવાઈ રહેલું છે આ બાબત સંબંધી બહુવાર પૃથ્વીરાજ રાઠોડ અને અકબરશાહની વચ્ચે ચર્ચા થતી તેમાં પૃથ્વીરાજ હમેશાં રાણાની પ્રસંસા કરતા. એક વખત રાણો પ્રતાપ બહારવટું કરતાં છેક થાકી નિરાશ થઈ ગયા અને તેમનાં બાળ બચ્ચાને અન્નાદીકતો અલાવ થયો. ત્યારે તેમણે જંગલ અને કુંગરાની ગુફાઓમાં રહેવાના કંટાળાથી અકબરથી સલાહ કરવાનો એક પત્ર લખ્યો હતો. તે પત્ર જ્યારે અકબરની હજુરમાં વંચાયો ત્યારે અકબરે પૃથ્વીરાજ રાઠોડને મેણું માર્યું કે “ જુઓ આ તમારો રાણો પ્રતાપ ? પોતાની મેળે ઠેકાણે આવી ગયો ” ત્યારે પૃથ્વીરાજે કહ્યું કે એ વાત બનાવટી છે “ જેનું નામ પ્રતાપ તે ઠાઈ દિવસ આવો કાગળ લખે જ નહિ. ” ત્યારે એ બાબતની ખાતરી કરવા કહેતાં પૃથ્વીરાજજીએ રાણાને જો પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં નીચેના બે સોરઠા પ્રશ્નરૂપે લખ્યા છે.

સોરઠો.

પૃથ્વીરાજ—પટકાં મૂઝાં પાણી, કે પટકાં નિજ તનકરદ,

કોને લીખ દીવાણ ! ઇણ દો મહિલી ખાતમક. ૧

૧ ઉતારો “ ગુ. દિ. અંક ” સને ૧૯૧૨ માંથી ”

પાતલ ને પતશાહ, બોલે મુખ હુતાવયણ,
મેર ? પછમ દીશમાંહ ઉમે કાશવ રાઉ પત ? ૨

હે ? દિવાન ? રાણા પ્રતાપ ? હું મારો હાથ મારી મૂઝાપર
નાખુ ? કે મારૂં શરીર પટકીને તે કરદ—અગ્નિને સ્વાધીન કર ?
અર્થાત્ પ્રાણ છોડુ ? એ બેમાંની એક વાત કરવાનું તમે મને
લખી મોકલો.

આપણને નીચા પાડનાર [પાતન] ને પાદશાહ મોંઢામાંથી
[વીપરીત] વચનો બોલે છે; હે રજપુતોડી માણાના મેળ ? (મુખ્ય
મણુકા) ! અહીં કાશ્ય—રાઉ—સૂર્યનારાયણ પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે છે ???
ઉગવાનો અસંભ થયે છે ?

પૃથીરાજ રાઠોડના પ્રનના ઉત્તરમાં રાણા પ્રતાપસિંહે નીચલા
બે દુહા લખ્યા હતા:—

દુહા—ખુશ રહિયો પેચલ કમઘ ? પટકો મૂઝા પાણુ,
પછાણુ ખગ જહું લમપતો, કિલવા શિર કેવાણુ. ૩
તુરક કહેશી મુખપતો, ઈણુ તન સ્ત્ર કલંક,
ગેગે જ શું ગેગશી, પ્રાચી બીચ પતંગ ??? ૪

હે પૃથીરાજ રાઠોડ તમે ખુશીમાં રહો ને સુખેથી તમારો
હાથ મુઝાપર નાખો, ન્યાં સુધી પ્રતાપ (ની કમર) ના પાછલા
ભાગપર ખગ—તલવાર લટકે છે ત્યાં સુધી તે (દુશ્મનો) ના શિરના
વિચારમાં રહેશે. જાને તુરક લોકો પોતાના મુખથી પોતાના (મારા)
આ શરીરને કલંક લગાડે પરંતું એ વાત તમે નિશ્ચય પૂર્વક માનજો
કે પતંગ—સૂર્યનારાયણ ન્યાં પ્રાચી પૂર્વ દીશામાં ઉગે છે ત્યાંજ
ઉગશે. અર્થાત રાણા પ્રતાપ કદી પરતંગ કચુલ કરશે નહિજ.

પ્રથમ રાણા પ્રતાપસિંહે અમુક સરતો એ અઝર સાથે સલાહ કરવા માટે પત્ર લખ્યો હતો પરંતુ જ્યારે ઉપર પ્રમાણે પૃથ્વીરાજ રાઠોડનો પત્ર આવ્યો, ત્યારે તેણે પોતાનો વિચાર ફેરવીને પૂર્વવત્ પોતાનો ટેક જીવન પર્યંત જાળવી રાખ્યો હતો. તે વાત ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

વિનોદ ૧૬.

એક વખત ઔરંગઝેબ બાદશાહની કચેરીમાં જુખણ કરી આવી પહોંચ્યા. બાદશાહે કવીને સારૂ માન આપી બેસાડ્યા પછી વાત નીકળતાં બાદશાહે કવીને પૂછ્યું કે કવી ! તમે કવીત બધાં સરસ બનાવો છો કેમ ? કવીએ જવાબ આપ્યો કે હા, જનાબ વળી ફરી પૂછ્યું કે તમે સત્યવક્તા કવી છો કે ખુશામતીઆ ? કવીએ કહ્યું કે સાત હકીકતનાંજ કવીત બનાવું છું ત્યારે બાદશાહે કહ્યું કે મારૂ સત્ય હકીકતનું કવીત બનાવો જોઈએ. કવીએ વિચાર કરી જવાબ આપ્યો કાલે આઠ વાગે આપને સંભળાવીશ. બીજે દિવસે સવારમાં આઠ વાગે કવી પોતાનો ઘોડો તૈયાર કરી નોકરના હાથમાં આપી બાદશાહની ડહેલીએ ઉભો રાખી બાદશાહ બંદગી કરતો હતો ત્યાં જઈ નીચેનું કવિત ગાઈ બતાવ્યું.

કવીત.

તસળી લે હાથ મેસુ, પ્રાત કરે બંદગીપે
મનમે કપટ સોજપે હે જાપ જખ્ય કે
આગરે મેં આયદારા, ચોકમેં ચુનાયદીનો
માર્યો નીજ તાત છત્ર, છીન લીધો છપરે,

શાહસુજે ઘેર લાયો, અધમ દુવાઈ ફેરી.
નાશ કીનો કુટુંબ, તમામ ચેપી અધ્યો,
ભુખન બનત શક ? છંદ મતિ મંદ બયો,
નેંસો યુવા ખાઈકે, બિલાઈ બેઠી તપકે.

આ પ્રમાણે બોલી કવી તુરત જ પાછા પગે પલાયન કરી
પોતાના ઘોડા ઉપર બેસી વારી વાટ બેવા પણ રહ્યા નહિ. કારણ
કે તેમને પાડી ખાતરી હતી કે આ કવીત સાંભળી બાદશાહ મને
મુકનાર નથી, અને થયું પણ તેમજ પાછળ બાદશાહે ધણા ધણા
ઘોડા દોડાવ્યા પણ ભૂખણ કવીતો છેક દક્ષિણમાં શિવાજી પાસે
ચાલ્યા ગયા. ત્યાં જઈ શિવાજીનું નીચે પ્રમાણે કવીત બનાવી બોલ્યા.

કવીત.

મંદ્રજિમિ જંગપર, વાડવસુ અંબપર
રાવનશુ દંભ પર, રઘુકુવ્ર રાજ હે
બ્યાં ન ખારી બાહપર, શંભુ રતીનાહપર
ત્યાં સહઅ બાહપર, રામધીજ રાજ હે.
દાળાદુમ દંડપર, ચિત્તા મૃમ ઝુંડપર,
ભૂખન બિતુંડપર, જેસે મૃગરાજ હે.
તેજ તમ અંશપર, કાન્હ નિમિકંશપર
ત્યાં મલેચ્છ બંશપર, શેર શિવરાજ હે.

આ કવીત એક વખત બોલ્યા કે ફરી બોલવાની આજ્ઞા
શિવાજીએ કરી, એવી રીતે બાવન વખત તે કવીત બોલાવ્યું છેવટે
કવીએ શાકીને કહ્યું કે મહારાજ એ સિવાજી બીજાં ધણાં છે કહેતો
બોલું, ત્યારે શિવાજીએ ના કહ્યું. પછી કવીને બાવન બાજી પનામમાં

આપ્યા અને કહ્યું કે મારે તે ક્વોતં એકસો આઠ વખત ખોલી
એકસો આઠ ગામ ધનામમાં આપવા હતાં.

કાશીકી કળા ગર્ભ, મથુરા મસીદ ભર્મ,
શિવાજી ન હોત તો, સુનત હોત સમઘી.

વિનોદ ૧૭

૧/વિજય વિનોદ નંબર ૧

મહારાજ વિજયસિંહ (ભાવનગરના) દરબારમાં કર્વીઓની
સભા બરાઈ ખેડી છે જ્યાં એક કરી ઉભા થઈ નીચે પ્રમાણે
બોલવા લાગ્યા.

હમીર રાવળ—ટાલીઆ નર કોક નીરધન, કોક સાધુ કાણીઆ.

ખોખળ દંતા કોક મૂરખા, કોક ગાનારી સતિ.

આ સાંભળી એક પંડિત બોલી ઉઠ્યા કે આ દોહરો તો
એક સરકૃત શ્લોકનું ભાષાંતર છે. જુવો:—

कवचिद् दंतालके। मूर्खः। खरुषाढो निर्धनः कवचित् ॥

कवचिद् काणके। साधू। कवचित् गानवति सति ॥

સૌ કહેવા લાગ્યા કે બરાબર છે. એવામાં એક બ્રાહ્મણને
પોતાની દીકરીને કન્યાદાન દેવું હશે જેથી દરબાર પાસે મહદ માન-
વા આવેલો તેણે વિનંતિ કરીને કહ્યું કે—મહારાજ ! હું દૂરથી
આપ નામદાર પાસે યાચના કરવા આવેલો છું. મારે સાત દિકરી-
ઓ છે. તે ઉપર એક દિકરો આપના પુણ્યે પ્રભુએ આપ્યો છે.
પહેલી બે દિકરીઓ પરણાવાં જેવી થઈ છે. પણ કરીઆવરનું સાધન
નથી. એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

૧ ઉતારો “ ગુ. દિ. અંકમાંથી. ”

ચલનો લલો ન ફાસકો, દુહિતા લલ્લી ન એક,
માગવો લલો ન બાપસે, જો પ્રભુ રાખે ટેક.

એ પ્રમાણે હું ટેકમાં હતો, પણ માને ટેક સમવાય તેવી સ્થિતિ નથી. તેથી વિનંતી કરું છું. આ સંભળી હમીર રાવળ બોલ્યા કે—અનદાતા ? ઉપરના દોહરામાં કવિએ લુપ્ત કરી છે- કાર- કે એક પણ દુહિતા ન હોય એમ સૌ કોઈ ઇચ્છે તો પક્ષોડહંબહુ સ્વાવ. એ પરમાત્માની ઇચ્છા કેમ પાર પડે. વળી પુત્ર રત્નો ક્યાંથી પેદા થાય ? માટે ખરી રીતે તો એ દોહરો આ પ્રમાણે હોવો જોઈએ.—

ચલનો લલો ન પાઉસે, વિધવા લલ્લી ન એક—

માગવો લલો ન સુમસે, જો પ્રભુ રાખે ટેક—

વિનોદ^૧ ૧૮

કવિ બિહારીદાસ જે શહેરમાં રહેતા હતા. તે શહેરના રાજાએ એક અતિ સ્વરૂપવાન કન્યા કે જે હજુ યુવાવસ્થામાં આવી નહોતી. તથાપી તેની ખૂબસુરતી અને ભરીબ્યમાં ખીલવાની જુવાનીથી મોહ પામીને તેને પોતાની રાણી કરવા માટે રાજમહેલમાં રાખી હતી. એટલું જ નહિ પણ તેને જોઈ રાજા હર્ષ થેલો થઈ ગયો, અને પોતાનું રાજ્યપાટ મંત્રીઓના હાથમાં સોંપીને તે કન્યા સાથે રાત્રી દિવસ જનનખાનામાંજ રહેવા લાગ્યો. એથી થોડા સમયમાં તેના આખા રાજ્યમાં અંધાધુની ચાલી; અને લોકો બધા હેરાન થવા લાગ્યા. ત્યારે મદાજનોએ તથા મંત્રીઓએ શહેરમાં બીડું ફેરવ્યું કે જે કોઈ માણસ રાજાને સમજાવીને રાજસભામાં તેડી લાવે તેને અમુક ધનામ આપીશું, પણ કોઈએ તે બીડું ઝડપ્યું નહિ. ધરણ કે

જે કોઇ રાજની પાસે જાય. તેને તે મારી નાંખવાનો હુકમ કરતો. છેવટે આપણા બહાદુર કવીરાજ બિહારીદાસ રાજની પાસે જવાને તૈયાર થયા. તે વખતે કવિ કંઈ જાહેર પુરૂષ ગણાતા નહિ. મહાજને તેમની દયા ખાઇને કહ્યું કે ભાઈ ' મોતને સન્માન આપવા સામા જવાનું છે, માટે એ વિષે વિચાર કરી લેજો.

આ વાત સાંભળી કવીના નિશ્ચયમાં કંઈ પણ ફેરફાર થયો નહિ. પરંતુ તેણે ગંભીર મુખ મુદ્રાથી જવાબ આપ્યો કે પ્રજાનું ભહું કરતાં જે મારા પ્રાણ જશે તો હું પોતાને ભાગ્યશાળી સમજીશ, અને તમારે એમ પણ સમજવું નહિ કે તમારા ઈનામથી દોરાઇને આ કામમાં જવાને તૈયાર થયો છું. પ્રજાના કલ્યાણઅર્થે હું તમને કહું છું કે રાજને રાજ સભામાં તો શું પણ આજથી તે કન્યા ઉપરનો રાજનો મોહ ઉતારીને પ્રજા કલ્યાણમાં તેનું મન લગાડું તોજ હું ખરો કવી. નહિ તો હું બિખારી હતો એમ સમજજો.

એ પ્રમાણે અસર કારક ભાષણ કરીને કવિ રાજને મળવા જનાનખાના તરફ ચાલી ગયો. ત્યાં જઇને દાસીની મારફતે મળવાનો સંદેશો મોકલવાની તજવીજ કરી, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ ગયો. ત્યારે છેવટે પોતે રચેલો દોહરો કાગળ પર લખીને રાજ પાસે મોકલાવ્યો. તે આ પ્રમાણે હતો.

નહિ પરાગ નહિ મધુપુરી, નહિ બિકાસી યહ કાલ,

અલી ? કલીસેં લગ રહ્યો, આગે કોન હવાલ ?

આ દોહરો વાંચીને રાજ ગુસ્સે થયો, અને તેનાં લખનારને એકદમ હજુરમાં લાવી ફાંસીએ ચઢાવી દેવાનો. હુકમ આપ્યો, ત્યારે કવિ બિહારીદાસે કંઈ પણ લયની નિશાની બતાવ્યા વિના કહ્યું. મરીબ નિવાજ ? આપના ઉદ્ધાનમાં એક પુષ્પ કળીપર બેઠેલા. ભમ-

રાને જોઇને આ દુહો મેં કહ્યો છે. રાજાએ કહ્યું લે આ તારો દોહરો. એમાં તેં ભમરાને શું કહ્યું છે. તે બતાવ, પછી ક્વીએ ફરીથી તે દોહરો વાંચીને કહ્યું કે મહારાજ ? જીવો મેં તે કળાપર બેઠેલા ભમરાને કહ્યું કે—એમાં પરાગ એટલે કુવત્રની રજ નથી, અને તે કળા પ્રવૃત્તિનું ચક્ર નથી. છતાં હે ભમરા ? તું એ કળા એટલે ખીલ્યા વગરનું કુવત્રી લાગી રહ્યો છે. તો આગળ જ્યારે તે પરાગ અને મધથી પરિપૂર્ણ ચક્ર વિકાસમાન થશે ત્યારે તારા શા હવાલ થશે.

રાજાએ મનમાં જે અર્થ ધાર્યો હતો તે કરતાં આ જીવોન અર્થ સાંભળીને તે ખુશી થયો અને બોલ્યો કે પછી ? ક્વીએ કહ્યું કે મહારાજ ? એ દોહરાનો બીજો અર્થ કલિયુગમાં લપટાઇ રહેલા મનુષ્ય પક્ષે પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

નાહ પરાગ નાહ મધુપુરી, નહિખિ કાસી યહ કાલ,
અલી ? કલીસેં લગ રહ્યો, આગે કાન હવાલ.

અર્થ—આ પરાગ એટલે તીર્થરાજ પ્રયાગ નથી. તેમ મધુ-પુરી એટલે મથુરા નગરી નથી. તેમ કાસી [બનારસ] પણ નથી, પણ એતો કાળ એટલે મતિ છે. અલિ [પુરુષ] તું આ કલિધો એટલે કલિયુગથી લાગી રહ્યો છે, અને હજુ તો કલિયુગનાં માત્ર પાંચ હજાર વર્ષ ગત થયાં છે, પણ આગળ જ્યારે ખરેખરો કલિ-યુગ આવશે ત્યારે ભવિષ્યમાં તારા શા હવાલ થશે ?

આ બીજો અર્થ સાંભળી રાજા ધણો ખુશી થઇ ગયો, અને ક્વીને અલયદાન આપ્યું, કે તારો ગુનો માફ છે, માટે હવે એ દોહરાનો ખરો અને ત્રીજો અર્થ હોય તે કહે. ક્વીએ પ્રથમતો તે કહેવાની આનાકાની કરી, પણ પછી રાજાનો ધણોજ આગ્રહ અને ભાવ જોઇ તે બોલ્યો કે:-

નહિ પરાગ નહિ મધુપુરી, નહિ ખિકાસી ચઢકાલ,

અલિ ? કલીસેં લગ રહ્યો, આગે કાન હવાલ ?

એનો ત્રીજો અર્થ એવો છે કે—એમાં પરાગ એટલે રજ નથી અર્થાત તે રજસ્વાળા થઈ નથી. બોલવામાં પુરી મધુ એટલે જીવાનીમાં રસ સહીત બોલવાની મીઠાસ આવી નથી. તેમ આ વખતે હજુ તે સર્વાંગે પ્રકુલ્લીત થઈ નથી. છતાં હે અલી ? એટલે નર તું આ કલી—કળી એટલે ખીલ્યા વગરના સ્ત્રી—પુષ્પથી લાગી રહ્યો છે. તો જ્યારે ખરેખરી રજ, બોલવાની મીઠાસ અને સર્વાંગે પ્રકુલ્લીત થશે, ત્યારે આગળ તારી શી દશા થશે ?

આ ત્રીજો અને મુળ ઉદ્દેશનો અર્થ સાંભળીને જાણે આંખેથી પાટો છુટી ગયો હોય, જાણે જ્ઞાન ચક્ષુ ઉઘડી ગયા હોય તેમ રાજાને ખરી વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. તેના અંધ મોહ જતો રહ્યો, અને તેજ વખતે બિહારીદાસની સાથે રાજ સભામાં આવ્યો, અને રાજકાજ કરવા લાગ્યો. કવિને પોતાનો સલાહકાર અને રાજકવિ નીચો, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય અને જગીર આપી.

વિનોદ ૧૮ મો. અકબર-ગંગ વિનોદ.

એક વખત અકબર બાદશાહ પોતાની બેગમ સાથે બેસી સવારમાં દંત ધાવન કરતો હતો. જે વખત બેગમની હથેળીમાં પાણી હતું. તેવામાં કપાળમાંથી ટીલડી ઉખડી હથેળીના પાણીમાં પડી. બાદશાહે આ બનાવ બારીકાઈથી જોયો. તો તે ટીલડીમાં હાથીનું ચીત્ર હતું. જે ઉપરથી બાદશાહે પ્રશ્ન તૈયાર કર્યો કે “કુખત હાથી હથેલી કે પાની” આ પ્રમાણે પ્રશ્ન તૈયાર કરી વિચાર્યું કે આજે સભામાં આ પ્રશ્ન ગંગ કવીને પુછું; કારણ કે તે ઘણી વખત મોટી ગપો મારે છે કે “હું તો” ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનની વાત પણ કહી બતાવું છું.”

ન્યારે સભા ભર.૯ ત્યારે બાદશાહે ગંગ કવિને ઉદ્દેશીને આ ત્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો કે “કુખત હાથી હથેલી કો પાની” અર્થાત્ હથેલીના પાણીમાં હાથી કુખી ગયો. કવીરાજ ? આ કવિત પુર કરી જવાબ આપો જોઈએ.

કવિએ વિચાર્યું કે બાદશાહે આ વખતે મારી પાકી કસોટી કરવા જેવું કર્યું છે. એમ ધારી સરસ્વતિનું રમરથ કરી થોડીવારે બાદશાહને જવાબ આપ્યો કે. જેમ હું કહું છું તેમજ બન્યું હોય તો જ હથેલીના પાણીમાં હાથી કુખી જાય. માટે સાંભળો—

સોલ શૃંગાર સજી પીયુ કારન રૈન રમી પીયુસે પટરાની,
ભોર સુભોર ઉઘોત ભયો મુખ ધોવત સુંદર ટીકી ગીરાની.
માંચ લીખ્યો હે ચીત્ર ગજરાજકો તાકી બિલેકકીને નવજની.

કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબર “કુખત હાથી હથેલીકો પાની.”

આ સાંભળી બાદશાહ ઘણા ખુશી થયા અને કવીને ઘણો શીરપાવ આપ્યો.

વિનોદ ૨૦ મો. અકબર-ગંગ વિનોદ.

એક દિવસ બાદશાહ અને કવિરાજ બંને સાંજનાં ફરવા નીકળ્યા. તે ફરતા ફરતા નદી કાનારે એક શિવાલય હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બાદશાહે શિવાલયમાં જોયું તો પાર્વતીની મૂર્તિ શિવજી તરફ જરા કોડ વંકુ મુખ રાખી હસતાં માલમ પડ્યાં. આ રચના બધી કારીગરની હતી. બાદશાહે કવીરાજને પૂછ્યું કે આ પાર્વતિ શંકર તરફ મોં વાંકુ રાખી કેમ હશે છે ? ત્યારે કવીએ સમય સુચકતા પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો—

વિભૂતિ ચઢાવત શંકરપે અહિલોચન મદ પડી ઝરકે,

વાકો સુસવાટ ઉડ્યો શીરપે, જળ અમૃત ભુંદ પડી ખસકે;

વાંહિ હતો મૃગરાજ ત્વચા, ઉઠ્યો યોગીરાજ રહ્યો અટકે,
સુરભી સુત બાહન ભાગ ચલ્યો “જળ ગવરી હસી મુખ યું કર કે.”

ભાવાર્થ—એક વખત મહાદેવજી ભસ્મ લેપન કરતા હતા. તેમાંથી કંઈક ભસ્મની રજ ગળે વિટાળેલા નાગની આંખમાં પડી જેથી નાગે એકદમ કુકાટો માર્યો, તેમાંથી વિપતી જવાળા નીકળી તે શંકરના લલાટમાં ચંદ્ર હતો તેમાં લાગી. તેથી તેમાંથી અમૃતનું એક ટીપું શંકરના આસન જે વ્યાઘ્રચર્મ તેના ઉપર પડ્યું. તેથી તે વાધ એકદમ સજીવન થયો. તેને જોઇ શંકરની સ્વારીનો આખલો આખ્યો. તે જોઇને પાર્વતીને હસવું આવ્યું.

આ ઉપરથી બાદશાહ ધણો ખુશી થયો ???

વિનોદ ૨૧. ભુદેવોનો લક્ષ્મીને પ્રશ્ન.

એક વખત બંધા બાલજોએ ભિક્ષાવૃત્તિના ધંધાથી કંટાળી બેગા થઈ લક્ષ્મીનું આરાધન કરી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો—

દોહરો—૨ ? લક્ષ્મી અખીલેશ્વરી, તું સૃષ્ટી આધાર,

અમપર તેં રૂડી કર્યા, વિપ્રો બીક્ષા ધાર.

લક્ષ્મીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

મનહર—કુંભજે? તો કીધું પાન, મમ તાત સાગગનું

એથી તો ઉદ્દેગ અતિ, અંતરમાં થાય છે.

ભુદેવ ભૂગુએ ભારે, કરી ક્રોધ અંતરમાં;

મારી લાત મમ પ્રતિ, ત્રીભુવન રાયને.

વૈરી વિદ્યા મુખ ધારે, પુળ માટે પદ્મ ગૃહ;

ભુદેવો તો ભાવ કરી, નીત્ય તોડો જાય છે.

કહે કઠલાલકરે, એવા છે અંગત વેર;

તેથી વિપ્રકુળ કેરો, ત્યાગ તો કરાય છે.

૧ કુંભજ=અગરત્ય. ૨ પદ્મ=કમળ. લક્ષ્મીનું ધર કમળ ગણાય છે.

વિનોદ રૂઢિ ધ્યાનસ્થ યોગી.

મનહરજી—મહાયોગી ધ્યાન ધરી, નયન નમાવી નીચાં;

મૌન તપ ધારી બેઠા, ડોળ ને દમામથી.

એવે આઘ્યો યોગી કને, રાહદારી જતાં કાઠ;

પ્રેમથી પ્રણામ કરી, વદીએ વિરામથી.

યોગી દાન દેવા યોગ્ય, પવિત્ર સુપાત્ર પથ;

મૂકીએ જો ચીજ કાઠ, હરાયે હરામથી.

કહે કંઠલાલકર, પેટી કે પટારો નહિ;

ધ્યાને પુર યોગી માટે, કહે તે શું કામની ?

ઘડી માન રહી વળી, વદીઆ વધારે વેણ;

જીવ બળે જાણે જવું, પડશે નિરાશથી.

યોગીએ વિચાર્યું મન, આઘ્યો દાવ જાય વહી;

ધારીને વિકાસ્યુ મુખ, દ્રવ્ય તણી આશથી,

વળી કરે કરી શાન, મુક આર્મા દાન લાઠ.

જાણ્યું નરે આઘ્યો દાવ, જોઈ ધુણી પાસની,

કહે કંઠલાલકર, વિગતે વિચારી જોઈ;

ખાસ્યો ખોખો ભરી મુખ, ભરી દીધું ખાખથી,

વિનોદ-૨૩ ૧૪૭૭ની મશ્કરી.

એક વખત ગોપીઓએ શ્રી કૃષ્ણની મશ્કરી કરવાના ઈરાદાથી

એક રચના કરી હતી તેનું ઉદાહરણ એવી રીતે છે કે—

કવીત—એક અંધી કુખરીકા, સોરહ શૃંગાર ધરી

થોપ વધૂ મીલીતાસૌ, રખી હેં શહેટમેં

કહે હરસિદ્ધ નંદ, નંદનસેં એસી કહી

ઉર્વસી રમાસી રાધા ઠાડી હેં નિકતમેં

તૈસો સુન સાન માન, બાન તજ ધાયે કાન્હ
આયે નિશિ આધીમેં, હિયે લગાઈ હેતમેં
રાધે રાધે રટત અઆધી અંધી દેખી તખ
વ્યગ્ર ચિત્ત કાન્હ દેખ, હસે સગ ચેતમેં

“વૃજવનિતાઓ કે જે ગ્લાનીઓ હતી. તેમણે એક આંધળી, કાળી, કુખડી હતી. તેને સોળ શૃંગાર પહેરાવીને એક નિયમીત કરેલા મકાનમાં રાખી. ત્યાર પછી એક સખી શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે જન્મ કહેવા લાગી કે: ઉર્વશી તથા રમા તુલ્ય એક અમુક જગ્યામાં છે તે તમારી રાહ જીવે છે. તે સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ અર્ધો રાત્રીએ લાંથી નીકળ્યા, અને તેને હૃદયે લગાવીને ભેટ્યાં. તે પોતે તેને હે રાધે ! હે રાધે ! એમ કહીને બોલાવા લાગ્યા, પણ રાધે હતી નહિ. જ્યારે તે આંધળી કુખડીને જોઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ખીંચીઆણા પડી ગયા; અને સર્વે હસવા લાગ્યાં.

વિનોદ ૨૪. કૃષ્ણની વેલાઈ.

કવીત—અડે બયે કાન્હ તુમ, કરત ઠોલી કહા;
દંતકુ નીકારી કહા, ઠડે કાન પકરી.
ઉંચે નીચે મીવા કરી, હાથસો દિખાઓ કૈસે;
કહા તુમ માગત હો, કહો સત્ય જી કરી.
કહે હરસિદ્ધ મેરે, પ્રાનનતે પ્યારે કાન્હ;
હોઈકે નિશંક માંગો, રહો મત અકરી.
લકરીકુ ચુસત હો, કાટત હો દંત દોક;
ક્ષુધા લગી હોઈ જોતું, પીલે દુધ સકરી.

અર્થાત્—એક ગોવાળજી કાને બહેરી હતી તે શ્રીકૃષ્ણની પાસે આવી કહેવા લાગી કે હે કાન્હ ! તમે આવડા મોટા થયા તો પણ હજી

મશ્કરી કરવાની ટેવ મૂકી નહિ. દાંત કાઢીને કાન પકડીને કેમ ઉભા છે ? (આમ કહેવાનું કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ તે વખતે ગાયન કરતા હતા. તેથી દાંતનો ભાગ ખુલ્લો હતો, અને જમણો હાથ કાન ઉપર ગાયન કરતી વખતે રાખ્યો હતો. તેથી કાન પકડીને કેમ ઉભા છે એમ એ બહેરી ગોવાળણ કહે છે.) ઉંચી નીચી ડોક કરી તમે તમારા હાથથી શાની સાન કરો છો. (કારણ કે ગાયન વખતે માથું વાંકું તાલની મળને લીધે થતું હતું અને હાથથી હાવભાવનાં ચિન્હ ચર્તા હતાં તે જોઇને ગોવાળણી બોલી હતી) તમે શું માગો છો ? હે મારા પ્રાણ પ્યારા કાન્હ ! તું નિશંક થઇને મારી પાસે માગ. તું જો કે લાકડી (વાંસળી) ને ચૂસે છે. વળી તેને ઠરડે છે તેથી શું પેટ ભરાશે. જ તને ભૂખ લાગી હોય તો દૂધ અને સાકર પી જ.

વિનોદ રૂપ. તુલસીદાસનું રામ દર્શન.

ચિત્રકુટમાં રહેતા તુલસીદાસે શ્રીરામનાં દર્શન માટે હનુમાનજી પાસે માગણી કરી ત્યારે હનુમાનજીએ કહ્યું કે કાલે તમોને જન્મે રામ લક્ષ્મણ વીરોનાં દર્શન થશે. ન્યારે બીજે દિવસે તુલસીદાસ હરીભજન કરતા બેઠા છે. ત્યાં યર્ષ રામ લક્ષ્મણ હાથમાં ધનુષ્ય લઈ નિકળ્યા તે વખતે—

દોહરા—જનિ શિકારી બૂપ સુત, રામ નામ કહિ જૈન;

તુલસીદાસ પછિતાયકે, મુદિ લિયે દોઉ નૈન.

તુલસીદાસજીએ જાનેને કોઈ મૃગયા રમવા આવેલા રાજકુમારો જાણ્યા; અને પસ્તાઇને “ રામ રામ ” કહીને પોતાનાં જાનેને ત્રે મીચી દીધાં.

ચોપાઇ—નિકસી મયેજળ યુગલ સવારા, આય કલો તમ પવનકુમારા;
પ્રભુ દરસન પાયો કિ નાહિં, દોઉ રામ લખન તે આહી.

જ્યારે તે બંને સવારો ચાલ્યા ગયા ત્યારે હનુમાનજીએ આવીને કહ્યું કે તમને પ્રભુનું દરસન પ્રાપ્ત થયું કે નહિ ? તે બંને રામ લક્ષ્મણજી હતા.

આ સંભળી તુલસીદાસ અફસોસ કરવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે હાથ ! તેમને તો મેં શિક્ષારી બણી જવા દીધા. હે મહાવીર ! હવે તો મને જરૂર દરસન કરાવો. ત્યારે હનુમાનજીએ કહ્યું કે તમે કાલે રામઘાટ પર જઈ બેસજો. ત્યાં રામજીનાં દરશન થશે. પ્રાતઃકાળ થતાં તુલસીદાસ રામઘાટ ઉપર જઈ બેઠા. તેટલામાં ત્યાં રામ લક્ષ્મણ આવ્યા અને બોલ્યા કે—

ચોપાદ—કહ્યો દેઉ ચંદન મોહિ બાવા, તુલસીદાસ તબ સમજહિ બાવા.

ચંદન દેહુ ચરચી અંગ માંહી, રામ લખન તુમ હોકી નાહી.

બાવા ! અમેને ચંદન આપો ? ત્યારે તુલસીદાસજી સહજ બોલ્યા : કે હુંજ આપના અંગમાં ચંદન લગાવી દઉં. આપ રામ-લક્ષ્મણ છે કે નહિ ? ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે—

ચોપાદ—“ બાલ કહે સાધુ જગ જે તે, રામ લખનકી મુરતી તે તે.”

“ જેટલા જગતમાં સાધુ છે તેટલા બધા રામ લક્ષ્મણની મુરતીઓ છે.”

આ પ્રમાણે કહી ચંદન લઈ તેઓ ચાલી ગયા. પછી પવનકુમાર હનુમાનજી આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે તમને રામ લક્ષ્મણ મળ્યા કે ? બાવા હનુમાનજીના પ્રશ્નથી તુલસીદાસ નીચેનો દોહરો બોલ્યા—

દોહરો—ચિત્રકુટકે ઘાટમેં ભઈ સંતનકી બીર;

તુલસીદાસ ચંદન ખિસે, તિલક કરે રઘુવીર.

અર્થાત—“ ચિત્રકુટના ઘાટ ઉપર સંતોની બણી બીડ થઈ રહી હતી તથા તુલસીદાસ ચંદન ખસતા હતા અને રામ-લક્ષ્મણ તિલક કરતા હતા. ” એમ કરી મને છેતરી જતા રહ્યા માટે હવે તો—

દોહરો—અહુરિ કલો કર જોરિ કે, સુતીયે પવનકુમાર;

દેખો ચારોં અંધુકા, સહીત રાજ સંભાર.

“હાથ જોડીને કહું છું કે હે પવનકુમાર ! હું રાજસમાજ
આથે ચારે ભાઈઓનાં દર્શન કરવા ચાહું છું.

પછી તેમને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે દયાળુ ભગવાને દર્શન આપ્યાં.

વિનોદ રદ. તુલસીદાસની પરોક્ષા

એક વખત તુલસીદાસ પરશુરામના મંદિરમાં દર્શન કરવા
ગયા. મંદિરમાં શ્રીકૃષ્ણરૂપ લક્ષ્મીપતિ શોભતા હતા. અંસીથી, લાક-
ડીથી, કાછથી, મસ્તક ઉપરના મુકુટથી, અને વૃક્ષઃસ્થિત સુધી ધારણ
કરેલી માળાથી તથા સમીપમાં રાધાજીની સુંદર મુરતીથી ત્રીભંગી
જાળી શોભતી હતી. જ્યારે તુલસીદાસ અંદર ગયા. ત્યારે પરશુરામજીએ
તુલસીદાસની પરિક્ષા કરવા નીચે પ્રમાણે બોલ્યા કે—

દોહરો—અપને અપને ઇષ્ટકો, નમન કરે સખ કોઈ;

પરશુરામ બિન ઇષ્ટકો, નમે સો મુરખ હોય.

“સર્વ કોઈ પોતપોતાના ઇષ્ટને નમન કરે છે. પણ પરશુરામ
કહે છે કે જે માણસ પોતાના ઇષ્ટદેવને ના નમે તે મૂરખ છે.
(મતલબ કે તુલસીદાસના ઇષ્ટ શ્રી રામચંદ્રજી છે અને મંદિરમાં
મુરતી કૃષ્ણચંદ્રની છે.)

પરશુરામકે બચન મુનિ, માનત હિયે હુલાસ;

સીતા રમણસેં ભારી કે, બોલ્યો તુલસીદાસ.

પરશુરામનાં આવાં વચન સાંભળીને હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈને શ્રી
રામચંદ્રજીનું ધ્યાન ધરીને તુલસીદાસ બોલ્યા કે—

કહા કહૌ જામી આભુકિ, ભલે બને હૌં નાથ;

તુલસી મસ્તક તબ નમે, ધરો ધનુષસર હાથ.

હે નાથ ! આજનાં શાં વખાણુ કરું ? ભલા બન્યા છો. પરંતુ
જ્યારે ધનુષખાણુ હાથમાં ધારણુ કરશે (રામરૂપ થશે) ત્યારે તુલ-
સીદાસનું મસ્તક નમશે. આ સાંભળી તરતજ પ્રભુએ

મુરલી લકુટ, દુરાયક, ધર્યો ધનુષસર હાથ;
તુલસી લખિ રૂચિ દાસકી, નાથ ભયે રઘુનાથ.

“ મુરલી અને લાકડી દૂર રાખીને હાથમાં ધનુષ્યખાણુ ધારણુ
કર્યું. તુલસીદાસ કહે છે કે, ભક્તની રૂચિ જોઈ નાથ-શ્રીકૃષ્ણ રઘુનાથ
થયા. પછી તુલસીદાસ કંઈક મસ્કરી રૂપમાં પ્રભુને કહેવા લાગ્યા કે—

કિત મોરલી કિત ચંદ્રિકા, કિત ગોપીઅનંકા સાથ;
તુલસી જનકે કારણે, કૃષ્ણ ભયે રઘુનાથ,

તમારી મોરલી ક્યાં ગઈ ? ચંદ્રિકા ક્યાં ગઈ ? ગોપીઓનો
સાથ ક્યાં, અને એક તુલસી માટે હે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે રઘુનાથ
થયા ! ! !

ગદ્યાત્મક હાસ્યજનક વિનોદો.

વિનોદ ૧. વણીકનો સંકલ્પ.

એક દિવસ એક વાણીઓ પોતાના ચોતરા ઉપર બેઠો બેઠો દાતણ કરતો હતો, એવામાં એક માગણે ત્યાં આવી શેઠને પૂછ્યું કે શેઠ ? હું બે દિવસનો ભૂખ્યો છું. માટે મને ખાવાનું આપશો ? આ વખતે શેઠ કુચાથી ઉભા દાંત ધસતા હતા જેથી માથુ ઉત્તર દક્ષીણ હાલતું હતું. શેઠ માગણનું કહેવું બરાબર સાંભળ્યું નહિ. પણ પેલા માગણે શેઠનું માથુ હાલતું જોઈ ધાર્યું કે મારા ઉત્તરનો જવાબ હકારમાં વાળ્યો છે. એમ ધારી શેઠની પાસે માગણ બેઠો.

ખાવાનો વખત થયો પણ કોઈ કોઈને બોલતા નથી. માગણ એમ ધારે છે કે જમવાનું થશે એટલે બોલાવશે. હવે જ્યારે જમવાનું થયું એટલે શેઠનો ખાઈ ઉડ્યા છતાં પેલા માગણને બેઠેલો જોઈ પૂછ્યું કે કેમ બાઈ તું શા માટે બેસી રહ્યો છે. ત્યારે માગણે જવાબ આપ્યો કે શેઠ સાહેબ આપે મને ખાવા આપવાનું કબુલ કર્યું છે, માટે હું રાહ જોતો બેઠો છું. શેઠે કહ્યું કે તમોને કાણે કહ્યું છે. માગણે કહ્યું. તમોએ દાતણ કરતી વખતે માથુ નહેલું ધુણાવ્યું ?

શેઠ સમજ્યા કે આ વખતે આપણે ગંભીર ભુલ કરી છે, અને બંધાઈ ગયા છીએ માટે હવે ખવડાવ્યા શિવાય ચાલે તેમ નથી. પછી માગણને ખવડાવ્યું.

તે દિવસથી શેઠ હાથમાં જળ લઈ ખોલ્યા કે “ હે કાટારજી ? હે દેવ તમારે માથે જળ કે કાઈ દિવસ ઉભા દાંત ન ધસવા પણ તેને બદલે આડા દાંત ધસવા કે જેથી જાણુતાં કે અજાણુતાં ‘ના’ કહેવાય. જેથી ફરી આવી ગંભીર ભુલ થવા ન પામે.

ભાઈઓ ? મારું કહેવું માનો તો તમે પણ ઉપર પ્રમાણેનો સંકેદ કરી દેજો. અમે કાઈ ગાડા નથી, પણ ડાહી માના દીકરા છીએ.

વિનોદ ૨. રહેમુભાઈની ભુલ.

એક રેમુ મીઝા નામક ખાં સાહેબ એક દિવસ સવારમાં ખેતરમાં જઈ એક ઝાંખા નીચે રાતના ઉજાગરાને લીધે જાયામાં સુઈ ગયા. મીઝાં ઘણી ઉંઘ લઈ લગભગ આઠવાગે સુતેલા તે બે વાગે ઉઠ્યા.

ઉઠ્યા એવા મીઝાંતો બહાવરા બની ગયા. અને ખોલવા લાગ્યા કે “ યા અલ્લા ? યા ખુદા ? યા પરવર દિગાર ? ઓ ક્યા હુવા ? મેંતો જાયામે સુતા થા, તો ધુપમેં કાંસી ” (બપોરે દિવસ ફરવાથી મીઝાંપર તાપ આવ્યો હતો.)

વળી મીઝાં ખોલવા લાગ્યા કે “ લલા મેં તે રેમુભાઈ હુ કે નહિ. જે રેમુભાઈજી હોઈં તો મેંતો જાયામેં સુતાથા લેકીન ધુપમેં કાંસી હિસમે મેરેકુ એસાજ લગતા હેંકી મેં રેમુભાઈજી નહિ. લાવ ધર ‘જાકે રેમુભાઈકી બઉકુ પુછ દેખું કે રેમુભાઈ ધર આયાહે કે નહિ ? સબજી જે મેં રેમુભાઈ નહિ હોઈં તો જરૂર રેમુભાઈ ધર ગયે હોઈંગે. ”

આમ તર્ક કરી મીઝાં સાહેબ બહીતા બહીતા ધેર જઈ બા-રણા આગળ આવી, ઉભા રહી પોકારવા લાગ્યા કે “ ઓ રેમુભાઈ

કી બહિ ? ઓ રેમુભાઈની બહિ ? અખી રેમુભાઈ ઘર આયા હે ? ”
 આ સાંભળી ખીચારી ખીખી તો આભીજ બની ગઈ કે “ આ તો
 મુવો ગાંડોજ બની ગયો કે શું ? તે બોલી કે “ મેરે પીટે ઉલ ગયેલે
 તખ તુમ કોન હો ? કુછ પાગલ પાગલ બન ગયે કે કયા ? ”
 મીઆં બોલ્યો “ કયા મેંજ રેમુભાઈ હું ? દેખ ભત્તા મેં સખામે
 ખેતમેં ગયાથા વાં ઝાડકે નીચે સો ગયા. જખમેં સો ગયા તખ મેરે
 પર છાયાથી લેકીન જખ મેં ઉઠા તખ મેરેપર ધુપ આઈથી ઉમ
 લીએ મેંને બિચારા કી મેં રેમુભાઈજ નહિ; જો મેં રેમુભાઈ હું
 તો મેંતો છાયામેં સુતાથા તો ધુપમેં કાંસી માટે ખીખી અખતો
 અલ્લાકુ યાદ કરો કે પરવર દિગારે મેરા ખરેખરા રેમુભાઈકા દીદાર
 અખકે અખ બના દિયા. ”

વાહ મીઆં સાહેબ તમારી અકલનો નમુનો ખરોડાના સંઘ-
 હસ્થાનમાં રાખવા જોવો છે. સલામ આલેકુમ સાહેબ ? ? ?

વિનોદ ૩. મોચીનો વરો.

એક મોચીને ઘેર એક ખારોટ જોડો સંધાવા ગયો, ત્યારે
 મોચીએ ચાર આના ખતાવ્યા. આ સાંભળી ખારોટ બોલ્યા કે અમે
 કવી કહેવાઈએ તોપણ અમારે પૈસા આપવા પડે કે ? મોચી પણ
 અંગ્રેજ સરકારના રાજ્યનો રહીશ હોઈ કંઈ થયેલો હતો. તે કહેવા
 લાગ્યો કે જવ તમારે થાય તે કરજો અમારૂં ભુંડું બોલશે એજની,
 પણ આસલડી, સોયો, અને આર વગેરે તો નહિ લઈ જવ. ખારોટ
 કહ્યું કે સારૂ ભાઈ અમારૂં શું જોર ચાલે.

પછી મોચીને ત્યાં વિવાહ આવ્યો, તેની કંકોતરીઓ લખાવા
 ત્યાં જતા પેલા પહેલી ઓળખાણવાળા ખારોટજીને બોલાવ્યા, પેલું
 આગલું વેરતો મોચીભાઈતો ભુલીજ ગયા હતા.

બારોટે તેની બધી કંકોતરીઓ લખી આપી, પણ નીચે એક દોહરો નીચે પ્રમાણે લખી દીધો—

અમે મોચી તમે મોચાં, મોચી મોચામોચ;

આવવું હોયતો આવજો, નહિ તો કરજો કોચાકોચ.

જ્યાં જ્યાં કંકોતરીઓ ગઈ ત્યાં ત્યાં બધા મોચીઓને રીશ ચઢી ગઈ; અને કહેવા લાગ્યા કે “ભાઈ વરો કરવા ખેડા છે. એટલે એતો મોચી, અને આપણે બધાં એમનાં મોચકાં અને વળી “આવવું હોયતો આવજો” એમને તો ગરજજ શાની હોય આપણી મરજો જઈએ ત્યારે. “વળી કરજો કોચાકોચ” આપણે બધાતે કોચાકોચ [શીવવાનો ધંધો] કરનારા, અને એતો સરાહનો ધંધો કરતા હશે ! માટે આપણે જાગું નથી. આ તરફ મોચીમાઈ રૂપીઆ હજારેકનું પાણી કરી ન્યાતનો દહાવો લેવા મોં ફાડી બેસી રહ્યા હતા તે આખરે નિરાશ થયા અને રંધાવેલું અનાજ નાખી દેવું પડ્યું. વળી દાન ઉપર દક્ષીણામાં બધા પંચે બેગા થઈ ન્યાત બહાર ભાઈને મૂકી દીધા “ગુનો નામે ન્યાતનું અપમાન” કરજો હવે કવી લોકોનાં અપમાન, અને નથી કરો જોઈએ કવીઓનાં અરધા શકને કામ ? ? ? ? ?

વિનોદ ૪ વકીલની સમયસુચકતા.^૧

એક વખત એક ટ્રેનમાં એક વકીલ સાહેબ મુસાફરી કરતા હતાં રસ્તામાં એક સ્ટેશનેથી એક મંડપ સાહેબ પણ તેજ ડબ્બામાં આવી બેઠાં. પ્રસંગોવશાત્ મેમ સાહેબની દાનત બગડી કારણકે “એકાંત ધુરી છે” જેથી વકીલ સાહેબ વાર્તાલાપ કરવા માંડ્યો.

મેમ સાહેબે પૂછ્યું કે-શું આપ પરણ્યા છો કે ? વકીલ મેમ સાહેબનો ભાવ પ્રથમથીજ સમજી ગયા હતા જેથી ઉત્તરમાં મૌનતા દર્શાવી. હું “આપનાપર આશ્ચર્ય થઈ છું.” મેમ સાહેબે ધીરજનો ત્યાગ કરી પોતાનો વિચાર જણાવી દીધો. વકીલ સાહેબ તો આ પ્રસંગે પણ મૌનજ સાચવી રહ્યા. “હું તમારી સાથે પ્રીતિ કરવા ચાહું છું બોલો તમારી શી મરજી છે ?” મેમ સાહેબે પોતાનો છેવટનો નિર્ણય જણાવી દીધો. ત્યારે બેઠાથ કાને અડકાડી વકીલ સાહેબે પોતાની બધીરતા દર્શાવી અને કહ્યું કે લખીને આપો ! એવી હાથથી સંજ્ઞા કરી.

મેમ સાહેબે તરતજ કાગળમાં લખી દીધું કે “હું આપનાપર આશ્ચર્ય છું, અને પ્રીતિ કરવા ચાહું છું. માટે તમે કબુલ થાવો નહિતો કોર્ટમાં તમારાપર ઇજ્જત બાગતની ફરીઆદ નોંધાવીશ.” આ કાગળ વાંચી જોઇ વકીલ સાહેબે પોતાના ખીસ્સામાં મૂકી દીધો અને પૂર્વવત મૌન ધરી બેસી રહ્યા.

એવામાં સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું. મેમ સાહેબ પણ સ્ટેશનની રાહ જોતાં ગેાષથી લાલચોળ થઇને બેઠેજાજ હતાં. સ્ટેશને ટ્રેન ઉભી રહેતા અગાઉજ તેઓ ઉતરી પડ્યાં, અને તરતજ વકીલ સાહેબ ઉપર મુઠ્ઠમો નોંધાવી દીધો.

ત્યારે મેમ સાહેબની જુગ્યાની થયા પછી વકીલ સાહેબની જુગ્યાની લેવા માંડી. વકીલ સાહેબે જુગ્યાનીમાં મેમ સાહેબના પવીત્ર હસ્તે લખેલો પત્ર કોર્ટમાં રજુ કર્યો. જેથી મેજસ્ટ્રેટ વગેરે વાંચી માહિતગાર થઇ ગયા, અને મેમ સાહેબની ખુબ ઝાટકણી કાઢી આથી મેમ સાહેબ તદ્દન ઝંખવાણા પડી ગયા. અને વકીલને વણી સાખાસી આપી. “મેમ સાહેબ તો એમજ જાણતાં હશે કે બધે વિલાયતજ હશે.” ? ? ?

વિનોદ ૫ વકીલની સલાહ.

એક સખસે વકીલને આવી પૂછ્યું કે સાહેબ તમારી જે શી હોય તે લ્યો પણ મને સાચી સલાહ આપો વકીલે પોતાની શીના પાંચ રૂપીઆ લીધા અને કહ્યું કે તમારે શું પૂછવું છે ?

શખસે—મારે કોઈની છોકરી લઈ નાસી જવું છે, તો કેવી રીતે લઈ જવું તો કાયદાથી બંધન ન થાઉં.

વકીલ—તે છોકરીને ઘોડા ઉપર આગળ બેસાડી તારે પાછળ બેસવું, અને પછી છોકરીને ચાલુક મારવા કહેવું. જેથી છોકરી તને લઈ ગઈ એમ ન્યાય ઉતરવાથી તું કાયદાથી બંધન થશે નહિ.

શખસે—સારું સાહેબ ! એમ કહી રમ લીધી.

બીજે દિવસે સવારે વકીલ સાહેબને ખજર પડી કે પેલો સલાહ પુછનાર સખસ પોતાની (વકીલની) છોકરી લઈ નાસી ગયો છે. “ શું કરે હાથનાં કર્યા હૈયે વાગે તે આનું નામ. ”

વિનોદ ૬ હુજમની ન્યાત.

એક હુજમે પોતાના શેઠને કહ્યું કે. શેઠ ! આજ મારે પચાસ વર્ષે અધરણી આવી છે. તો મારે મારી આખી ન્યાત તેડાવી જમાડવાનો વિચાર છે. જેથી મારી આખી ન્યાતમાં કોઈએ નહિ કરેલી તેવી ન્યાત મારે કરવી છે અને વળી પકવાન પણ કોઈએ નહિ પડાવેલાં તેવાં મારે ન્યાતમાં વાપરવાં છે. આ સાંભળી શેઠે કહ્યું કે કોઈ જાતનો વાંધો રાખશો નહિ. તમે બે શીકર રહો, અને મુખેથી કંકોતરીઓ લખો !

પછી શેઠે કંદોઈ લોકોને બોલાવી સમજુત કરી કે લોકો, જલેબી તો નહિ પણ અન્ના, કાતરો, ચીપીઆ, પથરીઓ તથા વાડકીઓ મીઠાઈનાં પાડવાનાં છે. વળી સાથે ટપટપીઆ તથા

નરાણીઓ પણ જીવવાની નથી. કંદોષ લોકોએ મુદત પ્રમાણે મીઠાઈ તૈયાર કરી આપી. શેઠે તે એક ખાનગી ઓરડીમાં ભરી તેની કુંચી પોતાની પાસે રાખી. જ્યારે ન્યાત જમવા બેઠી એટલે પકવાનનો ઓરડો ઉઘાડી આપ્યો. પંજી પકવાનના થાળો ભરી પીરસણીઆ દ્યોરે અચ્ચા, દ્યોરે ટપટપીઆં, ધત્યાદિ કરતા પીરસવા બહાર નીકળી પડ્યા. ન્યાત સમસ્ત વિસ્મય પામી, મશ્કરી ધારી જમ્યા વિના ચાલી ગઇ. અને નવી જાતનું પકવાન જેમને તેમ પડી જ રહ્યું. “સમજ્યા મારા મહેરખાન ? કરતા હોય તે કીજીએ, ઓર ન કીજીએ કય, મુડી રહે શેવાળમાં, ઉંચા રહી જાય પગ.”

વિનોદ ૭ મીઝ્યાંની બડાશ.

એક દિવસ એક વગડામાં એક મીઝ્યાં અને એક રજપુત વાતો કરતા કરતા જતા હતા. તેવામાં મીઝ્યાં સાહેબ બોલ્યા—કયા કહું યાર અબતો સારા જમાના શીર ગયા. નહિતો આગે મેરા બાવા બાદશાહકા બડા તબેલાદાર થા, ઉસ ખખ્ત ઉસકે તહેનાતમેં થોડા તો ધતને બધે થે કે ઉસકુ બાધનેકા તબેલાકા એક છેડા ઉત્તર તો એક છેડા દખન” આ સાંભળી રજપુત બોલ્યો કે—અરે મારા બાપને પણ હથીઆરનો એવો શોખ હતો કે તેમની પાસે એક બાલો એવો મળનો હતો કે તેનો એક છેડા આકાશમાં ને એક છેડા પાતાળમાં.

મીઝ્યાં બોલ્યા—ઓતો યાર બડી ગપ હૈ ? જો એતો બડા બાલાથા તો ઈરકુ રખતે થે કીધર.

રજપુત બોલ્યો—બાપ એતો તમારા બાપના તબેલામાંજ મૂકતા હતા કારણ કે તે વખતે તેમને ખંનેને બહુ માયા હતી.

આ જવાબથી મીઝ્યાં સાહેબ તો ઠંડા આપસકીમ જેવા થઈ ગયા. ‘ત્યારે બાપ બડાસ નહોતી મારવી”

વિનોદ ૮.

લાલ કરનારે ગુમાસ્તો.

એક શેઠને ત્યાં એક ગુમાસ્તો રહેતો હતો. તેને એક વખત બાહાર ગામથી માલ લાવવા શેઠે મોકલ્યો. જ્યારે તે માલ લઈને આવ્યો. પણ ભરતીઈં ત્યાં ત્યાં બુલીને આવ્યો. આથી શેઠે તેને ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે “માલ ન હોય તો ચાલે, પણ ભરતીઈં પહેલું જોઈએ.” મતલબ કે માલ એકાદ દિવસે માંડો આવે તો વાંધા નહિ, પણ ભરતીઈં પહેલું જોઈએ. કારણકે માલ વેચવાની સુજ પડે.

બુદ્ધિશાળી ગુમાસ્તો આ સુત્ર હંમેશાં યાદ રાખતો. એક વખત માલ લઈને આવતાં રસ્તામાં ચોર લોકો માલ લઈ ગયા. ગુમાસ્તો હરખાતો હરખાતો મુઠીઓવાળી ધેર નાશી આવ્યો. અને કહેવા લાગ્યો કે આપણો માલ ચોર લોકો લુટી ગયા; આ સાંભળી શેઠ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા: ત્યારે ગુમાસ્તો બોલી ઉઠ્યો કે કાંઈ વાંધા જેવું નથી. કારણકે “ભરતીઈં મારી પાસે છે” આ સાંભળી શેઠને દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવા જેવું થયું. ગુમાસ્તાની મૂર્ખાઈ જોઈ તેને તરતજ વિદાયગીરી આપી દીધી. “ધન્ય છે અકલના ઇસ્કા-તરા, ૩૫ ગુમાસ્તા બાઈ પધારજો” ???

વિનોદ ૯

બે મીઝાંની તકરાર.

કાંઈ બે મીઝાં રસ્તે મુસાફરી કરતા એક તળાવ ઉપર વડના ઝાડ નીચે વિશ્રામ લેવા બેઠા. પછી એક મીઝાં બોલ્યા કે—જો કબી

ખુદાતાલા એ પાણીકા ઘી બનાદે. ઓર ઓ બડકે પતેકી રોટીમાં બનાદે તો ખંદા ખુશ મીઠાશસેં ઝમોલ, ઝમોલ કે ખાય ? આ સાંભળી જોડેં સુતેલો મીઠાં બોલ્યો—કયા ખાત કરતાહે મેં ખી ઈસ બડકી નીચે સુતા હું તો મેરા ખી હીરસાહે, પહેલાએ કહ્યું—સમ્યા તેરા ભાગ ખી ખરાજ. ખીજો બોલ્યો—તખતો અમ્મજા, લેકર ઝમોલ, ઝમોલકી ખાત કરતા હે વો મેરેકુ પસંદ નહિ. કયા ! એકદમ સખ સફા કરનેકા હૈ કે કયા ? એસી લદાસફતો તેરા ખાપુકે વાં ! જાતો ટુકડા રોટી ઓર છાંટા ઘી ખાણુ હોય તો ખા ? ?

“ અરે બેવકુફ કયા ઘી રોટીકા પૈસે તોં નહિ મેઠે ? મુફતસે મીલે તો કાયકુ ઝમોલ, ઝમોલકે ન ખાય ! મેં તો ઈસસેંખી જ્યાદા લઉંગા, આથી બંનેએ લડવા માંડયું, અને આખર ગરમા ગરમ તકરાર થઇ ગઇ. જેથી બંને કચેરીમાં ગયા, પણ બંનેની મુખાર્ધિ જોઇ દશ દશ ફટકા મારી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા. “ જુવો. મીઠાએ મુવા પહેલી ઘેર ખોદી કહાડી ખરી ? ”

વિનોદ ૧૦

બ્રહ્મણનો આશીર્વાદ.

એક બ્રાહ્મણ આવી એક પટેલના ઘર આગળ “ કલ્યાણુ હજ્યો :’ એમ આશીર્વાદ આપી ઉભો રહ્યો. ત્યારે પટેલ ચુલા આગળ હુકે બરતા હતા, અને પટલાણી રોટલા કરતાં હતાં. પટેલને એક છોકરો હતો જેનું નામ “ કલ્યાણુ ’ હતું. તે આ વખતે બહાર રમતો હતો.

બ્રાહ્મણનું “ કલ્યાણુ હજ્યો ” એવો આશીર્વાદાત્મક ઉચ્ચાર સાંભળી પટલાણી બોલી ઉઠ્યા કે—“ જવ જુવો જો આપણો કલાણુ

બહાર રમે છે તે કોઈ કહે છે કે તે અન્યો છે ”

પટેલ તો બહાર આવી જુવે છે તો બીક્ષા માગતો બાહ્ય બહાર ઉભો છે; અને છોકરો કલ્યાણ એક બાજુ રમે છે. આથી પટેલનો પીતો ખસી ગયો, અને બોલ્યો કે—“ ફાડ્યા તને હજી નથી. મારો કલ્યાણ આ અન્યો છે; મારા હાળા ભાંમણ પણ ફાટી જ્યા છે. એતો હાર અંતુ તે હું ઘેર છું નહિ તો તુંતો ખાયડીની મફકરીજ કરતો અતોને ? એમ કહી પટેલે બાહ્યને ખુબ ઝાપટ્યો. બાહ્ય ચીસો પાડતો નાસી ગયો ??? ” જાણો છાજને ભેંસને મુક્યું પરાળ તે ના જુવે સેતું કે ચરાળ ”

વિનોદ ૧૧

પરમ ભક્ત સોની

એક શહેરમાં કોઈ એક સોની રહેતો હતો. તે ગામમાં પરમ ભક્ત તરીકે ઓળખાતો હતો. તેની ભક્તિનો ડાળ તો જન સમાજને ભોળવી. ધરાડી વધારવાનો ત્યા પ્રમાણીકતાની છાપ ખેસાડવા પુરતો જ હતો. ઘેર ત્રણ ચાર ગુમાસ્તા રાખી ધંધો પણ સારી રીતે ચલાવતો હતો.

કોઈ ગરાક આવતું કે તેની ઓળખાણ વગેરે બાબતનો વાર્તાલાપ નીચેની પ્રભુનામ સંગ્રાથી કરતા :

૧ ગુમાસ્તો—હરી ? હરી ? હરી ? ના ઉચ્ચાર કરતો (આ બધા બડાવા આવ્યા છે તેમનું ‘ હરી ’ લેવું કે કેમ ? આવો પ્રશ્ન પ્રભુ નામ સંગ્રાથી કરતો)

સોની—(હરતો ફરતો ત્યા વાર્તાલાપ કરતાં) હર ? હર ? હર ? ના ઉચ્ચાર કરી દેતો (ઉપરના પ્રશ્નનો ઉત્તર કે બધાનું હર,

લક લે વાંધા જેવું નથી.)

૨ ગુમાસ્તો—(પુરી ખાતરી કરવા માટે ચક્રાર છે કે ગામડીઆનો ભેદ જોવા માટે) કેશવ ? કેશવ ? કેશવ ? ના ઉચ્ચાર કરતો. (કેશવ આ બધા કોણ ? એવો પ્રશ્ન કર્યો)

સોની—[બોલતો કે ‘ ગોપાલ ? ગોપાલ ? ગોપાલ ? [મતલબ કે આ બધા “ ગોપાલ ” એટલે ગોવાળીઆ જેવા ગામડીઆ અજ્ઞાન છે. માટે વાંધા જેવું નથી.] આ પ્રમાણે જવાબ આપી દેતો.

આ પ્રમાણે પોત પોતાના ધંધામાં પરમેશ્વરના નામરૂપ વાર્તાલાપથી લોકોનું કાશળ કાઢી નાખતા વાહ સોની બાઈ ? વાહ ? કશું છે કે—

મનહર છંદ.

જમમાં જરૂર જણો, સોનીની ચક્રાર જત,
ચીતરે વિવિધ ભાત, ઘાટ એવો જણવો;
અન્યજન ખાય અન, સોનુરૂપ ખાય સોની,
તજે ન ભાણેજ બેન, સહુનો પચાવવો.
મીઠું મીઠું બોલે વળી, કળાઓ અનેક કરે,
દીલદાર હોય સોની, આપણો ન જણવો;
રાજને અરજ કરી, કહે છે જોષ્ટારામ,
ચોરને અભાવે એક, સોનીનેજ ધાલવો.

દોહરો—રાતે ચોરે ચોરટા, ને વળી વેશ્યા નાર,

ધોળા દીના ચોરટા, વણીક ને સોનાર.

હાલતો એજ વળી આગળ ઉપર જોષ્ટ લેઈશું.

વિનોદ ૧૨ હજમનો વિલક્ષણ ઉત્તર.

એક વખત શેઠ હજમત કરાવા બેઠા હતા. તેવામાં તેમના ઉપર કંઈકથી કાગળ આવ્યો. તે હજમત બંધ રખાતી ઉતાવળા ઉતાવળા વાંચવા લાગ્યા. વાંચતાં વાંચતાં કંઈક અક્ષર નહિ ઉકલવાથી શેઠ ગુંચવાવા લાગ્યા. શેઠ ગુંચાય છે એમ જાણી હજમે પૂછ્યું ? શેઠ કેમ ગુંચાવ છો ? શેઠે કહ્યું-બેશ ? બેશ, એમાં તું શું જાણે, હજમ કહે-તમે કહોતો ખરા. શેઠે કહ્યું-જો આ કાગળમાં આ અક્ષર ઉકલતો નથી એમ કહી કાગળ ઉપર આંગળી મૂકી બતાવ્યું કે આતે “ ઉ ” છે કે “ જી ”

વાળે જવાખ આપ્યો કે-એટલું એ નથી જાણતાં એતો ‘ઉ’ છે શેઠે પૂછ્યું કે-કેમ જાણ્યું ? હજમે જવાખ આપ્યો કે-જીવો “ જી ” હોયતો હાલે ચાલે નહિ ? માટે તે તો હાલતી નથી માટે “ ઉ ” છે.

આવો વિલક્ષણ ઉત્તર સાંભળી શેઠ ધણા ખુશ થયા. “ તમે જાણો છોજને હજમતી જાત ધણી ચકાર હોય છે. ”

વિનોદ ૧૩ આંધળાની આંખો.

એક આંધળાને તેની અતિ કદ્રુપી સ્ત્રીએ કહ્યું કે-તમેને પરમેશ્વરે જો આંખો આપી હોતતો મારૂં ૩૫ જોષને ધણા ખુશી થઈ જાત, અને નિરંતર મારા સામુ જોષનેજ બેસી રહેત પણ પરમેશ્વર તમારા પર રહેલો કે તમેને આંધળા કર્યા.

આ સાંભળી આંધળો બોલ્યો-પરમેશ્વરે મને બહારની આંખો નથી આપી પણ અંદરની તો આપી છે. મને અંતર ચક્ષુથી સુજે છે કે તું કુખજને પણ ઘડી કારે બેસાડે તેની કદ્રુપી છું. કારણકે

જે રૂપાળી હોતતો મારા જેવા આધિજાને પરણતજ નહિ. આ ઉત્તર સાંભળી પેલી ઈન્દ્રની અપ્પરાતો છાનીજ રહી ગઇ.

જણો છો કે—અડા બડાઈ ના કરે, અડા ન બોલે બોલ,
હીરા મુખસે ના કહે, લાખ હમારા મોલ.

વિનોદ ૧૪ અક્કલબાજખાંની અક્કલનો નમુનો.

કોઇ એક ગામમાં બે મુસલમાન લાઇઓએ ચોડી રાખી હતી. જેથી એક દિવસ રાત્રે તેઓ પેરા ફરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં એક વડ તળે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આગળ એક હાથી બેઠેલો તેમના જેવામાં આવ્યો. હાથી કોઇ વખત જોયેલો નહિ હોવાથી તેઓ ડરીને પાછા હડયા પછી બોલ્યા કે—

૧ લો—અરે યાર ? મેરા સાલા ઓ કયા હયગા ?

૨ જો—સચ ? ઓ કાલા કાલા કયા હયગા ?

૧ લો—ચલો યાર ? ઓતો ચોડીકા કામ, કલ સખામાં કુછ હોયતો
સારે જન્મારેકી કમાઇ ચલી જાય.

૨ જો—ચલ ? અપડે ચાચા અક્કલ બાજખાંકુ પુછ દેખીએ.

બંને જણા એમ વિચાર કરી પોતાના કાકા પાસે આવી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી જેથી કાકા ઉઠીને હાથી પાસે આવી પુરેપુરો જોઇને કહેવા લાગ્યા કે—

અક્કલબાજખાં—“દેખો તુમ રહે છોટે માટે ડરીઓ મતઃ
ઓતો રાત ઠેરી હે. ઈતના બી નહિ સૂઝતા.” એટલામાં હાથીએ
સઢ હલાવી. જેથી કાકો બોલી ઉઠ્યા કે “દેખો ઓ ઉધર હાલતા
હૈ વાંથી પરાઢીઆ હોને લગા. યું કે યું સારી રાત ચલી જાયગી.
ઠીક થાતે મેં આવ ચઢા નહિતો તુંમ ડર મરોને ? પછી ત્રણે જણુ

ઘેર જઈ સુઈ રહ્યા. “ જોયું કે ? આગળ આદશાહી ગુમાવી તે આવા વજરો વિનાજ ગુમાવી બેઠેલા છે.

વિનોદ ૧૫ ત્રણ ડફોળની વારતા.

એક વખત ચોરા આગળ એક પટેલ, એક રખારી અને એક રજપુત એમ ત્રણ જણ બેઠા બેઠા વાતો કરતા હતા. તેવામાં ત્યાં થઈને એક ખારોટ નીકળ્યો, તેણે પેલા બેઠેલાઓને સંબોધી કહ્યું કે “ આપુ રામ રામ ” એમ કહી ખારોટ તો ચાલતો થયો, પછી પેલા ત્રણે જણ અંદરો અંદર વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા.

પટેલ—હું ગામનો પટેલ જેથી ખારોટે રામ, રામ તો મને કહ્યા.

રખારી—મુળ દેસાઈની અડક અમારી, એતો હા અમારે તો પહેલાં ગામે દુઝતાં સમજ્યાને ? માટે ખારોટે ‘ રામ રામ ’ તો મને કહ્યા.

રજપુત—ભાઈઓ ? તમે મીથ્યા બકવા જવાદો; કારણકે રાજવંશી કુળ મારૂં માટે એતો મને ‘ રામ રામ ’ કહ્યા.

આમ ત્રણે જણ લઢવા લાગ્યા. જ્યારે રજપુત બોલ્યો કે ભાઈ ? આપણે લઢી મરીયું પણ તેનો નિકાલ નહિ આવે માટે તે ખારોટને પાછો બોલાવી પુછી જોઈએ એટલે તુરત તેનો ખુલાશો.

‘ આવે! નિકાલ કરી તે ખારોટને પાછો બોલાવી લાવ્યા, અને પૂછ્યું કે ભાઈ ? તમે અમારા ત્રણમાંથી કોને ‘ રામ રામ ’ કહ્યા. ખારોટે વિચાર્યું કે આ ત્રણે પાકા ડફોળ છે. માટે તેણે મશ્કરીમાં કહ્યું કે ભાઈ ? તમારા ત્રણમાં જે ડફોળ હોય તેને મેં “ રામ રામ ” કહ્યા છે. આ સાંભળી ત્રણ વારા ફરતાં બોલી ઉઠ્યા કે “ હું ડફોળ,

હું ડફેળ, હું ડફેળ. ” પંજી ખારોટે કહ્યું કે એમ નહિ પણ તમે વારાફરતી પોતાની ડફેરાઇની અફેકી વારતા કહો.

વિનોદ ૧૬ ચાલુ ડફેળ રખારીની વારતા.

રખારી ઉવાચ—એક વખત હું ટાટાં (ખકરા) લઇ ચારવા ગયો હતો. એવામાં એક ઘોડીવાળો ત્યાં થઇને નીકળ્યો તેને મેં પૂછ્યું કે ભાઇ, ઘોડી દેવાની છે. ત્યારે ઘોડીવાળે કહ્યું કે હા, પછી મેં તેની કીંમત પુછી. ત્યારે તેણે બસો. રૂપીઆ કીંમત બતાવી. ત્યારે મહેં કહ્યું ભાઇ ? ચાલો બસોના કાકા પણ ઘોડીતો રાખવાનો એમ કહી ઘોડીવાળાને ઘેર લાવ્યો.

પછી ચુલા ઉપર મારા પુર્વજેએ કમાઇ મુકેલા રૂપીઆ પચાસ ખોતરી કાઢી ઘોડીવાળાની આગળ ઢગલી કર્યાં. હવે રૂપીઆ દોઢસો ખુટયા ગામમાં સવાયા દોઢા કાઢવા ફરી વળ્યો પણ કોઇએ ધકુ ન ધીર્યું. ત્યારે વળી પાછો આવી કહેવા લાગ્યો કે રૂપીઆ પચાસમાં લ્યો આ ખકરાં એમ કહી પચાસ નંગ ખકરાં ગણી આપ્યાં. હવે ભાંજગડ રહી રૂપીઆ સોની વળી પાછો ગામમાં જઈ આવ્યો પણ કંઈ પત્તો ન ખાવાથી ઘોડીવાળાના પગમાં ફાળીઉ મુકી કહેવા લાગ્યો કે ભાઇ ? હવેતો નિકાલ કરો રૂપીઆ મળતા નથી. માટે બાકીના રૂપીઆ સોમાં આ ઘોડી લ્યો. કહો ભાઇ તમારા બધા પૈસા પત્યા કે કેમ ? અમારા રખારી લોકનો પૈસો કદી ભગાય નહિ. બાપુ ? બે રૂપીઆની કસર પડી હોયતો નિભારી લેજો. કારણકે પૈસા ન મળવાથી નિકાલ કરવો પડ્યો છે. ઘોડીવાળો તો રૂપીઆઃ ઘેટાં અને ઘોડી લઇ અગીઆરાજ ગણી ગયો.

સાંજે છોકરાએ આવી પૂછ્યું કે બાપા ! આપણાં ખકરાં ક્યાં

ગયા. ત્યારે મેં કહ્યું કે ભાઈ ? આજ એક રૂપીઆ બસોમાં ઘોડી રાખી હતી તેના નિકાલમાં ? જો ચુલાવાળા પચાસ રૂપીઆ; પચીસ બકરા અને ઘોડી બાકીના સોમાં એમ કરી તેના રૂપીઆ બસોનો ચુકાવ કર્યો. એમ કહેને કે ઘોડીવાળા સારો નહિ તો તરત માલ આપે અને તરત નિકાલ કાઢ કરે કે ? ત્યારે છોકરે કહ્યું કે “ મેર ડોસા ડફેળ ” તે દિવસનો હું ડફેળ. કહો બારોટજી મારી ડફેળાઈ કેવી ?

વિનોદ ૧૭ ડફેળ પટેલની વારતા.

પટેલ ઉવાચ—એક વખત હું મારી સાસરીએ ગયો ત્યાં એક વખત મને સીમમાં ભાત (રોટલા) આપવા મોકલ્યો, મને તો રોટલાનો પંદર શેરેક બાર બાંધી આવ્યો તે લઈ હું તો બજારમાં થઈ નીકળ્યો તેવામાં ચોરો આવ્યો. મારા સંસરા મુખી હતા. જેથી મને ચોરો જોવાનું મન થયું. હું તો તરત ચોરાપર ચઢ્યો, બધું જોતાં જોતાં એક લાકડું કાચેલું જોવામાં આવ્યું.

રોટલા બાબુપર મૂકી હું તો તે લાકડું જાણવાથી જોવા લાગ્યો. પછી મેંતો પેલા કાચેલા પોલમાં પગ ધાલ્યો, અને પાસે પડેલી હથોડીવડે ખીલી ઠોકી બેસાડી એવામાં ફેટલાંક ફૂતરાં આવી પહોંચ્યાં, તેમણે પેલા રોટલા ઉડાવા માંડ્યા આ જોઈ મને તો રીસ ચઢી જેથી હથોડી હતી તે છુટી મારી કુતરાં તેથી કાંઈ ખરસાં નહિ, પણ નિર્ભયતાથી રોટલા ખાવા લાગ્યાં. મને રીસતો બહુ ચઢી પણ કરે શું ? પગ સગડ થઈ ગયો, અને ખીલી કાઢવાનું સાધન તે પણ પ્રથમ ફેંકી દીધું હું તો નિરાશ થઈ જાનોમાનો બેસી રહ્યો. એવામાં મારો સસરો મને જોળતા જોળતા આવી

ચઢ્યા, તો મને હેંઢમાં પુરાયેલો જોઇ તેઓ મને પૂછવા લાગ્યા કે—
તમોને કાને પુર્યા ત્યારે મેં મારી વીતક વાર્તા કહી સંભળાવી જેથી
તેઓ જોડ્યા કે “ મેંર મારા સાળા ડફોળ. ” આટલી પણ અકસ
ન પહોંચી કહો આરોટજી હું ડફોળ કે નહિ ?

વિનોદ ૧૮ ડફોળ રજપુતની વારતા.

રજપુત ઊવાય—એક વખત કોઇ કારણસર મારે મારા સ-
સરા સાથે તકરાર થઇ એવામાં મારા સસરાને ત્યાં અવસર આવ્યો
પણ મને તકરારને લીધે કોકોત્રી લખી નહિ. જેથી જેમ મહાદેવજી
પોતાના સસરા દક્ષને ત્યાં ન ગયા તેમ હું પણ ન ગયો. પણ પા-
ર્વતીની માફક મારી સ્ત્રીએ હઠ પકડી કે હુંતો જવાની. માફ કહ્યું
ન માન્યું અને તેતો ગઇ. પછી જે દિવસે ખર્ચ હતું તે દિવસે મને
વિચાર સૂજ્યો કે લાવ જોકે તો ખરો કે મારા વિના કેવો અવસર
ઉજવે છે. પછી કોઇ દિવસ કહેવાતો થાય કે આતું મોટું ખર્ચ
કર્યું, પણ અમોને સંભાળ્યા છે ?

આવો વિચાર કરી હું તો ઘોડી પર બેસી અંધાર પડતે મારા
સસરાના ગામની ભાગોળે આવી પહોંચ્યો. ભાગોળે એક ફકીરના
તકીઆમાં મુકામ કર્યો. ફકીરે પણ માફ ડીક સ્વાગત કર્યું. પછી
મને પરદેશી ધારી ફકીરે ખાવાનો ભાવ પૂછ્યો. પણ અમે રજપુત
ટુંકદાર તો ખરા ? જે ગામનું પાણી પણ હરામ કરી નીકળેલા તે
ગામમાં ખાવું એતો શી વાત ? એમ ધારી મારે તો ખાવું નથી.
એમ ઉત્તર આપી દીધો. ફકીર તો ગામમાં ખર્ચ હતું ત્યાં માગી
લાવી ખાઇને બેઠો હતો. મને તો રાતના નવેકને સુમારે જૂખથી
ચુંક ચાલી. જ્યારે નજ રહેવાયું ત્યારે સાંઈખાવા પાસે ખોરાકની
માગણી કરી. કહેવતમાં કહ્યું છે કે “ આશ્વક ન જીવે જાત કમત,

બૂખ ન જીવે ટાઢો ભાત ” સાંધે ખાવાએ કહ્યું કે ભાષ હું ગામમાં રજપુતને ઘેર ખર્ચ છે ત્યાંથી માગી લાવી. ખાઈ બેઠો છું. માટે જો તમારે ખાવું હોય તો ત્યાં જવ. પછી કહ્યું ભાષ ત્યાંતો ન જવાય. કારણ કે મને ઓળખે, ફરી ફરીને જવાખ આપ્યો કે જો આપને ઓળખવાની ખીક રહેતી હોય તો આ મારાં લુગડાં, અને મારૂં વાસણુ લઇને જવ. કોષ ઓળખશે નહિ.

આ મુક્તિ મને જીખના પ્રભાવથી સાકર સમાન મળી લાગી. અને તેના કહેવા મુજબ લુગડાં પહેરી બીક્ષા પાત્ર લઈ ત્યાં મારા સસરાને ઘેર ગયો, અને જ્યાં બીજા બીખારીઓ ઉભા હતા, ત્યાં એક ખાલુ કોષને અડકાય નહિ તેમ જોલ્યા સિવાય ઉભો રહ્યો.

જ્યારે બધી ઉચ્ચ કામનાં માણસો જમી રહ્યા કે તરત બીખારીઓનો વારો આવ્યો. હાથમાં દીવો મારી સ્ત્રીએ પકડ્યો છે. અને વહેંચવાનું અનાજ મારા સાળાના હાથમાં છે. તેઓ વહેંચતાં વહેંચતાં મારી નજીક આવવા લાગ્યા. તેમ હું બીક્ષા પાત્ર મારા મુખ આગળ ઉચ્ચ ધરી મુખ સંતાડતો પાછો ખસવા લાગ્યો. પાછો ખસતાં ખસતાં એક તમણુ (મોટો ચુલો) તેમાં ચોખ્ખાનું ઘોવરા-મણુ ધત્યાદી એંદુ પાણી ભરેલું હતું તેમાં પાછળથી ગબડી પડ્યો. જેથી સર્વે દોડી આવ્યાં અને બોલી ઉઠ્યા કે “ બીખારી પડ્યો, બીખારી પડ્યો ” સૌ કોઈ દિવા લઈ આવી પહોંચ્યા: નિહાળીને જોવા લાગ્યા તો મને ઓળખી કાઢ્યો. પણ ભાઈ આવી સ્થીતિ મારી થઈ હતી છતાં મને મારી રજપુતાઇનું અભીમાન જરા પણ ઓછું નહોતું થયું. કારણ કે કંકાત્રી વિના કોષને ત્યાં માથુ બોડુ ફરી ન ખેસાય. ઈજતના કાકરા થઈ જાય. ખેર ? દુખ પડ્યું તો

ભલે પણુ ઇજત રહેવા જેવું થયું એટલે પહોંચ્યું. પછી મને તો જે આવે તે ઠપકો દેતા આવે કે “ મેંર સાંગા ડફાળ તારે આવવું હતું તો દિવસ છતે આવવું હતું ને ” ?

આ તરફ લુગડાં અને ઘોડીની તપાસ કરવા માણસ મોકલ્યું તો ઘોડી અને લુગડાં લઈ ફકીર ક્યારનોય પંચાયત કરી ગયો હતો. કહો બારોટજી મારી ડફાળાઈ કેરી ? બારોટ ખુશી થતો ત્રણને સૈયારા “ રામ રામ ” કહી ચાલતો થયો.

જાહેર ખખર.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના કર્તા. જી. બી. કઠલાલકર
તરફથી ખહાર પડેલાં પુસ્તકો.

કોમત.

ચુવોતરનો ચિતાર ચાને

દુઃખીનો પોકાર ૦-૧-૩

સાહિત્ય અને વિનોદ ભાગ ૧. ૧-૮-૦

હવે પછી ખહાર પડનાર ઉમદા પુસ્તકો—

કર્મહિણ કેશર ચાને

એક અખગાની કર્ણાજનક કહાણી.

કો. રૂ. ૧-૦-૦

સાહિત્ય અને વિનોદ ભાગ. ૨ ૧-૪-૦

અગાઉથી ગ્રાહક થનારને સારો લાભ મળશે

માટે તુરત નામ નોંધાવો:—

પા. જોઈતાભાઈ ભગવાનદાસ કઠલાલકર

અનારા. (પો. કઠલાલ)

॥ ૐ ॥

ખાસ ધાર્મિક જ્ઞાસુઓ માટે !

તૈયાર છે ! તૈયાર છે !

શું સમજ્યા મહેરબાન ! તુર્તજ ઑર્ડર આપો !

મહાત્માની-મધુરતા. (પ્રથમ ભાગ).

ધર્મજ્ઞ રસિક આધ્યાત્મિક નોવેલ મ. ગાંધીજીના ફેટા સહિત. નવી લખતે અનુસરતા, નાટકના રાગરાગણી જેવા ભજનો તેમજ વીસમી સદીના ઋષિકુમારો, સત્સંગ, મૂર્તિ-પૂજનું રહસ્ય, આધુનિક ધર્મ-મંદિરોના ત્હેના ધર્મચાર્યો તથા ધર્મમંદિરોના ધનનો થવો જોઈતો ઉપયોગ, પાપીઓના પાપકર્મનું પરિણામ. હુંકમાં ધર્મજ્ઞ ઉત્તમ પુસ્તક હોવા છતાં કીંમત ફક્ત બાર આના. માત્ર જીજ્ઞ નકલો બાકી છે. વાસ્તે તુર્તજ લખો:—વી. પી. પો. ખર્ચ જીવું.

તા. ક. વી. પી. }
ન મંગાવવું હોય તેણે } રણછોડભાઈ માધવભાઈ પટેલ.
તેર આનાની ટીકાઓ } મુ. બાકરોલ. (વાયા-આણંદ.)
મૂકવાથી બુકપોસ્ટથી
રવાના થશે.

વિનોદ ૧૧	”	૧૧૮
” ૧૨	”	૧૧૯
” ૧૩ ગુણકાઓની		
ઉત્પત્તિ	૧૨૦	
” ૧૪ મહારાણા પ્રતાપ		
અને અકબર		
બાદશાહ	૧૨૨	
” ૧૫	”	૧૨૩
” ૧૬ ઔરંગઝેબ-અને		
કવી ભુખણ	૧૨૫	
” ૧૭ વિજય વિનોદ ૧	૧૨૭	
” ૧૮ કવિ બિહારીદાસ	૧૨૮	
વિ ૧૯ અકબર ગંગવિનોદ	૧૩૧	
વિ ૨૦	”	૧૩૨
વિ ૨૧ ભુદેવોનો લક્ષ્મીને પ્ર.	૧૩૩	
વિ ૨૨ ધ્યાનસ્થ યોગી	૧૩૪	
વિ ૨૩ કૃષ્ણની મસ્કરી	૧૩૪	
વિ ૨૪ કૃષ્ણની ઘેલાઈ	૧૩૫	
વિ, ૨૫ તુલસીદાસનું રામ-		
દર્શન	૧૩૬	
વિ ૨૬ તુલસીદાસની પરીક્ષા	૧૩૮	
ગદ્યાત્મક હાસ્યજનક વિનોદો.		
વિ ૧ વણીકનો સંકલ્પ	૧૪૦	
વિ ૨ રહેમુબાઈની જીલ	૧૪૧	

વિ ૩ મોચીનો વરો	૧૪૨
” ૪ વડીલની સમયસુ-	
ચક્રતા	૧૪૩
” ૫ વડીલની સલાહ	૧૪૫
” ૬ હાજમની નાત	૧૪૫
” ૭ મીયાની બડાશ	૧૪૬
” ૮ લાભ કરનાર ગુમાસ્તો	૧૪૭
” ૯ બે મીયાની તકરાર	૧૪૭
” ૧૦ પાલણીનો આ-	
શીર્વાદ	૧૪૮
” ૧૧ પરમભક્ત સોની	૧૪૯
” ૧૨ હાજમનો વિલક્ષણ	
ઉત્તર	૧૫૧
વિ ૧૩ આધિજાની આખો	૧૫૧
” ૧૪ અકલબાજખાની	
અક્કલનો નમુનો	૧૫૨
” ૧૫ ત્રણ ડોળની વાર્તા	૧૫૩
” ૧૬ ચાલુ રખારીની	
વાર્તા	૧૫૪
” ૧૭ ચાલુ પટેલની	
વાર્તા	૧૫૫
વિ ૧૮ ચાલુ રજપૂતની	
વાર્તા.	૧૫૬

અગાઉથી ગ્રાહક થનાર સદગૃહસ્થોનાં

મુખ્યારક નામની યાદી.

નકલો.	નામ	ગામ.	નકલ	નામ
૧૫	પંડ્યા શનાભાઈ ભુલા-ભાઈ	અનારા	૧ રા. પા. બહેચરભાઈ કેવળભાઈ	
૧૦	પટેલ લાલભાઈ અખે-દાસ	કપડવણજ	૧ રા. પા. પરસોતમ ચતુરભાઈ	
૧૦	પટેલ અંબાલાલ રણુ-છાડ	તોરણા	૧ રા. પા. પુનમભાઈ પરસોતમ	
૧૦	ગોસાઈ કસનગર બા-વનગર	ભુવાલ	૧ રા. ,, કેવળદાસ ગોરધન	
૧૦	બારોટ પુરુષોત્તમ લાલજી પીઠા અનારા. (આરસીદા)		૧ રા. ,, લલ્લુભાઈ શ્રીધરદાસ	
નકલ	નામ		૧ રા. ,, ધુળાભાઈ લાલદાસ	
૫ રા. પા.	કુબેરભાઈ કહાનદાસ પોલીસપટેલ		૧ રા. ,, અંબાલાલ રામજીભાઈ	
૨ રા.	પંડ્યા હીરાલાલ બાપુજી		૧ રા. ,, સાંકળભાઈ માધદાસ	
૨ રા.	લુહાર અંબાલાલ મોતીરામ		૧ રા. ,, જગનભાઈ ગોરધન	
૨ રા.	રાંમી સોમાભાઈ શીવરામ		૧ રા. શા. મોહનલાલ નાયજી	
૧ રા. પા.	સોમાભાઈ દેસાઈભાઈ		૧ રા. ઠક્કર મોહનલાલ ગિરધર	
૧ રા. પા.	જેઠાભાઈ પુંજભાઈ માસ્તર		૧ રા. મલેક શરીફમીઆ ઉમરાવ-મીયા	
૧ રા.	સોમાભાઈ વિઠલ આસીં માસ્તર		૧ રા. મીરજાં મહમદ ઈબરામ	
			૧ રા. પગી સોમાજી હહેરાજી	
			કઠાણા.	
			૧ રા. પોલીસપટેલ દેસાઈભાઈ વરતાભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	
			૧ રા. મયુરભાઈ સાંકળભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	

નકલ	નામ	નકલ	નામ
૧ રા. સોમાભાઈ વસ્તાભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ		૧ રા. પા. ભુગાભાઈ મોહનભાઈ	
૧ રા. મણીલાલ મોહનભાઈ „		૧ રા. „ મોહનભાઈ ગલાખદાસ	
૧ રા. મુળજીભાઈ પરધુભાઈ „		૧ રા. „ મગનલાલ શિવલાલ	
૧ રા. સોની સોમાભાઈ નારણદાસ		૧ રા. „ નરોત્તમ દાજીભાઈ	
૧ રા. ગિરધર મોતીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ		૧ રા. „ મંગળભાઈ કુમેરદાસ	
૧ રા. શનાભાઈ પ્રદહાદ „		૧ રા. „ દેવાભાઈ માંધાભાઈ	
૧ રા. ઠાટવાર ભગવાન અગ્નજી		૧ રા. „ શીવાભાઈ શંકરભાઈ	
૧ રા. „ મોતીભાઈ ખુશાલજી		૧ રા. „ લક્ષ્મીભાઈ મોતીભાઈ	
૧ રા. ખગી હરીભાઈ ધનાજી		૧ રા. શા. સોમાભાઈ જેઠાભાઈ	
	દુજેવાર.	૧ રા. શા. ડાયાભાઈ બાપુજી	
૧ રા. પા. પરધુદાસ મુળજીભાઈ		૧ લવાર જગન ખાતું	
	ઘોઘાવાડા.	૧ રા. પીરમીયા નાથામીયા.	
૧ રા. પા. કિશોરભાઈ જવરભાઈ		૧ ડાસુ જહાંગીર પોષ્ટમેન	
	કંઠલાલ.		આંત્રોલી.
૧ રા. બ્યાસ જીવજીલાલ નરોત્તમ		૧ રા. પા. નારજીભાઈ ચતુરભાઈ	
૧ રા. જે-કે-મહેતા વૈદ્ય.			લસુદ્રા.
૧ રા. પંડ્યા પુંજભાઈ નાથજી		૧ રા. ગોર પુંજભાઈ રજુછોડ	
૧ રા. શુક્લ સોમનાથ જેદેવ		૧ રા. લવાર જેઠાભાઈ કુમેર	
૧ રા. ગોર જગનલાલ રજુછોડ			ભાટેરા.
૧ રા. ગવળ રતનલાલ ભુલાભાઈ		૧ રા. ગોર શનાભાઈ ધાળીદાસ	
૧ રા. રાવળ શંકરલાલ ભુલાભાઈ		૧ રા. જોશી નાથાલાલ બાપુજી	
૧ રા. બ્યાસ નાથાલાલ ગોપાળ		૧ રા. જોશી જેઠાલાલ હરજીવન	
૧ રા. મહેતા મણીલાલ મનગલાલ		૧ રા. શા. મણીલાલ જવર	
		૧ રા. ભટ્ટ ચુનીલાલ મોતીરામ	

નકલ

નામ

નવાગામ.

- ૧ રા. શા. યુનીલાલ મુળજી
૧ રા. પા. હુલાભાઈ જેસંગભાઈ
૧ રા. પા. નરોત્તમ જ્વર
૧ રા. પા. સોમાભાઈ ભાઈજી
૧ રા. ત્રવાડી દુર્ગાશંકર ગોર
૧ રા. પા. મણિલાલ જેસંગભાઈ

કપડવણજી

- ૧ રા. મણીલાલ ડી. ત્રિવેદી
૧ રા. આસારામ બાપુજી
ભાવસાર
૧ રા. ભોળીદાસ મંગળભાઈ
૧ રા. અમૃતલાલ જેડીસન

કપરપુર.

- ૧ રા. પા. જોરાભાઈ માધવદાસ
૧ રા. વાળંદ અંબાલાલ પરસોત્તમ
૧ રા. દરજી છોટાલાલ ઇશ્વર
૧ રા. શા. માણેકલાલ જમનલાલ
૧ રા. શા. કેશવલાલ લક્ષ્મીભાઈ

તોરણા.

- ૩ રા. પંડ્યા મગનલાલ ખોડાભાઈ
૨ રા. વ્યાસ પ્રાણશંકર આશ્વારામ
૨ રા. પા. કુલાભાઈ મોતીભાઈ

નકલ

નામ

- ૧ રા. „ મગનભાઈ શ્રીધર હેડ-
માસ્તર ધામતવાણુ
૧ રા. પા. હરિભાઈ ભગવાનદાસ
૧ રા. પા. પીતાંબર જીવાભાઈ
માસ્તર

- ૧ રા. પા. રણુછેડ અમથાભાઈ
૧ રા. પા. સોમાભાઈ કેવલભાઈ
૧ રા. „ ખોડાભાઈ બહેચરદાસ
૧ રા. „ અંબાલાલ ઇશ્વર
૧ રા. „ માધાભાઈ ગોપાલ
૧ રા. „ વિક્રમભાઈ અંબેદાસ
૧ રા. „ લક્ષ્મીભાઈ બાજીદાસ
૧ રા. „ નરોત્તમ શંકરભાઈ

- ૧ રા. „ મગનભાઈ અવલદાસ
૧ રા. „ પુનમભાઈ ખોડાભાઈ
૧ રા. „ ભોળાભાઈ શામળદાસ
૧ રા. ગોર સતુરામ ત્રીભોવન
૧ રા. શા. કેશવલાલ ગુલાબચંદ
માસ્તર

- ૧ રા. શા. મણીલાલ લક્ષ્મીભાઈ
૧ રા. વાળંદ મગન ખોડાભાઈ
૧ રા. દરજી શના હરજીવન

નકલ	નામ
૧ રા. વાળંદ ગીરધર જાદવ	
૧ રા. કાછીયા પુંખ પરસોતમ	
૧ રા. પા. ચતુરભાઈ જેઠાભાઈ ભાનેર.	
૧ રા. ઈચ્છા ગોકળ વાળંદ,	
૧ રા. આત્મારામ ઈશ્વર પટેલ	
૧ રા. ડાહ્યાભાઈ વ્રજલાલ હેડ- માસ્તર અલીશુ રંડ.	
૧ રા. ગણપતરામ દલસુખરામ ગોર હેડમાસ્તર	
૧ રા. ઠક્કર ગોવિંદભાઈ દેવચંદ	
૧ રા. ભાઈલાલ હરગોવન	
૧ રા. કૃતેસંગ કુલસંગ	
૧ રા. નવરંગ આપુભીયા કવાંટ તા. છોટાઉદેપુર.	
૨ રા. જાની પરસોતમ નરભેશંકર	
૧ રા. ચાણુદાર સાહેબ નાગજી- ભાઈ કાલક	
૧ રા. શેઠ માણેકલાલ રતનજી	
૧ રા. અવલકારકુન મણીલાલ ગોકળદાસ	
૧ રા. ડૉ. નાથુલાલ પાર્વતીશંકર જેશી	

નકલ	નામ
૧ રા. માસ્તર કાભાઈ બહેચરભાઈ	
૧ રા. છીનુભાઈ કશનજી. આ૦ માસ્તર	
૧ રા. દેદાર તુકારામ ગુણજી હાફે	
૧ રા. પરી છીનાલાલ જગનલાલ	
૧ રા. શા. છોટાલાલ નાથાલાલ	
૧ રા. મોદી નરોત્તમ ચુનીલાલ સાસ્તાપુર.	
૧ રા. પા. કિશોરભાઈ કુમેરભાઈ માસ્તર	
૧ રા. શંકરલાલ કેશવલાલ શાહ ગોપાળપુરા.	
૧ રા. પ્રભાશંકર મણિશંકર ભટ્ટ હેડમાસ્તર	
૧ રા. હાથીભાઈ ભગવાનભાઈ	
૧ રા. વાધજીભાઈ કાશીભાઈ	
૧ રા. ગીરધરભાઈ શીવાભાઈ	
૧ રા. સુતાર દયારામ મેવજી નડીયાદ.	
૧ રા. ભાવસાર મણીલાલ દલ- પતરામ	
૧ રા. „ પ્રભુદાસ કહાનદાસ	
૧ રા. લવાર ભગનલાલ ગીરધર	

નકલ	નામ
૧ રા.	લવાર અંબાલાલ રણુછોડ
	અમદાવાદ.
૧ રા.	અંબાલાલ મનસુખરામ
	સોલા
૧ રા.	પા. મોતીભાઈ વલ્લભભાઈ
૧ રા.	ગૌરીશંકર બહેચરભાઈ
	માસ્તર વાંકિવાલી
૧ રા.	જોશી મુળશંકર મગનલાલ
	ધામતવાણુ.
૧ રા.	લવાર ઇશ્વર આશારામ
૧ રા.	પટેલ માધાભાઈ લાલદાસ
૧ રા.	„ સોમાભાઈ નાગરદાસ
૧ રા.	દક્કર ડાહ્યાભાઈ લખમીચંદ
૧ રા.	પા. મોહનભાઈ માધદાસ
૧ રા.	„ મોહનભાઈ કાળીદાસ
	હરણીયાવ
	કુંજેડા.
૧ રા.	પંડયા ગવરીશંકર લવા-
	નીશંકર
૧ રા.	પા. અંબાલાલ મનોરભાઈ
૧ રા.	„ ડાહ્યાભાઈ દેસાઈભાઈ
૧ રા.	„ સોમાભાઈ મનોરભાઈ
૧ રા.	„ પુંજભાઈ જવરદાસ

નકલ	નામ
૧ રા.	મહેતા સોમચંદ ગણુપતરામ
	ડાકોર
૧ રા.	પંડયા ગોરધન રણુછોડ
૧ રા.	સેવક મોતીલાલ હરીભાઈ
૧ રા.	પંડયા માણેકલાલ જોષીતારામ
	નાપાડ.
૧ રા.	પા. ભુત્રાભાઈ ધોરીભાઈ
૧ રા.	પંડયા મણીલાલ જોડાલાલ
૧ રા.	દવે ભોગીલાલ ઇશ્વર
૧ રા.	પા. કાળીદાસ લખમીચંદ
૧ રા.	વાળંદ મહીજી પરસોતમ
	ખંભાત.
૧ રા.	જોશી નવીનચંદ્ર નર્મદાશંકર
૧ રા.	જશી ભાઇલાલ હરજીવન
૧ રા.	શુક્લ મણીશંકર નાનાભાઈ
૧ રા.	નર્મદાશંકર પરસોતમ
	જલસણુ
૧ રા.	જોડાભાઈ આપુજી બ્રહ્મભટ્ટ
૧ રા.	રણુછોડ દાથીભાઈ „
૧ રા.	સોમાભાઈ „
	દીણાવ.
૧ રા.	પા. આશારામ આપુજી
૧ રા.	જા. ખુશાલદાસ છોટાલાલ

નકલ	નામ
	ખાતળી.
૧ રા. પા. અંખાલાલ નારચુદાસ	
૧ રા. „ મગનલાલ હરગોવન	
૧ રા. રાઠોડ ભાવસંગ કાનાભાઈ	
૧ રા. પા. ઈશ્વરભાઈ નાથાભાઈ	
૧ રા. „ બહેચરભાઈ કિશોરભાઈ	
૧ રા. નારચુદાસ જગનલાલ	
૧ રા. દેસાઈ પરસોતમ હરગોવન	
૧ રા. પા. મોહનદાસ દામોદર	
૧ રા. ડાહ્યાભાઈ જગનલાલ હર- જીવન	
૧ રા. વાળંદ ચતુર વસરામ	
૧ રા. પા. લક્ષ્મીભાઈ ધરમદાસ પરચુરજી.	
૧ રા. ફકીરભાઈ ખુશાલભાઈ સોજીત્રા	
૧ રા. જીવાભાઈ ભુરાભાઈ બગસરા	
૧ રા. ભુલાભાઈ હરીભાઈ ભક્ત સરી	
૧ રા. અંખાલાલ જેઠાભાઈ પટેલ સંધ્યાજી	
૧ રા. નાથાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ ગુતાલ	
૧ રા. વલ્લવભાઈ ભાઈજીભાઈ ખાયાસજી	

નકલ	નામ
૧ રા. ચતુરભાઈ ખાવાભાઈ માસ્તર ઇલાવ	
૧ રા. જગજીવન નાથુભાઈ પટેલ ઈલાવ	
૧ રા. જગનલાલ કેવળરામ મહેતા વકીલ મહેસાણા	
૧ રા. છોટાલાલ મોતીભાઈ હીરાપુર	
૧ રા. પા. જોષતાભાઈ ભાઈજી- ભાઈ હાથીજીજી	
૧ રા. કુલાભાઈ જીવરામ પુરોહીત નાયકી	
૧ રા. પા. છોટાલાલ મગનલાલ ગોધાવી	
૧ રા. પંડ્યા છોટાભાઈ ભવાની- શંકર જીહોડીયા	
૧ રા. પરમાર બીમસંગ પરવત- સીંગ મુદલપુર	
૧ રા. કાલીદાસ ભાઈજીભાઈ માસ્તર છીપડી મુખ્યાઈ.	
૧ રા. નાથાલાલ પ્રાણશંકર વ્યાસ	
૧ રા. પ્રાણજીવન ગોપાળજી	
૧ રા. સાકિળચંદ મણીલાલ	

નકલ	નામ	નકલ	નામ
૧ રા.	ડાહ્યાભાઈ ખુશાલભાઈ	૧ રા.	હરિશંકર ગૌરિશંકર શાસ્ત્રી મ
૧ રા.	દેસાઈ બીમલાઈ રણુછોડજી	૧ રા.	બીખાભાઈ ભગુભાઈ પટેલ
૧ રા.	વ્યાસ જોડાલાલ જગનલાલ	૧ રા.	મણીશંકર રામજી જાની
૧ રા.	ત્રીકમલાલ લખમીદાસ સંપત	૧ રા.	શાહ શંકરલાલ જમનાદાસ
૧ રા.	શેઠ જલદવજી વાલજી	૧ રા.	મહમદઅલી રમજનઅલી
૧ રા.	મગનલાલ દામોદર વ્યાસ		ખોજા
૧ રા.	મુળશંકર કેશવરામ ભટ્ટ	૧ રા.	ઓચ્છવલાલ શંકરલાલ ત્રિ०
૧ રા.	અંબારામ પ્રભુરામ દવે	૧ રા.	પ્રાણજીવન ડી. દામનીવાળા
૧ રા.	વનમાળીદાસ કુમાભાઈ શ્રાફ	૧ રા.	જોષી ઇશ્વરલાલ લવજીભાઈ
૧ રા.	મુળશંકર હરજીવન વ્યાસ	૧ રા.	રામરાવ આપુજી દેશમૂખ
૧ રા.	ખારવા નારાયણ લક્ષમણ	૧ રા.	જીવરાજ રામજી મહેતા
૧ રા.	નાપીક રણુછોડ શંકર	૧ રા.	રૂપસંગ રવાભાઈ રાજ
૧ રા.	શાહ ભાઈચંદ ગિરધર	૧ રા.	શેઠ નુરમહમદ સરીક ખોજા
		૧ રા.	આન્દીલાલ મમીલાલ

ચંદેદવા (વાયા રાણપુર)

૫ શાહ મોહનલાલ જસરાજ

